

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2020

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 2/2020:

Mgr. Martin KLEMENT, Ph.D., (*1986) vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, v současnosti působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. K hlavním oblastem jeho výzkumu patří dějiny tělovýchovy a sportu, regionální dějiny, genderová problematika a muzejní pedagogika. **Kontakt:** klement@mua.cas.cz

PhDr. Renata MAUSEROVÁ (*1960) vystudovala knihovnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a dvacet let působila ve funkci ředitelky městského kulturního střediska v Doksech. Dlouhodobě se zabývá dějinami Máchova kraje a od roku 2018 připravuje v dokském zámku stálou výstavu o rodu Valdštejnů. **Kontakt:** mauserova@kulturadoksy.cz

Jun.-Prof. Dr. Sarah SCHOLL-SCHNEIDER (*1978) vystudovala politologii, slavistiku a etnologii v Řezně a Brně. V roce 2009 ukončila doktorské studium v oboru kulturní vědy, poté působila jako vědecká pracovnice na univerzitách v Augsburgu a Řezně. Od roku 2012 je juniorskou profesorkou kulturní antropologie / etnologie na univerzitě Johannese Gutenberga v Mohuči. Tematická těžiště jejího výzkumu jsou oral history, výzkum (re)migrací a kultury vzpomínání ve východní Evropě. **Kontakt:** scholl-schneider@uni-mainz.de

Doc. Dr. Olga RADČENKO (*1958) absolvovala germanistiku na Filozofické fakultě moskevské Lomonosovovy univerzity. Od roku 2002 je docentkou katedry turismu na Univerzitě Bohdana Chmelnického ve městě Čerkasy na Ukrajině. Věnuje se výzkumu historie turismu, holocaustu na střední Ukrajině a uprchlíkům na Ukrajině v letech 1939–1941. **Kontakt:** o.radchenko@ukr.net

PhDr. Dana BITTNEROVÁ, CSc., (*1966) působí na Fakultě humanitních studií a na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Jako etnoložka a sociální antropoložka se ve svých výzkumech zaměřuje především na problematiku školy a dětské kultury, menšin a migrace. Aktuálně se začíná zabývat také železnicí a lidmi kolem ní. **Kontakt:** Dana.Bittnerova@seznam.cz

Mgr. Martin SÍTEK (*1990) vystudoval etnologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V letech 2016–2019 působil jako výzkumný pracovník v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici zaměřený na dokumentaci projevů tradiční lidové kultury v České republice. V současnosti dokončuje postgraduální studium v Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. **Kontakt:** 01sitekmartin01@gmail.com

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<http://revue.nulk.cz/obsah-cisel-archiv.html>>.

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2020

OBSAH

Studie a materiály k tématu Etnologické perspektivy turismu

Image města Doksy v první polovině 20. století (<i>Martin Klement – Renata Mauserová</i>)	99
Turismus českých železničních fandů – vzpomínání na cesty do Rumunska v 80. letech 20. století (<i>Dana Bittnerová</i>)	112
„Kousek domoviny“. Haus Schlesien a Heiligenhof jako turistické kontaktní zóny (<i>Sarah Scholl-Schneider</i>)	125
Památníky „Velké vlastenecké války“ na sovětské Ukrajině jako zdroj cestovního ruchu (<i>Olga Radčenko</i>)	142

Studie mimo hlavní téma

Fenomén obnovených masopustních obchůzek ve vybraných lokalitách Jihomoravského kraje (<i>Martin Sítek</i>)	151
---	-----

Proměny tradice

Sviatok Pesach v dobe koronavírusovej pandémie (etnologická reflexia) (<i>Peter Salner</i>)	162
---	-----

Ohlédnutí

Alberto Vojtěch Frič, Červuš Pišoád Mendoza a Jaroslav Hašek (<i>Oldřich Kašpar</i>)	165
--	-----

Rozhovor

Životní křižovatky Andreje Sulitky na cestě k etnologii a národnostním menšinám (<i>Jana Pospíšilová</i>)	167
---	-----

Společenská kronika

Blahopřání Karlu Altmanovi (<i>Miloš Melzer</i>)	171
Odešla Zuzana Marhoulová (<i>Miroslav Válka</i>)	174
Malý velký muž Miloslav Stingl – etnolog, cestovatel a spisovatel (<i>Petr Kroupa</i>)	175

Konference

Mezinárodní konference o turismu a východní Evropě (<i>Jana Pospíšilová</i>)	177
Osvícení měšťané v osvíceném státě? Proměny městské společnosti v českých zemích pozdního raného novověku (<i>Lukáš M. Vytlačil</i>)	178

Výstavy

Výstava „Makovníky, okravčáky, kocury, brňáky, bandury...“ (<i>Daniel Drápala</i>)	179
--	-----

Recenze

L. Lukács: Szent Vendel főpásztor, barmok patrónusa... Szent Vendel hitvalló tiszteletéről Németországban és Magyarországon / Oberhirt Sankt Wendelin, Patron des Viehs... Zur Verehrung von Bekenner Sankt Wendelin in Deutschland und Ungarn (<i>Věra Frolcová</i>)	180
A. B. Mann: Rómski kováči na Slovensku / Roma Blacksmiths in Slovakia (<i>Miroslav Válka</i>)	182
J. Langer: Lidové stavby v České republice (<i>Lubomír Procházka</i>)	183
Vlastivěda moravská, nová řada Země a lid, sv. 1–13 (<i>Josef Jančář</i>)	184
P. Číhal (ed.): Erotika v lidové kultuře (<i>Anna Jagošová</i>)	186
Z. Kučera: Šumava a Bavorský les na starých mapách = Der Böhmerwald und Bayerische Wald auf alten Landkarten (<i>Marta Ulrychová</i>)	187

Resumé

188

IMAGE MĚSTA DOKSY V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

Martin Klement (*Masarykův ústav a Archiv AV ČR*) – **Renata Mauserová** (*Doksy*)

Za slunného letního dne vrhají vzrostlé borovice na zem tmavé stíny. V nich se téměř ztrácí elegantně oblečený muž se svou ženou a holčičkou ve světlých šatíčkách. Z přítomnosti stromů nehnutečně pozorují divadlo, které se před nimi odehrává: borovice se rozestupují a les pozvolna přechází v písčitou pláž, jež je posetá nepřehledným počtem lidí v plavkách a smáčená jemnými vlnami ohromné vodní plochy. Na ní se pohupují loďky a plachetnice, tu a tam z vody vykukují hlavy plavců. V dále na horizontu se kolem protilehlého břehu táhne temný zvlněný pás lesa, za nímž se tyčí kopce Velký a Malý Bezděz. Scéna, kterou sleduje rodina ve stínu borovic, vyzařuje zvláštní klid a harmonii – přesně to, co od letní dovolené očekávali mnozí z těch, kterým se na počátku 30. let 20. století do rukou dostala černobílá fotografie s popsaným výjevem.

Obrázek byl otištěn v propagačním prospektu nazvaném *Severočeské jezerní lázně Doksy – Staré Splavy* a společně s jinou, neméně impresivní fotografií pláže uvozoval oddíl hrdě nadepsaný slovy *Doksy – Staré Splavy, největší lázně pod širým nebem v Československé republice*.¹ Ještě o půlstoletí dříve přitom o celé oblasti věděl málokdo. Doksy, jejichž německé pojmenování znělo „Hirschberg“, byly periferním zemědělským městečkem na panství mnichovohradištské větve Valdštejnů, přilehlá osada Staré Splavy neboli „Thammühl“ zase podle německy psané dokské kroniky představovala až do roku 1900 jen obyčejnou lesnickou vesnici² a vodní plocha, která se mezi Doksy a Starými Splaty rozprostírá a jejíž původní označení „Großteich“ či „Velký rybník“ po roce 1945 definitivně ustoupilo poetickému názvu „Máchovo jezero“, byla po dlouhou dobu jen omezeně přístupná, neboť tvořila součást valdštejnského majetku. Teprve s rozmachem cestovního ruchu docházelo na přelomu 19. a 20. století k pozvolné transformaci Doks a přilehlého okolí v turistickou lokalitu – před první světovou válkou se Doksy prezentovaly jako letovisko a mezi válkami již jako lázně, ačkoli jim lázeňský status oficiálně nebyl přiznán. Snahu mít co největší finanční prospěch ze stoupajícího počtu lidí, kteří rádi poznávají nové kraje a tráví dovolenou mimo oblast svého trvalého bydliště, lze přibližně ve stejnou dobu pozorovat jak v jiných čes-

kých městech a vesnicích, tak kupříkladu i ve Frankfurtu nad Mohanem či v jihoafrickém Johannesburgu. Doksy tudíž nijak nevybočují z dobového lokálního ani internacionálního trendu a je možné pracovat s nimi jako s modelovým, pro mezinárodní výzkum relevantním příkladem, na němž se dají nejen dokumentovat sukcesivní změny v charakteru a infrastruktuře města, ale také ukázat strategie cílevědomé, na návštěvníky orientované městské propagace, která je ve studovaných německých pramenech nejčastěji označována tehdy běžnými termíny „Propaganda“, „Reklame“ či „Werbung“ a která bývá poslední dobou v cizojazyčné odborné literatuře nazývána jako „Öffentlichkeitsarbeit“ nebo „Public Relations“ (Fröhlich 2008; Liebert 2008; Lange 2010: 2–4, 23–25).

Z obou naznačených badatelských okruhů je v předkládané studii pozornost zaměřena na ten druhý. Analyzována však nebude síť protagonistů, kteří se podíleli na mediálním zviditelňování Doks a okolí, ani nebudou systematicky představovány propagační prostředky, které tito aktéři nasazovali k přilákání hostů. Detailnímu rozboru bude naopak podroben oficiálně propagovaný obraz Doks, pro nějž je zde po vzoru některých zahraničních studií zvolen výstižný obrat „image“ (Palonen 2008; Giese 2010: 39–56; Broudehoux 2016). Záměrem první části příspěvku je proto za využití textových a obrazových propagačních materiálů z doby od počátku 20. století až do vypuknutí druhé světové války identifikovat veškeré konstantní motivy, které tehdejšími čtenářům měly podsouvat představu, že Doksy a jejich okolí jsou tím nejlepším místem pro letní dovolenou. Na první oddíl studie navazuje pasáž, v níž je image města Doks tím nejlepším místem pro letní dovolenou. Na první oddíl studie navazuje pasáž, v níž je image města Doks tím nejlepším místem pro letní dovolenou. Na první oddíl studie navazuje pasáž, v níž je image města Doks tím nejlepším místem pro letní dovolenou.

Centrální teoreticko-metodologické podněty pro zpracování tématu dokského image vzešly jednak z monografie, v níž se německý historik Torben Giese zevrub-

ně zabýval „image-politikou“ tří západoněmeckých měst v 19. a 20. století (Giese 2010), jednak ze studie Anne-Marie Broudehoux, jež přesvědčivě poukázala, jak v Pekingu a Riu de Janeiru zavdaly sportovní „mega-eventy“ uplynulých let podnět ke konstrukci podobizně spektakulárního, leč zcela zavádějícího městského image, z něhož byly záměrně vyjmuty „odpuzející stránky městské reality včetně chudoby, necivilizovanosti, nevzhlednosti, nebezpečnosti a zastaralosti“ (Broudehoux 2016: 118). Z námětů těchto dvou inspirativních prací vyplývá, že otázka městského image je tématem prostupujícím odlišnými vědními disciplínami. Rovněž předkládaný text o idealizovaném obrazu Doks se pohybuje na hranici několika oborů. Svou koncentrací na dějiny cestovního ruchu se především vřazuje mezi kulturně-historické texty, které nejnověji objasňují četné aspekty turismu ve střední Evropě před první světovou válkou (Stachel – Thomsen 2014), v meziválečném období (Štemberk 2009; Šoukal 2016), za protektorátu (Jakubec – Štemberk 2018) a po roce 1945 (Hoenig – Wadle 2019), avšak zájmem o konstruování určitého mediálně působivého obrazu přesahuje i do oborů zabývajících se reklamními strategiemi a fenoménem „city-marketingu“ (Birk – Grabow – Hollbach-Grömig 2006; Freyer 2008; Frank 2011). Tím, že se onomu mediálnímu obrazu věnuje na příkladu konkrétního města, spadá zároveň do oblasti, kterou jihoafrický historik Vivian Bickford-Smith nazývá jako „history-of-the-city“ a pro kterou jsou dle něj klíčovými dokumenty periodika, průvodce, cestopisy, novely, městské písně nebo filmy (Bickford-Smith 2016: 3–5). Ačkoli se pro Doksy tolik rozmanitých pramenů nedochovalo, lze z dokumentů a písemností uložených zejména v českolipském okresním archivu a v soukromém archivu Renaty Mauserové vyvodit mnoho zajímavých závěrů, jak dosvědčí další řádky.

Konstantní motivy dokského image

V pražských německojazyčných novinách *Prager Blatt* se v reklamní rubrice *Bäder und Sommerfrischen* objevila na začátku dubna roku 1904 skromná pětiřádková upoutávka na letovisko Doksy, kde je prý možné koupat se „v panském Velkém rybníku“.³ Tím, kdo se zasloužil o sepsání a uveřejnění inzerátu, byl dokský okrašlovací spolek, založený roku 1888 a starající se o zvelebování okolí i jeho mediální propagaci. Podobně jako v mnoha dalších českých i zahraničních městech

(Jaworski 2014: 17) se rovněž v Doksech do konstruování mediálního image časem zapojovalo stále více aktérů, mezi nimiž zaujala po roce 1918 dominantní postavení městská rada. Nejdříve se z její iniciativy ustanovila Speciální komise (Sonderkommission), která s Adolfem z Valdštejna jednala o odkoupení parcel kolem jezera. Ze Speciální komise se roku 1920 vyvinula Komise Velkého rybníka (Großteichkommission), mající na starosti obhospodařování i propagování oblasti kolem celé vodní plochy a transformující se nakonec roku 1928 do Lázeňské správy (Badeverwaltung). Vedle uvedených těles, jež byla napojena na městskou správu, se na utváření stylizovaného a pro potencionální hosty atraktivního obrazu Doks podílela též dokská zájmová uskupení, dále různé lokální organizace jako Severočeský svaz cestovního ruchu (Nordböhmischer Fremdenverkehrsverband) a konečně i místní spisovatelé a především fotografové, z nichž nad jiné vynikal především Karl Streer, pocházející z tehdejšího okresního města Dubá (Klement – Mauserová 2015: 52–58). Díky všem těmto subjektům, jež mezi sebou nezřídka úzce kooperovaly, vznikla ve studovaném období řada propagačních materiálů. Z korespondence mezi městskou radou a reklamními agenturami lze vyčíst, že nejvyužívanějším prostředkem k vábení letních hostů do Doks zůstávaly novinové anonce, ovšem publikovány byly i turistické průvodce, rozličné prospekty a pohlednice, jejichž celkový náklad stoupal do desítek tisíců (Klement – Mauserová 2018a: 96–102).

Jednotlivé tiskoviny se pochopitelně odlišovaly velikostí, obsáhlostí, jazykem i poměrem mezi textovou a obrazovou částí (Jaworski 2014: 24–25; Telesko 2014). Stupňující se česko-německá animozita navíc zapříčinila, že byl v propagačních materiálech zdůrazňován jednou německý, podruhé zase slovanský a máchovský ráz dokské krajiny. Navzdory všem těmto formálním a někdy též obsahovým rozdílům napomáhaly inzeráty, průvodce, prospekty i pohlednice se svými slovně a vizuálně artikulovanými motivy formovat a upevňovat image, jenž od přelomu 19. a 20. století až do 40. let ve svých základních rysech zůstával velmi konstantní. Při soustavném studiu dochovaných dokumentů určených k propagaci města Doksy a jeho přilehlého okolí se stává zřejmým, že motivy, z nichž dlouhodobě sestával dokský image, mohou být rozřazeny do tří tematických celků, nadepsaných termíny „Příroda“, „Koupaliště“ a „Město“.

Motivy přírody, které budou analyzovány jako první, hrály v mediálně přitažlivém obrazu Doks klíčovou roli, neboť dávaly vzniknout představě, že Doksy se Starými Splavy a Velkým rybníkem tvoří protipól velkoměstských industriálních oblastí, asociovaných s prací, hektičností a nezdravým způsobem života. Mezi přírodními motivy, jež byly permanentně přítomny ve všech typech propagačních materiálů, figurují v první řadě kopce, považované za charakteristické specifikum oblasti kolem Doks. Nikoli náhodou se k bližší lokalizaci města využívalo obratu „úpatí Polomených hor“⁴ a nikoli náhodou se jedna brožura, na níž se podílel ústřední aktér dokské propagace Josef Quaißer, jmenuje *Unterm Altperstein* čili *Pod Starým Berštejnem* a počíná popisem panoramatického pohledu od staroberštejnské zříceniny do „dubského a dokského kraje“.⁵ Kuželovité vyvýšeniny u Doks, zejména Velký a Malý Bezděz či kopce Borný a Šroubený na břehu Velkého rybníka, se ovšem často dostávaly i do hledáčku fotografů a staly se oblíbeným prvkem, který vyplňoval pozadí černobílých záběrů.⁶ Jelikož dokskou pahorkatinu pokrýval hustý lesní porost, objevoval se na obrázcích společně s motivem kopců i další důležitý přírodní motiv – les. V materiálech spoluutvářejících image Doks lze však nezřídka spatřit i fotografie se samostatně stojícími stromy, zejména břízami a ještě častěji borovicemi.⁷ Estetický vzhled těchto jehličnanů měl rozhodující význam při znázorňování zdejší „čarovně krásn[é] pobřežní lesnat[é]“⁸ krajiny, zároveň byl v obrazových i textových pasážích motiv „pryskyřici provoněného“ boru⁹ esenciálním znakem pro identifikaci Doks jako lokality zaručující návštěvníkům ozdravné klima.

S kopcovitou krajinou a vonícími lesy se ovšem lidé během letní dovolené mohli setkat i v jiných destinacích. Čím se Doksy měly odlišit od jiných letovisek a lázní, to byla jejich poloha na břehu Velkého rybníka, z něž se tak vyvinul hlavní přírodní motiv dokského image. Pro účely propagace pořizovali fotografové snímky majestátní vodní plochy ze všech možných stran¹⁰ (viz obr. 1), autoři inzerátů, průvodců a prospektů zase nešetřili nadsazenými výrazy, aby z rybníka učinili prvotřídní atrakci dokské krajiny: v jedné novinové upoutávce okrašlovacího spolku se píše o „slavné perle přírodní krásy“,¹¹ v brožuře *Unterm Altperstein* je Velký rybník přirovnán k „alpskému jezeru“,¹² v průvodci Bohumila Kinského z roku 1931 již namísto „Velkého rybníka“ přichází vznešené

pojmenování „Máchovo jezero“, které je údajně „nejcenějším místem nejbližšího okolí Doks“,¹³ a rovněž mnohé německé prospekty a průvodce z přelomu 20. a 30. let zatlačují pojem „Großteich“ ve prospěch propagačně příhodnějšího obratu „Hirschberger See“.¹⁴ Exotičnost a přímořskou atmosféru celé krajiny měli nadto evokovat racci, jež se na mnohých, masově rozšiřovaných fotografiích vznášeli nad hladinou rybníka a ztělesňovali čtvrtý přírodní motiv nezbytný pro dokský image první poloviny 20. století.¹⁵ O tom, jak důležité byly motivy kopců, stromů, jezera a racků při mediálním zviditelňování Doks, svědčí fakt, že se společně nacházejí na sadě obrázků připomínajících návrhy na dokské logo¹⁶ a že jsou vizualizovány v převážné většině propagačních tiskovin, mimo jiné v prospektu, z něž pochází fotografie popsaná v úvodním odstavci této studie.

Na rozdíl od obrázků sestavených jen z přírodních motivů však ona fotografie obsahuje již i motivy, které v rámci dokského image přináleží k druhému tematickému celku, a to k bujarému životu na koupališti – ve stínu borovic totiž na fotografii stojí rodina, která pozoruje koupající a opalující se letní hosty. Ani na pohlednicích, ani na obrázcích, jež tvořily součást inzerátů, průvodců a prospektů, nebylo neobvyklé, že se motivy z obou tematických skupin prolínaly. Koneckonců i na oficiálním logu Lázeňské správy se před typickou siluetou bezdězského dvojvrší prohání po vodní ploše stylizovaná plachetnice, kterou pozoruje sedící ženská postava

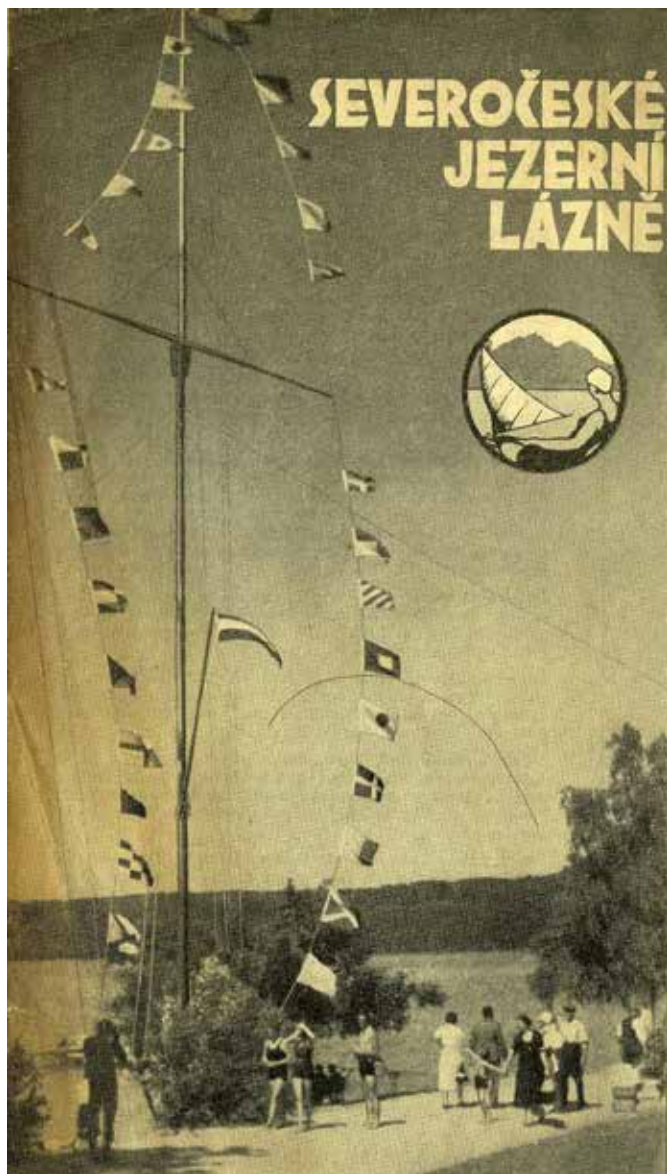
Obr. 1. Velký rybník na podlouhlé fotografii, efektně přesahující z jedné stránky na druhou v průvodci od Fritze Günthera [po 1929]: 70–71

v plavkách a koupací čepici (viz obr. 2). V propagačních materiálech ovšem existují rovněž vyobrazení a textové pasáže, jež motivům kopců, stromů, jezera a racků přisuzují sekundární pozici ve prospěch motivů koupaliště. Díky tomu neměl výsledný dokský image oslovovat

pouze turisty, romantiky a Máchovy ctitele, ale též všechny lidi z velkoměst. Na ně bylo prvořadě zacíleno jak označování Doks idylickými přídomky „Böhmens Lido“, „Binnenseebäder“ či „jezerní lázně“, tak soustavné propagování všech potencionálních aktivit u vody.

Celkem se dají rozlišit dva základní motivy spjaté s koupalištěm u Doks a Starých Splavů. Prvním z nich jsou veškeré aktivity ve vodě. Komu se do rukou dostaly propagační materiály zvoucí na dokskou a starosplavskou pláž, tomu byla s jejich pomocí vsugerována idea o neodolatelném sportovně-relaxačním vyžití ve vodách Velkého rybníka čili „Hirschberger See“, potažmo „Máchova jezera“. Přehledy možných zábav zahrnovaly jízdu na plachetnicích, člunech, loďkách nebo parnicích¹⁷ a střídaly se s působivými vyobrazeními vodních skluza-vek, dětí cvičících na mělčině a pózujících návštěvníků, kteří byli ponoženi do klidné hladiny rybníka.¹⁸ Se zvláštní oblibou byly ale na fotografiích zachycovány jednak plachetnice, jejichž vysoké trojhranné plachty měly evidentně navozovat kolorit francouzských, italských či severoněmeckých letovisek, jednak parníky, které byly propagovány nejen jako dopravní prostředek, ale především jako netradiční atrakce.¹⁹

Avšak tím vším potenciál Velkého rybníka pro volnočasové kratochvíle během dovolené ještě zdaleka neměl být vyčerpán, jak se stereotypně tvrdilo ve většině tisko-

Obr. 2. Titulní strana česky psaného prospektu s logem Lázeňské správy. V dolní části snímku je zachycena tzv. jezerní promenáda. Převzato z: Lázeňská správa [po 1931]

Obr. 3. Jedna z mnoha fotografií otištěných v prospektu „Severočeské jezerní lázně Doksy – Staré Splavy“ a zobrazujících mládež na pláži. Převzato z: Obrazová služba správy lázní [po 1931]

vin vzešlých z okruhu aktérů dokské propagační činnosti. Spoustu ozdravné zábavy totiž údajně poskytoval samotný pobyt na pláži. Tento druhý, nepřetržitě popisovaný a vizualizovaný motiv spjatý z děním na koupališti souvisel se stylizováním Doks a Starých Splavů do lázní vhodných pro celou rodinu. Při nechutenství, nespavosti, nervovém vyčerpání i slabostech všeho druhu, při rekonvalescenci stejně jako při navazující léčbě po pobytu v Mariánských či Františkových Lázních měla prý na pláži u Doks a Starých Splavů blahodárně a léčivě působit kombinace tepla, světla, čistého vlhkého vzduchu a jemných pískových zrněk,²⁰ jež dle jednoho prospektu „zvyšují svým reflexním působením vliv slunečního záření“.²¹ Nejedna propagační obrázek proto ukazoval malé děti nadšeně stavějící hrady z písku nebo usměvavé rodiny opalující se na písčité pláži a korzující po tzv. jezerní promenádě (viz obr. 3).²²

V porovnání s motivy přírody a koupaliště byly motivy třetího tematického celku – samotného města Doksy – v propagačních materiálech značně potlačené, neboť hlavním magnetem, který měl přitahovat návštěvníky z českých i zahraničních oblastí, nebyly v žádném případě Doksy samy o sobě, nýbrž jejich bezprostřední okolí. Přesto lze v dokském imagi vysledovat několik setrvalých motivů, jež měly o městě vyvolávat specifické představy. Čtenářům novinových anoncí, průvodců či prospektů stejně jako příjemcům pohlednic bylo v první řadě vnučováno přesvědčení, že Doksy jsou malebným, poklidným městečkem uprostřed překypující zeleně. Na genezi tohoto motivu pastorální selanky měly zásadní vliv černobílé a kolorované fotografie, které zprostředkovávaly dvojí pohled na Doksy – buď umožňovaly pozorovat město zpozvdálí se všemi jeho domky, vzrostlým stromovím a dominantní kostelní věží, anebo nabízely jakousi virtuální prohlídku města dávající na odiv upravené náměstí a čistěounké prosluněné uličky s romantickými zákoutími.²³ Současně z tiskovin dokské propagace vyvěrá záměr pisatelů i fotografiů doložit bohatost dokské historie a propojit tak s motivem idylčnosti rovněž motiv historicity. V průvodcích tudíž nechyběly ani pasáže líčící dějiny Doks od středověku až po nejnovější dobu, ani přehledy významných dokských památek, k nimž se řadil primárně kostel, valdštejnský zámek, mariánský sloup na náměstí či roubený hospitálek. O jejich vzeřízení bylo možné učinit si představu díky mnohačetným vyobrazením na pohlednicích (viz obr. 4).²⁴ Doksy však neměly budit zdání, že jsou pouze zapadlým, starobyklým městem. Úkol těch, kdo se podíleli na dokské propagaci,

tkvěl konečně i ve vypracování motivu Doks jakožto pulzujícího lázeňského centra. V Doksech a jejich přidružené osadě Starých Splavech – taková byla všeobecná výpověd' intenzivně reprodukováných textů i obrázků – si každý jedinec měl možnost vybrat ubytování z obdivuhodné nabídky hotelů a penzionů, volný čas mohl trávit na tenisových kurtech, fotbalových hřištích, v kavárnách, cukrárnách, čítárně nebo v budově městských lázní, zřízených roku 1906 a poskytujících například rašelinné, jehličnaté

Obr. 4. Okénková pohlednice, na níž se obrázky s motivy města (mariánský sloup, zámek, lázeňská budova, radnice) nacházejí vedle obrázků s motivy přírody (jezero a stromy). Archiv Renaty Mauserové, Sommerfrische Hirschberg (pohlednice z roku 1917)

a solné kúry; kromě toho prý hosty očekával gejzír akcí, jejichž výčet sahál od koncertů a večerních tancovaček až po všemožné slavnosti.²⁵

Recepce a vliv tiskových materiálů, v nichž byl širokému okruhu česko- i německojazyčných čtenářů prezentován důmyslný image Doks, se obtížně zjišťuje. Nicméně se zdá, že chytlavému obrazu poklidného, starodávného a přeci moderního lázeňského městečka, jež leží v kopcovité, zalesněné oblasti na břehu impozantního jezera s písčitými plážemi, parníky a pokřikujícími racky, skutečně mnohý člověk nedokázal odolat. Svědčí o tom kontinuálně stoupající počet letních hostů, jichž prý k 20. červenci 1904 přijelo 448 a ke stejnému datu v roce 1913 celkem již 1 125.²⁶ O 15 let později, kdy Doksy se Starými Splavy čítaly na 567 domů a 3 035 obyvatel,²⁷ se zde dle jednoho zdroje ubytovalo 7 244 návštěvníků, dle jiného 8 806 a k vodě se jich mělo vydat přes 100 000.²⁸

„Opravdové“ Doksy

„Sídla letní rostou jako houby po dešti,“²⁹ konstatoval roku 1903 na stránkách „sezónního listu“ *Zdravý vzduch a lázně* anonymní pisatel ve fejetonu *O zakládání letních sídel*. Ovšem překotná snaha řady obcí, aby do obecného povědomí vstoupily jako letovisko, prý nezřídka koliduje s jejich naprostou neschopností garantovat návštěvníkům základní služby. Obyvatelé letních sídel, jak uštěpačně poznamenával autor textu, většinou ubytují „měšťáka“ v zatuchlé místnosti, dělají údajně drahoty s prodejem jídla a nadto mají tendenci chodit za hostem „všude s rákoskou jako za venkovským rozpustilým klukem a [...] stále [mu] stavěti před oči: to nesmíš, toto se zapovídá“.³⁰ V Doksech takto tristní poměry zřejmě nevládly – koneckonců se z první poloviny 20. století zachovalo mnoho pohlednic, na něž odesílatelé psali vysloveně pozitivní dojmy z „letního bytu“ u Velkého rybníka (viz obr. 5). Na druhou stranu zde v žádném případě nevypadalo vše tak, jak se tvrdilo v propagačních materiálech. Dokský image neodrážel dokskou realitu, nýbrž byl jejím parciálním, a to ještě dosti zidealizovaným výsekem. Tvůrci inzerátů, průvodců, prospektů a pohlednic účelově zamlčovali ve svých textech mnohé problémy města a na fotografiích nezachycovali to, co by mohlo narušit výsledný dojem útulného lázeňského prostředí. Muselo být proto vcelku běžné, že nejeden návštěvník, jenž vlivem propagačních tiskovin do Doks přijížděl s určitým očekáváním, prožíval na místě trpkou deziluzi.

Vše mohlo začít již na dokském nádraží nebo dokonce ve vlaku z České Lípy do Doks. Německy psaná městská kronika, do níž její autor Josef Quaißer o lázeňském životě zanášel naprosto jiné informace než do svých průvodců a prospektů, podává zprávy o podvodnících přesvědčujících přicestovalé hosty, aby se ubytovali v letních bytech, které byly předražené a navíc neregistrované. Třebaže prý ve 30. letech o těchto „odchytačích“ vědělo celé město, nedařilo se místní policii usvědčit viníky z jejich nekalé činnosti a celý problém se asi opakoval každou sezonu. Ani ti z návštěvníků, kteří našli vhodné ubytování, neměli ještě jistotu, že se domů budou vracet s těmi nejlepšími zážitky. Zklamání podle všeho prožívali hlavně tehdy, když v Doksech a Starých Splavech hledali ono vznešené ticho, jež sálalo z propagačních obrázků. V německé kronice se totiž píše o permanentním rušení nočního klidu jednou v důsledku pouličního muzicírování a rvaček, podruhé kvůli neomalenosti řidičů motorových vozidel či kvůli výtržnostem starosplavské mládeže.³¹

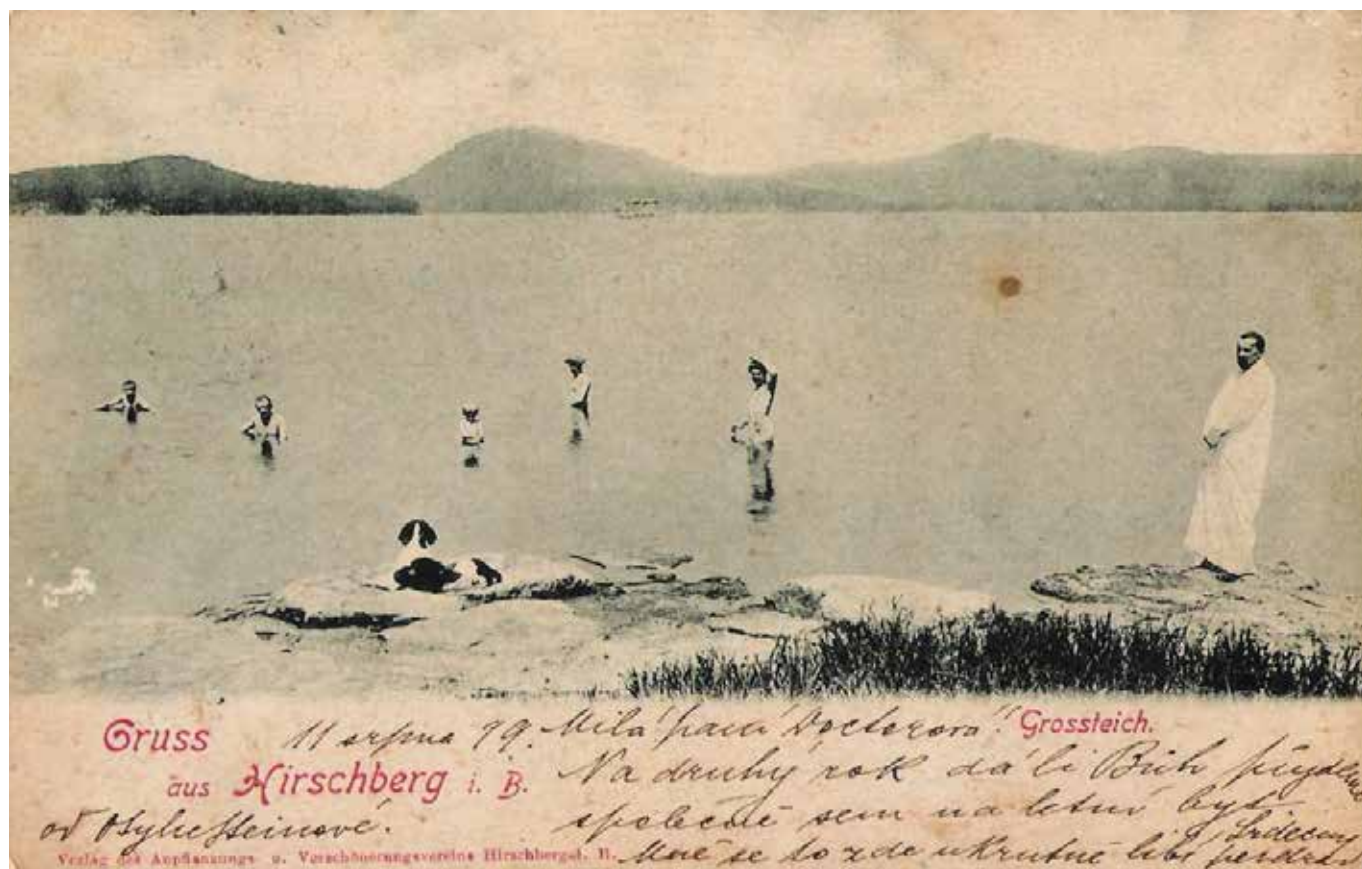
Nejvíce ale hosty musela překvapovat skutečnost, že navzdory hlasům, jež v některých prospektech dávaly oblast Velkého rybníka do protikladu k mondénním letoviskům a ujišťovaly o vstřícnosti i vůči „prostému turistovi“,³² dosahovaly zdejší ceny za ubytování a stravu takové výše jako v regulérních lázeňských místech. „Jaká lichva je [u jezera dokského] prováděna s ovocem,“ to dokládal český tisk roku 1927 na příkladu třešní, které sem byly přiváženy z Mělnicka. Obchodníkům se prodávaly po 3,30 Kč za kilogram a ti je pak za více jak dvojnásobek nabízeli zákazníkům. „Domácí hosté stěžují si na tento stav,“ stojí v závěru článku, „a těžce nesou, že úřady nevěnují poměrům v letovisku [...] téměř žádnou pozornost.“³³ Situace se v následujících letech příliš neměnila. Doksy a Staré Splavy dále „hřeš[ily] na pověst místa lázeňského“ a roku 1934, jak poznamenal kronikář dokské české školy, se ceny vyšplhaly až tak vysoko, že mnoho bytů zelo prázdnotou a drahých Doks si prý mohli dopřát jen „bohatí židé“.³⁴ Ne náhodou považovala liberecká tisková agentura „Rudolf Mosse“ čtenáře periodika *Israelitisches Blatt* za důležitou cílovou skupinou dokské inzerce.³⁵

S přemrštěnými cenami souvisel další problém. V Doksech byl sice návštěvník nucen vydávat mnoho peněz za přespání a jídlo, město mu ale recipročně nebylo schopno poskytnout odpovídající „lázeňský“ standard. Vždyť kronika české školy v zápise k roku 1936 suše hodnotí, že „Doksy jsou nelákavého vzhledu“, ne-

boť „cestou od nádraží [stojí] 3 řady odporných stodol“, jež pochopitelně na žádné pohlednici ani na fotografii v průvodcích nebyly viditelné. Navíc město – odhlédne-li se od několika vcelku běžných památek – nemělo nic, „co by lákalo či kde by se trávil nevrlý dny“.³⁶ Jednu z mála budov, v níž se daly deštivé dny přečkat jinak než jen pitím kávy, jezením zákusků či četbou tisku, představovaly městské lázně, leč ty byly od roku 1914 kvůli provozním potížím otevřeny jen dvakrát týdně.

Když totiž na přelomu roku 1905 a 1906 probíhala výstavba lázní, propojila je vídeňská firma „Österreichische Maschinenbau-Aktiengesellschaft Körting“ na žádost městské rady parním a vodovodním potrubím s mlékárnou, která stála na blízkém návrší a dominovala celé čtvrti svým vysokým štíhlým komínem (viz obr. 6). Pára

pro vyhřívání radiátorů a parních lázní stejně jako teplá a studená voda pro různé typy kúr i sociální zařízení tak mohla být čerpána ze zařízení umístěných v budově mlékárny. Jenomže systém firmy Körting se pro lázně brzy vyjevil jako osudný, protože mlékárna začala zvyšovat své požadavky za poskytované služby a hrozila, že pokud jí městská rada nevyjde vstříc, utáhne kohoutky parovodu i vodovodu jednou provždy. Poté, co v létě roku 1914 mlékárna rozhodla o zdvojnásobení poplatků za dodávky páry a vody, bylo pro město nadále neúnosné, aby lázně byly přes sezonu otevřeny denně a mimo sezonu osmnáct dní v měsíci. Od září 1914 proto mohli hosté do lázní chodit už jen o pátcích a sobotách. Suma, kterou město muselo odvádět mlékárně, neustále rostla i po první světové válce – za jeden lázeňský den vyža-

Obr. 5. Příklad kladného hodnocení pobytu v Doksech. „Na druhý rok, dá-li Bůh, půjdeme společně sem na letní byt. Mně se to zde ukrutně líbí,“ napsala jedna návštěvnice roku 1919. Archiv Renaty Mauserové, Gruss aus Hirschberg i. B. (nedatovaná pohlednice dokského okrašlovacího spolku)

dovala mlékárna v roce 1919 celkem 30 Kč, o rok později 60 Kč, další rok 100 Kč a v roce 1927 již 150 Kč. Místo aby lázeňská budova Doksům propůjčovala opravdový lázeňský věhlas, vyvíjela se čím dál více ve skomírající, ztrátový podnik, jehož provoz byla městská rada nucena kryt nemalými částkami (Klement 2008: 70, 74–75).

Kromě těch, kdo na letním bytě v Doksech trávili delší pobyt, přijížděli do podhůří Polomených hor i hosté, kteří se zdrželi pouze jeden den a s bytovými podvodníky, vysokými cenami nebo periferním rázem Doks nepřicházeli tak intenzivně do styku, protože se během své krátké návštěvy pohybovali hlavně u vody. I když se ale někdo městu zcela vyhnul a z vlakového nádraží šel rovnou ke koupališti, měl přesto cestou mnoho příležitostí korigovat svou představu o zdejším prostředí, zvláště očekával-li na základě propagačních materiálů, že se před ním

rozevře bohem zapomenutý, ráji podobný kraj s jezerem „zvuč[ícím] temně tajný bol“.³⁷ Dokud v roce 1930 nebyl zaveden pravidelný odvoz odpadků, leželo v lesích kolem Doks vše možné včetně popela, stěpů a „nepotřebných předmětů“, jak je zaznamenáno v německé kronice Josefa Quaißera.³⁸ V ní jsou rovněž obsaženy indicie naznačující, že jedinci na břehu rybníka asi jen stěží prožívali jakékoli pocity romantické svobody, kterou v inzerátech, průvodcích, prospektech a pohlednicích přislibovali tvůrci dokské propagace.

Zatímco ze zmíněných tiskovin podprahově plynulo, že v Doksech bude mít každý návštěvník příležitost splynout s přírodou a na chvíli se stát poutníkem typu Karla Hynka Máchy, po příjezdu na místo se podobné domněnky prokazyvaly jako naprostá chiméra. Život v okolí Velkého rybníka byl totiž přísně regulován a řada činností

Obr. 6. Budova městských lázní s nápisem „Stadtbad“. V pozadí stojí mlékárna, jež lázním poskytovala vodu i páru. Archiv Renaty Mauserové, Sommerfrische Hirschberg (Partie mit Stadtbad) (pohlednice)

podléhala zákazu. Jako kdyby se zde v plném rozsahu uplatnila zásada, kterou tolik kritizoval autor fejetonu *O zakládání letních sídel* a podle níž se hostům neustále muselo s rákoskou připomínat, co nesmějí a co se jim zapovídá. V Doksech sice návštěvníkům nikdo rákosku nehrozil, zato je před vznikem jednotného návštěvního řádu na každém kroku provázely dvojjazyčné tabule s nejrozdílnějšími zákazy – Josef Quaišer ve své kronice píše, že lemovaly cestu k pláži, visely na převlékárnách či molech a byly umístěné i tam, kde se tábořilo.³⁹ Bezpočet tabulí se vyrojil po slavnostním zahájení letní sezony roku 1921, kdy podle kroniky došlo k „životu nebezpečným situacím“,⁴⁰ ale již před první světovou válkou informovala řada vývěsek návštěvníky pláže, že si u vody nesmějí dělat, co chtějí, neboť se nacházejí na pozemku hraběte Valdštejna. Tehdy bylo možné pohybovat se jen v prostoru některých hraběcích parcel, a když roku 1910 Arnošt Karel z Valdštejna povolil koupání ve svém rybníku natrvalo, objevila se na plážích tabule s nápisem: „Velký rybník a koupaliště jsou soukromým vlastnictvím. Koupání je dovoleno jen ve vymezených hranicích koupaliště. Pokyny městských a panských dohlížecích orgánů musí být bezpodmínečně uposlechnuty.“⁴¹

Hlavní slabinou prostředí u Velkého rybníka však nebyly ani tak nadpočetné cedule varující před rozličnými přestupky, jako spíše prodejní stánky na pobřeží, v nichž si hosté mohli zakoupit nejen občerstvení a drobné suvenýry, ale i kuřivo, dopisní papíry, hračky, plavky nebo skleněné výrobky z Kamenického Šenova. O výstavbu stánků se na pronajatém území starali sami prodávající, koncem 20. let 20. století nechalo město poblíž dokské pláže vybudovat ještě jakýsi „pavilon“, jehož obdoba se nacházela i na starosplavské pláži a v němž bylo pod jednou střechou umístěno více prodejních kiosků. Již samotná absence stánků a pavilonů na propagačních fotografiích vyvolává značné pochybnosti o jejich architektonické zdařilosti a vkusnosti. Hermann Haertelt, sám jeden z nájemců stánku v dokském pavilonu, dokonce sousední kiosek označil za „rušivý“, protože v něm Julia Kahounová údajně za neutuchajícího hraní gramofonu prodávala také pivo, jež lákalo publikum vhodné právě tak akorát pro nějakou výčepnu, nikoli ale pro letovisko.⁴²

Haerteltovo rozhořčení mělo ale hlubší příčiny než jen domněle pokleslou úroveň Kahounina hospodaření. Pronájem a provoz lukrativních stánků na koupališti totiž mezi dokskými občany způsobil mnoho zlé krve.

V každoročním boji o přidělení stánku neváhali mnozí z nich nasadit zbraně morálního vydírání: například Adolf Lischka ve své žádosti neopomenul vyzdvihnout, že je pětadesátiletým válečným invalidou, kterému pozemková reforma vzala úplně vše, Káthe Fehrlová stereotypně žádala městskou radu, aby vzala při rozhodování v potaz, že se narodila v Doksech, Julia Kahounová se v dopise prezentovala jako matka samoživitelka a Josef Fritsch roku 1931 ze sebe dělal oběť hospodářské krize. Josef Fritsch zároveň dodával, že si výslovně přeje mít stánek, který o rok dříve provozovala buď Káthe Fehrlová, nebo paní Kohutová; Erwin Morawetz zase usiloval o kiosek cukráře Karla Friedricha, Hermann Haertelt o prodejní místo paní Cohortové, popřípadě paní Lederové. Každý zkrátka toužil získat pro sebe tu nejlepší pozici, a pokud možno včas vyřadit konkurenci. Stávalo se totiž, že provozovatelé dvou stánků začali nabízet totéž, a dostávali se tudíž do ostrých konfliktů. Hermann Haertelt se tak rozhádal na jedné straně právě s Julií Kahounovou, která „v kolizi“ s ním prodávala též upomínkové předměty a pletené tašky, na straně druhé s paní Sturmovou, jež na pláži začala obchodovat s jabloneckou bižuterií, Haerteltovým hlavním prodejním artiklem. Mezi stánkaři se evidentně odehrávaly velmi emotivní scény, a proto nepřekvapí, proč byl v nájemních smlouvách ukotven pasus, dle něhož byli prodávající povinni „vyvarovat se všemu, co poškozuje pověst letoviska u Velkého rybníka“.⁴³

Závěr

Od přelomu 19. a 20. století, kdy se severočeské Doksy s přilehlou osadou Staré Splavy pozvolna transformovaly z periferní agrární oblasti do destinace primárně určené pro dovolenou a turismus, začaly orgány městské rady, místní i regionální spolky a horliví jedinci vydávat inzeráty, průvodce, prospekty a pohlednice, jejichž cílem bylo přilákat co největší počet návštěvníků. Za tímto účelem byl v propagačních tiskovinách nejen verbálně, ale především pomocí obrázků konstruován a afirmován specifický image Doks sestávající z neustále se opakujících motivů přírody, koupaliště a města. Četbou a prohlížením produktů dokské propagace se měl každému před očima rodit obraz netknuté kopcovité krajiny prodchnuté vůní borovicových lesů a zrcadlící se v klidné, bílými racky poseté hladině Velkého rybníka, jehož vody a pláže nabízejí prostor pro různé druhy ozdrav-

ných zábav a na jehož břehu se rozkládá malebné, starobylé lázeňské městečko Doksy. Autorům textů a obrázků se tímto značně příkrášleným dokským imagem podařilo na jedné straně zvětšit přednostní místního kraje, na straně druhé dovedně kaširovat různé problémy a nedostatky. Teprve po příjezdu k Velkému rybníku zřejmě mnozí hosté docházeli k poznání, že zdejší realita má více faset, než kolik jich připouštěl například prospekt, kvůli kterému se odhodlali k cestě do Doks. Nejenže se mohli stát obětí bytových podvodníků, ale nemuseli zde najít ani kýžený klid, ani lázeňské prostředí, které by odpovídalo vysokým cenám za ubytování a stravu. Lze rovněž předpokládat, že návštěvníci byli jen málo nadšeni z lázeňské budovy s její omezenou otevírací dobou, ze znečištěného okolí, z celé řady zákazů, které svazovaly pobyt na pláži, a v neposlední řadě i z prodejních stánků a jejich navzájem znesvářeného personálu.

Téměř půl století formulovaný a multiplikovaný dokský image, jenž byl založen na snaze prezentovat Doksy jako lázně, vzal po druhé světové válce rychle za své. Bohumil Kinský, neúnavný propagátor Doks, roku 1947 ve svém turistickém průvodci *Máchovo jezero – naše moře* sice stále ještě pokračoval v předválečných tendencích a při charakteristice oblasti používal vzletnou dikci typickou pro dřívější propagační materiály: „nádherné lesnaté okolí s Polomenými horami“, „rozsáhlé pobřeží na koupališti s vyhřátým jemným pískem“, „posílení po nervovém vyčerpání, nechutenství, chorobách srdce, neurasthenii atd.“⁴⁴ – stručně řečeno, Doksy podle něj byly českým Lidem a severočeskou Riviérou. Takového pojetí Doks ale v nových společensko-politických souřadnicích působilo naprosto anachronicky a jako definitivně přežité se muselo vyjevit ve chvíli, kdy se od 50. let na okraji Doks započalo s výstavbou autokempu, chat, stanového městečka a rekreačních táborů umožňujících levnou, hromadnou rekreaci. Počet návštěvníků během letní sezony raketově vystoupal z 204 000 v roce 1955 na více jak půl milionu o osmnáct let později.⁴⁵ Jak zásadně se v důsledku tohoto vývoje proměnil dokský image, dokládá turistický průvodce *Máchův kraj*, vydaný roku 1961 Františkem Patočkou, nebo reprezentativní publikace *Na shledanou v Máchově kraji a Českém ráji* z roku

1981. Oblast kolem Máchova jezera už v obou knihách není charakterizována jako exkluzivní lázeňské prostředí vhodné pro léčbu různých neduhů, nýbrž jako prvotřídní středisko masové rekreace s pionýrskými, školskými a svazarmovskými tábory či ubytovny ROH.⁴⁶ I tento image je však od 90. let reformulován, a to nejen pomocí tradiční tiskové propagace, ale též za využití elektronických médií. V současném dokském imagi již město s okolní přírodou nenabývá podoby ani romantických lázní, ani centra socialistické rekreace; spíše je představováno jako turistický a cyklistický ráj, v němž jsou festivaly, Muzeum Čtyřlístku a nově zrekonstruovaný zámek zárukou nevšedních kulturních zážitků a v němž se lze spolehnout na „knížecí kvalitu služeb“.⁴⁷

Ačkoli byl image Doks z první poloviny 20. století v průběhu dalších desetiletí převrstven novými mediálními obrazy, vykonává dodnes velmi silný vliv. Černobílé fotografie z propagačních materiálů a doslovné nebo parafrázované výřátky z průvodců se totiž objevovaly ve vzpomínkové literatuře Němců vysídlených z dokské oblasti. Motivy přírody, koupaliště a města, kdysi sloužící k navnadění letních hostů do lázní Doks, byly takto vyjmuty ze svých původních kontextů a zasazeny do nových diskurzivních rámců, ve kterých napomáhaly utvářet zidealizovanou kolektivní paměť (Klement – Mauserová 2018b: 106–110). Na české straně rezonuje dřívější dokský image například v obrázkové, roku 2009 uveřejněné publikaci *Doksy a okolí na starých pohlednicích*, která na každé stránce reprodukuje a krátce popisuje vždy dvě pohlednice převážně z let 1900 až 1945 (Dulík 2009). To, že otisknuté obrázky měly původně propagační funkci a mnoho aspektů dokské reality tudíž nezobrazují, je v knize upozaděno. Nejednomu čtenáři tak toto „album“ starých pohlednic může o předválečných a meziválečných Doksech zprostředkovávat dosti mylnou, romantizující představu, spojenou se záchvěvy podmanivé nostalgie. Jelikož dávné i současné image Doks a jiných měst jak v České republice, tak v zahraničí neustále podmiňují naše chápání o těchto lokalitách, bylo by velmi přínosné, kdyby se v návaznosti na podněty předkládané studie rozvinulo systematictější bádání o vztahu mezi propagačním a reálnou podobou měst.

POZNÁMKY:

1. Obrazová služba správy lázní [po 1931].
2. Státní okresní archiv (SOKA) Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 194, inv. č. 813, Gemeinde-Gedenkbuch: 139.
3. Sommerfrische Hirschberg 1904a: 27.
4. Sommerfrische Hirschberg 1904b: 8.
5. Steinitz 1922: 1–6.
6. Günther [po 1929]: 70–71; Badeverwaltung [po 1930].
7. Quaißer 1928: 10; Badeverwaltung Hirschberg-Thammühl [1937]: 47.
8. Lázeňská správa [po 1931].
9. *Thammühl* [b. d.].
10. Großteichkommission [po 1925]: 3, 8; Badeverwaltung [po 1930].
11. Sommerfrische Hirschberg 1904b: 8.
12. Steinitz 1922: 1.
13. Kinský 1931: 27.
14. Quaißer 1928; Badeverwaltung [po 1930].
15. Obrazová služba správy lázní [po 1931]; Archiv Renaty Mauserové, Doksy-Staré Splavy – Myší zámek (pohlednice Karla Streera z roku 1932); Badeverwaltung Hirschberg-Thammühl [1937]: 39; Dulík 2009: 146.
16. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, návrhy loga.
17. Quaißer 1928: 6, 8–9; Badeverwaltung [po 1930]; Kinský 1931: 29.
18. Obrazová služba správy lázní [po 1931]; Verkehrsamt Hirschberg-Thammühl am See 1939; Dulík 2009: 135, 139.
19. Günther [po 1929]: 73; Großteichkommission [po 1925]: 11, 19; Obrazová služba správy lázní [po 1931], Dulík 2009: 140–141.
20. *Thammühl* [b. d.]; Kinský 1931: 30; Lázeňská správa [po 1931].
21. Badeverwaltung [b. d.].
22. Archiv Renaty Mauserové, Lázně Doksy – Staré Splavy (nedatovaná pohlednice Jezerní správy č. 924); Badeverwaltung [po 1930].
23. Großteichkommission [po 1925]: 4, 9; Quaißer 1928: 5; Dulík 2009: 22–42.
24. Quaißer 1928: 4–6; Günther [po 1929]: 15–30, 63–68; Kinský 1931: 14–27; Dulík 2009: 42–48, 50.
25. Quaißer 1928: 6–7; Obrazová služba správy lázní [po 1931]; Klement 2008: 68–69, 71–73; Dulík 2009: 69–77, 83–86, 168–199.
26. SOKA Česká Lípa, Okrašlovací spolek Doksy, karton 76, inv. č. 5, seznamy letních hostů.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Archiv Renaty Mauserové, Doksy-Staré Splavy – Myší zámek (pohlednice Karla Streera z roku 1932).

Archiv Renaty Mauserové, Gruss aus Hirschberg i. B. (nedat. pohlednice dokského okrašlovacího spolku).

Archiv Renaty Mauserové, Lázně Doksy – Staré Splavy (nedat. pohlednice Jezerní správy č. 924).

Archiv Renaty Mauserové, Sommerfrische Hirschberg (pohlednice z roku 1917).

Archiv Renaty Mauserové, Sommerfrische Hirschberg (Partie mit Stadtbad) (nedat. pohlednice).

Státní okresní archiv (SOKA) Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 194, inv. č. 813, Gemeinde-Gedenkbuch.

SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 129, inv. č. 603, dopis Arnošta Karla z Valdštejna městské radě 21. 4. 1910.

SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, dopis Hermannha Haertelta Lázeňské správě 25. 5. 1930.

27. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 161, inv. č. 690, statistiky; SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 194, inv. č. 194, Gemeinde-Gedenkbuch: 104.
28. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 194, inv. č. 194, Gemeinde-Gedenkbuch: 159–164; Hantschel [po 1929]: 19; Günther [po 1929]: 13.
29. M. 1903: 19.
30. Tamtéž: 20.
31. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 194, inv. č. 194, Gemeinde-Gedenkbuch: 166–167.
32. Badeverwaltung [po 1930]; Obrazová služba správy lázní [po 1931].
33. Drahotka 1927: 3.
34. SOKA Česká Lípa, Obecná a měšťanská škola (česká) Doksy, karton 1, inv. č. 1, Kronika české školy Doksy: 192, 198.
35. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, dopis Williho Justa starostovi Josefu Quaißerovi z 2. 4. 1936.
36. SOKA Česká Lípa, Obecná a měšťanská škola (česká) Doksy, karton 1, inv. č. 1, Kronika české školy Doksy: 295.
37. Kinský 1931: 31.
38. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 194, inv. č. 194, Gemeinde-Gedenkbuch: 168.
39. Tamtéž.
40. Tamtéž: 143.
41. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 129, inv. č. 603, dopis Arnošta Karla z Valdštejna městské radě 21. 4. 1910.
42. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, dopis Hermannha Haertelta Lázeňské správě 25. 5. 1930.
43. SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, korespondence mezi městským úřadem Doksy a nájemci stánků 1927–1932.
44. Kinský 1947: 8.
45. SOKA Česká Lípa, Městský národní výbor Doksy, inv. č. 92, Kronika 1951–1975: 181, 191, 210, 252, 334, 336, 412.
46. Patočka 1961: 151, Einhornová – Einhorn – Hilčr 1981: 7, 10, 32–35, 121–123.
47. *Kam za kulturou* 2018.

SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, dopis Williho Justa starostovi Josefu Quaißerovi z 2. 4. 1936.

SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, korespondence mezi městským úřadem Doksy a nájemci stánků 1927–1932.

SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 173, inv. č. 739, návrhy loga.

SOKA Česká Lípa, Archiv města Doksy, karton 161, inv. č. 690, statistiky.

SOKA Česká Lípa, Městský národní výbor Doksy, inv. č. 92, Kronika 1951–1975.

SOKA Česká Lípa, Obecná a měšťanská škola (česká) Doksy, karton 1, inv. č. 1, Kronika české školy Doksy.

SOKA Česká Lípa, Okrašlovací spolek Doksy, karton 76, inv. č. 5, seznamy letních hostů.

TIŠTĚNÉ PRAMENY:

- Badeverwaltung [po 1930]: *Böhmens Lido. Die nordböhmisches Binnenseebäder Hirschberg-Thammühl* ČSR. Hirschberg: [Badeverwaltung].
- Badeverwaltung [b. d.]: *Nordböhmisches Strandbäder Hirschberg-Thammühl am See* ČSR. Hirschberg: Selbstverlag der Badeverwaltung.
- Badeverwaltung Hirschberg-Thammühl [1937]: *Hirschberg und sein Teichgebiet*. Haida: Gustav Albert.
- Drahota, kterou k nám zavlékají říšsko-němečtí hosté. 1927. *Národní politika* (odpolední vydání), č. 207, s. 3.
- Einhornová, Milada – Einhorn, Erich – Hilčr, Jindřich 1981: *Na shledanou v Máchově kraji a českém ráji*. Praha: Práce.
- Großteichkommission [po 1925]: *Hirschberg und Thammühl*. Hirschberg.
- Günther, Fritz [po 1929]: *Hirschberg, die Perle Nordböhmens. Ein Führer durch Hirschberg am See und in seine Umgebung*. Böhmisches Leipa: Verlag von Edmund Bärtel.
- Hantschel, Franz [po 1929]: *Das Hirschberger und Daubaer Land*. Böhmisches Leipa: Verlag Johann Künstner.
- Kam za kulturou*. 1918. Doksy: Vallco.
- Kinský, Bohumil 1931: *Doksy, Bezděz a Máchovo jezero s okolím*. Česká Lípa: Alois Perný.
- Kinský, Bohumil 1947: *Máchovo jezero – Naše moře. Turistický průvodce Doksy – Staré Splavy – Bezděz – Máchovo jezero s okolím*. Doksy: L. Kratochvíl.

LITERATURA:

- Bickford-Smith, Vivian 2016: *The Emergence of the South African Metropolis. Cities and Identities in the Twentieth Century*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Birk, Florian – Grabow, Busso – Hollbach-Grömig, Beate (eds.) 2006: *Stadtmarketing – Status quo und Perspektiven*. Berlin: Deutsches Institut für Urbanistik.
- Broudehoux, Anne-Marie 2016: Mega-Events, urban image construction, and the politics of exclusion. In: Gruneau, Richard – Horn, John (eds.): *Mega Events and Globalization. Capital and Spectacle in the Changing World Order*. London–New York: Routledge, s. 113–130.
- Dulík, Stanislav 2009: *Doksy a okolí na starých pohlednicích*. Hostivice: Baron.
- Frank, Sybille 2011: Stadtmarketing. In: Löw, Martina – Terizakis, Georgios: *Städte und ihre Eigenlogik. Ein Handbuch für Stadtplanung und Stadtentwicklung*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, s. 37–46.
- Freyer, Walter. 2008. Tourismus als Beitrag zum Destinations- und Standort-Marketing: von „harten“ und „weichen“ Faktoren. In: Freyer, Walter – Naumann, Michaela – Schuler, Alexander (eds.): *Standortfaktor Tourismus und Wissenschaft. Herausforderungen und Chancen für Destinationen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, s. 39–58.
- Fröhlich, Romy 2008: Die Problematik der PR-Definition(en). In: Bentele, Günther – Fröhlich, Romy – Szyszka, Peter (eds.): *Handbuch der Public Relations. Wissenschaftliche Grundlagen und berufliches Handeln*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 95–109.

- Lázeňská správa [po 1931]: *Severočeské jezerní lázně Doksy – Staré Splavy*. Doksy.
- M. 1903: O zakládání „letních sídel“. *Zdravý vzduch a lázně. Saisonní list věnovaný zájemcům letních sídel a lázní a řízený členy „Sdružení českých lázeňských lékařů“*, č. 1, s. 18–20.
- Obrazová služba správy lázní [po 1931]: *Severočeské jezerní lázně Doksy – Staré Splavy*. Praha: M. Schulz.
- Patočka, František 1961: *Máchův kraj*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství.
- Quaißer, Josef 1928: *Die Binnenseebäder Hirschberg-Thammühl und Umgebung*. Böhmisches Leipa: Verlag von Johann Künstner.
- Sommerfrische Hirschberg. 1904a. *Prager Tagblatt*, č. 94, s. 27.
- Sommerfrische Hirschberg. 1904b. *Prager Tagblatt*, č. 104, s. 8.
- Steinitz, Ernst 1922: Die Heimat vom Altperstein aus. In: Steinitz, Ernst – Quaißer, Josef (eds.): *Unterm Altperstein. Eine kleine Heimatkunde des Daubaer und Hirschberger Landes*. Böhmisches Leipa: Verlag von Johann Künstner, s. 1–6.
- Thammühl am See, größtes Strandbad Nordböhmens*. [b. d.] Dauba: Verlag Karl Streer.
- Verkehrsamt Hirschberg-Thammühl am See 1939: *Hirschberg-Thammühl am See. Sudetenland*. Hirschberg.

- Giese, Torben 2010: *Moderne städtische Imagepolitik in Frankfurt am Main, Wiesbaden und Offenbach*. Frankfurt am Main: Waldemar Kramer.
- Hoenig, Bianca – Wadle, Hannah (eds.) 2019: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: V & R unipress.
- Jakubec, Ivan – Štemberk, Jan 2018: *Cestovní ruch pod dohledem třetí říše*. Praha: Karolinum.
- Jaworski, Rudolf 2014. Einführung in Fragestellung und Themenfelder. In: Stachel, Peter – Thomsen, Martina (eds.): *Zwischen Exotik und Vertrautem. Zum Tourismus in der Habsburgermonarchie und ihren Nachfolgestaaten*. Bielefeld: Transcript Verlag, s. 11–30.
- Klement, Martin 2008: Městské lázně v Doksech mezi lety 1906 až 1945. *Bezděz*, č. 17, s. 65–83.
- Klement, Martin – Mauserová, Renata 2015: Participants in the „Image Politics“ of Doksy in the First Half of the 20th Century. *Littera Scripta*, č. 2, s. 50–63.
- Klement, Martin – Mauserová, Renata 2018a: Dokské propagační materiály z první poloviny 20. století a jejich využití při výzkumu městského image. *Bezděz*, č. 27, s. 93–118.
- Klement, Martin – Mauserová, Renata 2018b: Vom Hirschberger Stadtimage zum Erinnerungsort der nordböhmisches Deutschen. *Prague Papers on the History of the International Relations*, č. 2, s. 92–111.
- Lange, Marius 2010: *Zwischen Demokratie und Diktatur. Unternehmerische Öffentlichkeitsarbeit in Deutschland 1929–1936*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

- Liebert, Tobias 2008: Berufsfeld Kommunen/kommunale PR. In: Ben-tele, Günther – Fröhlich, Romy – Szyszka, Peter (eds.): *Handbuch der Public Relations. Wissenschaftliche Grundlagen und berufliches Handeln*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 482–492.
- Palonen, Emilia 2008: Budapest city-image and discourses from the 19th century to the present. In: Altenburg, Detlef – Ehrlich, Lothar – John, Jürgen (eds.): *Im Herzen Europas. Nationale Identitäten und Erinnerungskulturen*. Köln: Böhlau Verlag, s. 277–294.
- Stachel, Peter – Thomsen, Martina (eds.) 2014: *Zwischen Exotik und Vertrautem. Zum Tourismus in der Habsburgermonarchie und ihren Nachfolgestaaten*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Šoukal, Jiří 2016: *Slasti a strasti letních bytů. Život v letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia.
- Štemberk, Jan 2009: *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov.
- Telesko, Werner 2014: Visualisierungsstrategien im Tourismus in der Spätphase der Habsburgermonarchie. Postkarten, Plakate und andere Bildmedien. In: Stachel, Peter – Thomsen, Martina (eds.): *Zwischen Exotik und Vertrautem. Zum Tourismus in der Habsburgermonarchie und ihren Nachfolgestaaten*. Bielefeld: Transcript Verlag, s. 31–46.

Summary

The Image of the Town of Doksy in the First Half of the Twentieth Century

The north-Bohemian town of Doksy together with its hamlet called Staré Splavy and the adjacent Velký Rybník [Big Pond] – Lake Mácha today – changed into an important tourist region at the turn of the 20th century. In order to invite as many visitors as possible, promotional materials were issued in large quantities, whose authors constructed, through texts and pictures, a very attractive image of the town of Doksy. The focus of the study is to find out what the nature of the motifs that created this image was, and in what respect it distinguished from the everyday reality of the town. Based on an analysis of advertisements, guidebooks, leaflets, and postcards, it is possible to say that from the early 20th century until the 1940s, Doksy was promoted as a picturesque spa town, situated amidst clean nature with healing effects. According to data in chronicles and unpublished archival sources, however, the visitors to Doksy had to face numerous problems, such as high prices, noise, untidiness, non-functioning spa facilities, and low quality of offered services. The data and pictures from the former promotional materials are still uncritically used in memory and popular-educational texts even today. The media image from the first half of the 20th century continues to have a considerable influence on how the pre-war and interwar Doksy is perceived.

Key words: Doksy; spa; image of the town; promotion; tourism.

TURISMUS ČESKÝCH ŽELEZNIČNÍCH FANDŮ – VZPOMÍNÁNÍ NA CESTY DO RUMUNSKA V 80. LETECH 20. STOLETÍ

Dana Bittnerová (Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií)

„Řekli, že uvidím, co jsem ještě neviděl. Ráj lesních železnic! A neklamalo mě to.“ (Vilém)

„Potkali jsme ve vlaku i Čechy, kteří jezdili do rumunských hor. Mysleli si, že taky jedeme do hor, a nechali jsme je při tom.“ (Eda)

Impuls pro studii, která má přispět k problematice turismu v České republice, vyšel z mé osobní zkušenosti a posléze i z odborného zájmu o skupinu železničních fandů, či jinak řečeno dráhařů, parních bláznů či šotoušů (viz níže). Pohybuji se v jedné z mnoha generačních skupin lidí, kteří mají zájem o problematiku železnic. V běžné komunikaci s nimi a od roku 2017 v rámci zúčastněného pozorování jsem opakovaně registrovala, jak významné je pro tyto muže téma Rumunska a místních lesních úzkorozchodných železnic, které navštěvovali v 80. letech 20. století. Vzpomínání prostupovalo nejrůznější situace: legitimizovalo pozici ve skupině; bylo argumentem pro obhájení názorů; zpřítomňovalo ty, kteří zrovna chyběli; bylo zdrojem veselí, stejně jako bylo připomínáno skrze fotografie a jejich prezentace (komentované promítání) či publikace. Proto mne začalo zajímat, jak se na cesty do Rumunska vzpomíná a jak jsou vzpomínky zpředměťňovány, jaké obsahy jsou s nimi spojené a co takové vzpomínání znamená pro pamětníky, tedy ty, kteří rumunské lesní železnice navštívili.

Antropologie turismu vnímá cestování jako aspekt moderní a postmoderní doby. Uvažuje o něm jako o situaci zábavy, zážitku či poznání (Bauman 1996). V kontextu moderní doby ho dává do souvislosti s rozvojem člověka, společnosti, demokratizačních procesů. V kontextu tekuté modernity ho pak navíc spojuje s pluralitou životních stylů (např. Bauman 1996; Půtová 2019: 35), kdy volené destinace a způsoby trávení času v nich korespondují s individuálními očekáváními turistů, resp. lidí v pohybu.

Masový turismus, který se prosadil v druhé polovině 20. století (Půtová 2019: 31), nejen reagoval na nárůst volného času (dovolená pro pracující), ale také v této souvislosti potvrzoval demokratizaci euroamerické společnosti. Provázela ji proměna distinkcí sociálních rozdílů, kdy cestování přestalo být výlučné pro horní vrstvy

společnosti. Objevil se turismus, který se stal velice dobře obchodovatelnou komoditou. Cestování na prodej a s ním spojené praxe přispěly k představě „homogenizovaného turismu a standardizovaného typu dovolené“ (tamtéž: 33). Současně se ale vynořovaly strategie či aktivity, které se snažily vyvázat z hromadného, organizovaného a kontrolovaného turismu (tamtéž: 34). Nezávislost v cestování stvrzoval autentický zážitek turisty či cestovatele (Půtová 2019: 34), často spojený s momenty dobrodružství (Cohen 1973). Aspekt dobrodružství mohl být odpovědí na zvyšující se existenční jistoty moderního člověka a absenci možnosti čelit výzvám, které by se blížily hrdinství. Zároveň podporoval představu vytržení z každodennosti, která se s turismem pojí. Jak píše Simmel (1997: 44): „Forma dobrodružství spočívá tudíž v nejobecnějším smyslu v tom, že vypadává ze souvislosti života.“

Podobné trendy se promítly do turismu v socialistickém Československu. I zde byla turistika spojena s trávením volného času nejširších vrstev obyvatelstva. Nicméně zásadně ji ovlivňovaly ideologie socialistického státu, jeho mezinárodní vazby, právní normy, ekonomické možnosti a v neposlední řadě i sociální politika (Mücke 2013). Lidé mohli využívat nabídky turistických kanceláří či podnikové rekreace (sociální turistika), které připravovaly zájezdy do domovských i zahraničních destinací. K repertoárum patřil i individuální turismus, který byl v řadě ohledů též standardizovaný. Kromě s turismem spojovaného chataření a chalupaření (tamtéž: 121) za ikonickou v tomto směru můžeme považovat dovolenou po vlastní ose a s ubytováním v kempech. Jako významnou součást aktivit, které byly spojeny s cestováním, lze posléze uvést trampingu. Představoval specifický styl, vázaný na konkrétní vědění a praktiky. Kromě příslušníků subkultury trampů ho vyznávaly i další skupiny, např. turistické oddíly, fanoušci country a folku, jeskyňáři atd. (Pohunek 2011b: 65).

Současná česká literatura, která odpovídá na otázku, jak se cestovalo v období socialismu, zkoumá právně-historické aspekty cestování obyvatel státu (viz např. Petráš 2018, Rychlík 2018). Další studie, především z oboru oral history, se pak zaměřují na jednotlivé typy turismu. Věnují se zahraniční turistice do socialistic-

kých versus kapitalistických zemí (např. viz Hanzlíková 2011; Mücke – Krátká 2018), organizovaným zájezdům či podnikové a odborové rekreaci – sociální turistice (viz Mücke – Krátká 2018), druhému bydlení (viz tamtéž), lázeňským pobytům (viz tamtéž) a samozřejmě již zmiňovanému trampingu (viz např. Altman 2000; Pohunek 2011a, 2011b, 2015). Ve všech případech se jedná o turistiku, s níž měla přímou či zprostředkovanou zkušenost většina obyvatel státu. Patřila do obvyklých repertoárů jak cestovat a trávit čas ve vybrané destinaci.

Předkládaná studie se zaměřuje na specifickou formu turistiky (nejen) v období socialismu. Zajímá ji oblast cestování za železnicí, resp. do míst s železniční historií. Jedná se o ve své době relativně neviditelnou aktivitu, které se oddávali jen fandové. Uvažovat o povaze tohoto typu turismu je o to zajímavější, že v současné době se cestování za dopravní historií stalo lákadlem i pro běžné turisty. Odborná literatura ho spojuje s procesem komodifikace nostalgie. Pozornosti se dostává nejen železničním destinacím (Colin – Bird 2014), ale také automobilové dopravě (Caton – Santos 2007). I proto si fenomén cestování za železniční historií v době svého vzniku zasluhuje sociokulturně antropologickou analýzu.

Předkládaná studie je rozdělena do několika částí. Nejprve se věnuje charakteristice železničních fandů. Následuje část zaměřená na metodiku, resp. popis výzkumu a moji pozici v něm. Pro zachycení kontextu řešeného tématu představuji sledovanou turistickou destinaci a způsob cestování sem. Ve stěžejní části studie pak analyzuji narativy a interaktivní praxe spojené s pamětí na cesty do Rumunska. Kladu si otázku, jakou v současné době mají povahu vzpomínky vybrané skupiny mužů-železničních fandů na realizované cesty za lesními železnicemi.

Železniční fandové

Železniční fandové představují specifickou skupinu. Sami sebe označují mnoha názvy, kromě výše uvedených: dráhař, parní blázen, šotouš (srov. Konečná 2008), o sobě píší např. i jako o železničních turistech (Atlas 2006: A2). Spojuje je zájem o minulost a současnost veřejné dopravy, především železniční dopravy.¹ Přestože text ve *Wikipedii*² uvádí jako klíčovou charakteristiku fotografování veřejné dopravy, nejedná se rozhodně o charakteristiku „povinnou“. Nefotit či přestat fotit neznamená vystoupit z tohoto specifického sociálního pole

(Bourdieu 1995). Svoji identitu někdy vyjednávají železniční fandové i mimo svoje sociální sítě. V těchto případech vystupují jako nejistí, podivní a nepochopení, a tím posilují ambivalentní povahu statusu železničního fandy v rámci sociálního prostoru mainstreamu.

Zájem železničních fandů o kolejovou dopravu je namířen různými směry (srov. *Atlas* 2006: A2–A4). Jsou fandové, kteří se zajímají o kolejová vozidla, jiní o trať, nádraží či železniční infrastrukturu. Velmi často je ve hře historie kolejové dopravy. Zároveň může být jejich vášeň materializována formou sbírek, ať už se jedná o fotoarchivy vlastních, darovaných, zakoupených či zděděných fotografií, sbírky pohlednic s dopravní tematikou, soupisy čísel kolejových vozidel s ohledem na jejich nasazení v provozu, archivy různých drážních dokumentů (jízdní řády, jízdenky, plány budov, výkresy strojů atd.), sbírky či uchovávání železničních artefaktů (běžná je záliba sbírat tabulky s číslem lokomotivy a výrobní štítky; fandové s velkým respektem či ambicí shromažďují i drezíny, návěstidla, části vagónů, stejnokroje). V neposlední řadě sem patří i sbírky železničních modelů a stavba kolejiště (modeláři); součástí může být i systematické budování soukromých knihoven odborné či tematické literatury.

Podstatou koníčky je dále účastnit se železničních „akcí“ (např. výročí trati, ukončení provozu, zvláštní jízda). Fotografové jezdí na „fotoakce“ (které mohou, ale nemusejí být spojeny s mimořádnou událostí, akcent je kladen i na dokumentaci běžného provozu). Zálibou je navštěvovat a prohlížet si železnici, získávat o ní různé informace, pořizovat a archivovat dokumentaci a artefakty, referovat o předmětu svého zájmu, publikovat či jinak svoji znalost zúročovat. Velmi často je koníček spojen také s profesní pozicí. Mnoho fandů pracuje přímo u dopravců (nebo vlastní dopravní firmu) či v jiných organizacích, které se dopravou zabývají (úřady, muzea, výzkumné ústavy, výrobní podniky, servisní firmy), jsou učiteli či studenty na školách technického zaměření, redaktory technických časopisů nebo jako nakladatelé vydávají publikace o dopravě.

Železniční fandové mají své organizace či organizační platformy, kolem kterých se sdružují a věnují se vybrané činnosti. Kromě již výše zmiňovaných železničních akcí a fotoakcí se setkávají na pravidelných burzách, kde si kupují sbírkové předměty. Podobně fungují i v internetovém prostředí, kam vyvěšují aktuální informace, fotografie a komentáře. Kromě toho působí i polo-

otevřené či uzavřené skupiny fandů, které se organizují kolem časopisů, v modelářských kroužcích, sdruženích pro dokumentaci a muzejní činnost atd. Sociální sítě jsou samozřejmě budovány i na bázi přátelství. Není zároveň překvapivé, že členství v různých skupinách není výlučné, naopak různí lidé se zapojují do různých skupin a jejich aktivit. Díky tomu je také síť železničních fandů relativně provázaná a umožňuje v určitých situacích efektivní mobilizaci (zejména na úrovni předávání informací, záchrany vozidel, finančních sbírek atd.).

Lidí, které baví kolejová, resp. veřejná doprava, je relativně hodně. Např. náklad publikace o železnici většinou nebývá menší než 1000 kusů a počítá se, že se prodá. Zájem o veřejnou dopravu je především mužskou zálibou. Mezi fandy se sice v posledních letech stále častěji objevují i ženy, které nejsou v pozici doprovázející manželky či partnerky. Nicméně jejich zájem je stále ještě kolegy-muži komentován jako nestandardní (např. Harák 2014). Důležitá pro železniční fandy je v neposlední řadě kontinuita, která se týká sdílení nadšení, péče o sbírku a kultivaci zájmu. Mnozí fandové touží si vychovat nástupce, kteří hobby přezvezmou. Ideálním případem je transmise v rámci rodiny. Když se tak neděje, je cílem alespoň předat vědění a zachránit sbírku či archiv. Již za života je starší fandové poskytují mladším, nabízejí muzeu či spolku a samozřejmě publikují. V tomto ohledu aktivity některých z nich mají přímý dopad do veřejného prostoru a podporují snahy o zachování kulturního dědictví (což se většinou pojí s jejich pozicí v profesi).

Badatelem mezi železničními fandy

Můj výzkum zahrnuje primárně vybranou sociální síť železničních fandů, kterou identifikuji skrze svého klíčového informátora, gatekeepera a patrona v jednom. Jde často o osoby, které se vzájemně znají, komunikují spolu v různých kontextech a při různých příležitostech. Vytvářejí referenční okruh lidí, kteří usilují o vzájemné potvrzování se a oceňování. Jedná se především o vysokoškolsky vzdělané profesionály, specialisty převážně v technických oborech, kteří v průběhu své profesní kariéry často pracovali v oboru kolejových vozidel či železniční dopravy. Zajímají se o železnici a v rámci různých příležitostí mají možnost se setkávat (členství ve spolku, železniční akce, příspěvovatelé do zájmového časopisu [fanzinu], soukromá přátelská setkání). S ohledem na věk se jedná především o muže středního

věku a starší (většinou 45+), fandové z mladé generace přiznávají členství v síti pouze svým potomkům.

V předkládané studii se v rámci této širší sítě zaměřuji na jeden z uzlů, pro který se rumunská zkušenost stala důležitou. Skupinku tvoří deset mužů ve věku 53 až 64 let. Setkali se na vysoké škole a/nebo se jejich cesty protnuly v rámci železničních cest. Jsou v trvalém kontaktu od 80. let 20. století. Vídají se cíleně či náhodně nejen při železničních akcích, ale také při přátelských setkáních svých rodin.

Data pro tuto studii vznikla na základě zúčastněného pozorování, neformálních a narativních rozhovorů (září 2019 – leden 2020), které jsem vedla především se členy dané skupinky, a náhodně také s dalšími členy sítě. Účastnila jsem se železničních akcí, fotoakcí a přátelských návštěv. Výzkum ovlivnila moje osobní zkušenost a pozice ve vztahu k sociální síti železničních fandů. Jako manželka jednoho z nich mám přístup k exkluzivním datům, zároveň ovšem může být můj pohled ovlivněn právě klíčovým informátorem a patronem, a to jak výběrem informátorů, na něž jsem odkazována, tak interakcí s ním. V rámci zvoleného tématu jsem dále využila dobový tisk, který popisoval cesty za rumunskými železnicemi a na něž informátoři odkazovali, registrovala jsem i obrazové publikace, v nichž jsou mimo jiné zařazeny i fotografie ze sledované destinace (Kučera – Bílek 2003, 2007; Bílek – Kučera 2014; Schneeberger 2015). Fotografické sbírky jsem systematicky neanalyzovala. Zaměřila jsem se tedy na studium komunikativní i kulturní paměti, které jsou v rámci sledované skupiny sdíleny (viz níže).

Data, která mám k dispozici, sice popisují minulost, ale vztahují se k současnosti. Výpovědi informátorů chápu jako vzpomínky, které reflektují minulost z pozice současnosti. „Vzpomínka totiž není objektivním obrazem minulých věcí, je jejich neustálou aktualizací, je selektivní, subjektivní, emotivní a její výsledná podoba závisí spíše na principech rekonstrukce a integrace jednotlivých prvků ve chvíli vzpomínání než na minulém věku samotném. Důležitost vzpomínání a paměti pro kulturní a sociální vědy vyplývá zejména z přesvědčení o jejich zásadní úloze při utváření a udržování individuální a kolektivní identity“ (Tuček 2014: 244). Tedy můžeme uvažovat, že vzpomínání na rumunské úzkorozchodky jsou součástí sdílené kolektivní paměti, která je reprodukována v rámci sledované skupinky a skrze ni je vyjednávána přináležitost ke skupince, případně

ke generaci. Kolektivní paměť je pak budována na principech komunikativní a kulturní paměti (Assmann 2015). Vzpomínání na cesty do Rumunska tedy probíhá nejen v interakčních praxích (do toho zahrnuji i situaci narativního a polostrukturovaného rozhovoru), ale také skrze vytváření zpředmětněné paměti – dokumentů (fotoarchivů a publikací).

Lesní úzkorozchodky v Rumunsku: destinace, která se stala ikonou

V období Rakouska-Uherska začaly být na nejrůznějších místech Karpat budovány lesní úzkorozchodné železnice, které sloužily pro transport těžného dřeva z jinak těžko dostupných svahů horského masivu. Jak píše odborníci: „*I když hory karpatského oblouku najdete na mapách hned šesti zemí, odlišných nejen jazykem, ale i dějinami, tradicemi a kulturou, byly si tamní lesní železnice podobné jako vejce vejci*“ (Kučera – Bílek 2003: 7).³ V důsledku transformace lesní těžby byly ovšem postupně úzkorozchodné tratě pro pravidelný provoz zavírány. V roce 1982 skončila v Československu provoz jako poslední Čiernohronská lesní železnice. Proto objevení další alternativní destinace se pro obdivovatele parní úzkorozchodné trakce stalo požehnáním. „*Poté co dohasl poslední oheň v topeništi parní lokomotivy na poslední slovenské lesní železnici, obrací se zájem milovníků jejich kouzla dále do Karpat, do Rumunska*“ (Lutrýn – Marek 1985: 122). V Rumunsku existovalo celkem osmnáct lesních železnic (Kučera – Bílek 2003: 371). Některé se nacházely poblíž státní železniční sítě, jiné byly budovány nezávisle na možné překládce dřeva na vagony poskytující přepravu po státní železnici.

Cesty českých železničních fandů na úzkorozchodné lesní železnice v Rumunsku začaly v 80. letech 20. století. První datovaná česká výprava se konala v roce 1971 (Bauer 1973) a pak až v roce 1982 (Martinek 1982). odle oslovených pamětníků impulsem byly články publikované v německém a českém oborovém tisku (Der Modelleisenbahner, Železničář). Zde se tehdy mladí muži dočetli o atraktivitě daného místa. Reportáže jiných železničních fandů poměrně podrobně popisovaly stav železnice a její techniku a v závěru vyzývaly k návštěvě: „*Pro případné zájemce: Cesta vede z ČSSR do rumunského města Cluj-Napoca, odtud do Salvy, zde je nutné přestoupit na vlak do Viseu de Jos a odtud buď autobusem, nebo po svých do Viseu de Sus. Přijedte*

se podívat a uvidíte lesní železnici v plné síle a zažijete drsnou romantiku.“ (Martinek 1982: 330) Slova autorů formovala obraz destinace (Půtová 2019: 113) a vepsala se i do vzpomínek pamětníků (viz níže). Po roce 1982 se pak každoročně konaly výjezdy do Rumunska, jejichž cílem bylo objevit a postupně navštívit další a další dráhy. Mnoho fandů se v průběhu 80. let 20. století zúčastnilo zpravidla dvou až tří výprav, někteří ale i více. Jednalo se v té době převážně o studenty vysokých škol (zpravidla technického zaměření), kteří k cestám využívali čas prázdnin a zkuškového období. Jezdili ale i zaměstnaní mladí lidé nebo absolventi, poté co nastoupili do práce. Železniční infrastruktura určovala pohyb cestovatelů. Většinou se cestovalo po železnici. Nicméně i ti, kteří jeli autem či část cesty urazili na kole, se snažili volit cesty, které kopírovaly železniční síť. Málokdo tehdy létal do Bukurešti letadlem a následně k přepravě využil státní rumunské železnice nebo autobus.

Cesta byla obvykle koncipovaná jako „šňůra“, resp. poznávací zájezd na různá atraktivní železniční místa. Při cestě do Rumunska nebylo výjimkou zastavit se také na tratích na Slovensku či v Maďarsku, poté směřovat do Rumunska a na zpáteční cestě navštívit další dopravně zajímavá místa. Výpravy byly organizovány mimo oficiální struktury či formální instituce/organizace. Roli hrály vlastní sociální sítě. Zpravidla zde byl jeden hlavní iniciátor, fanda, který o věci hodně věděl, protože si informace buď nastudoval, nebo již dříve takové vý-

Když cestovatelé zmokli, vybalili krosny na louku, aby usušili věci. Vatra Moldoviței. Foto Pavel Kodým 1986, soukromý archiv Jaromíra Bittnera

pravy podnikl. Roli např. hrála i znalost prostředí, neboť někteří jezdili již před tím do Rumunska jako průvodci lehátkových a lůžkových vozů. K expertům se pak připojovali další zájemci, více či méně poučení, ale vždy identifikovaní s povahou výpravy. Cesty byly v podstatě expedice, které měly oku železničního fandů ukázat dosud neviděné. Cílem přitom bylo nejen navštívit atraktivní železniční trať, vidět její technické vybavení, ale také pořídít dokumentaci, resp. vlastní fotky do sbírky. „*No, to k tomu patřilo, chodit kolem trati, vočumovat, čekat na vlak, najít místo a pak fotit vlaky a přitom si povídat o vlacích, vždyť to znáš.*“ (Vilém)

Rumunsko bylo v 80. letech 20. století pro občany Československa dostupnou turistickou destinací. Pro překročení hranic stačil pas (srov. Rychlík 2018: 33). Cesty nebyly finančně nákladné, větší položkou pro železniční fandů bylo pouze zakoupení jízdenky na vlak v řádu stokorun. Protože preferovali individuální turistiku, museli počítat s nedostatkem spotřebního zboží na trhu Ceaușescova Rumunska. Bylo tedy třeba si pořídít zásoby potravin. Obnos na úhradu výdajů v zahraničí se pak pohyboval v rozpětí několika stokorun. Železniční poznávací výjezdy měly povahu trampování, které v dané době provozovalo mnoho mladých lidí v Československu (srov. Pohůnek 2011b). Krosna, spacák, igelit či stan, vaříč, nějaké oblečení a zásoby potravin patřily k základní výbavě. Předpokládalo se, že se bude spát pod širákem nebo v příhodném přístřešku. Přestože některé oblasti, kde se lesní železnice nacházely, sloužily k rekreaci rumunských obyvatel (např. Covasna), železniční fandové těchto služeb nevyužívali. „*Tak to jsme vystoupili, vyšli z nádraží. Minuli jsme hotel Bradul. Po několika stovkách metrů jsme dorazili k plechové boudě. Pepa, který tam byl loni, řekl: ‚Tady je Bradul II.‘ Tak jsme vlezli dovnitř, smrdělo to tam vyjetým olejem, no vůbec to bylo [...] ale vyspali jsme se tam v pohodě.*“ (Luděk) Někdy ale fandové využili i možnosti spát u místních. Výpravy trvaly asi deset dní, z toho v Rumunsku byli cestovatelé šest až sedm dní. Někteří jezdili i sami, častěji se vzpomíná na cestování ve skupině od čtyř do osmi mužů. Fandové také vzpomínají, že se v Rumunsku setkávali s českými trampy, kteří směřovali do rumunských hor. Zájem o Rumunsko mezi mladými Čechy se takto propojoval.

V roce 1989 cesty přerušila revoluce. Tehdy železniční fandové začali jezdit do doté doby nedostupných zápa-

doevropských i mimoevropských destinací (zejména Itálie, Portugalsko, Švýcarsko, Rakousko, Kuba, transsibiřská magistrála – Rusko, Čína). Dalším důvodem byly i informace, že Rumunsko není již bezpečná země. Eda dnes lituje, že nevyužil poslední možnost vidět další úzkorozchodky v pravidelném provozu či vůbec: „*No, mrzí mne, že jsem tam nejel v tom devadesátém roce, protože tam všechno otevřeli, ale říkalo se, že je tam zmatek a nebezpečno.*“ Nicméně již v první polovině 90. let se pořádala „fotoakce“ železničních fandů, kteří si domluvíli s managementem některých úzkorozchodek zvláštní jízdy se zastávkami pro fotografování. O rok později byl pak organizovaný zájezd mikrobusem, jenž pořádal Klub historie kolejové dopravy (KHKD). Jiní vyrazili s cestovní kanceláří Kudrna. Turistika za rumunskými úzkorozchodkami prošla dynamikou, kterou popisuje Cohen (1973); drifteri nahradili baťůžkáři a po nich následovaly již organizované zájezdy, byť v 90. letech ještě nedosáhly podoby masové turistiky. Jinak je to nyní, kdy na tratích funguje muzejní provoz určený běžnému turistovi. Nicméně cesty železničních fandů do míst úzkorozchodných tratí si i nadále udržují především charakter individuální turistiky. Rumunsko zůstalo dodnes magnetem železniční turistiky pro mnoho fandů různých generací, a to nejen z České republiky.

Po roce 1990 byly mnohé úzkorozchodné dráhy v Rumunsku zrušeny. V současné době jsou v provozu pouze tři. Jedna z nich je v majetku švýcarské firmy, která ji nadále užívá k podnikání v oblasti těžby dřeva, ale i k turistickým účelům. Zbývající dvě jsou proměněny v turistickou atrakci, na jedné jsou pořádány zvláštní jízdy, druhá je muzejní. To posiluje respekt vůči grunderské generaci, která do Rumunska cestovala v 80. letech 20. století a zažila onen „zlatý věk“ (srov. Schneeberger 2015).

V kontextu sledované skupinky mužů se v současné době zájem o cesty do Rumunska významně snížil. Roli hraje věk a etapa života. Fandové musejí dovolenou skloubit s očekáváními rodiny. Nicméně chlapské výjezdy fandů sledované skupinky pokračují. Jak říká Jan: „*V Rumunsku jsem byl už pětadvacetkrát a naposledy loni v únoru. Poprvé v zimě, to ale nebyl sníh, až tam nahoře.*“ Nejde jen o to vidět úzkorozchodky jinak, např. v jiném ročním období. Při cestách sem je důležité i „zasvěcení“ mužských potomků. Cesta otce se synem kopíruje itinerář „grunderské generace“, spaní pod širákem však nahradilo bydlení v penzionech.

Vzpomínky a vzpomínání na lesní úzkorozchodky v Rumunsku 80. let

Pro sledovanou skupinku železničních fandů je vzpomínání na cesty do Rumunska důležitým tématem. Návraty do minulosti mají pro ně smysl nejen v přítomnosti, ale do jisté míry souvisí i s jejich očekáváním ve vztahu k budoucnosti (Kratochvíl 2015: 5). Společné vzpomínání pro ně představuje v jistém slova smyslu generační výpověď, kterou by rádi, alespoň někteří, přetavili do trvalých obrazů, jež by mohly být zpřístupňovány dalším. Ilustruje to reakce jednoho z informátorů na můj výzkum. Eda dostal nápad sepsat paměti významných cestovatelů do Rumunska (terénní poznámky, říjen 2019), a následně se pak s kamarádem Bolkem začali domlouvat o přípravě obrazové publikace o jednotlivých tratích v Rumunsku (terénní poznámky, leden 2020).

V pojetí Jana Assmanna (2015: 51 nn.) je paměť spojena s kolektivním sebeobrazem skupiny, přičemž existuje ve dvou, vzájemně oddělených, dichotomních polohách. Komunikativní paměť a kulturní paměť ve svém definičním rámci zahrnují jinou část sociální reality a na ní vázané praxe. To, co je pamětí komunikativní, nepatří do oblasti kulturní paměti. Neznamená to, ovšem, že by se tyto dva typy paměti nutně mýjely po obsahové stránce. Jejich definiční rámec spočívá ve způsobu a dosahu fixace a uplatnění odkazů na minulost a vztahování se k ní. Zatímco komunikativní paměť „žije v interaktivní praxi“ (Welzer 2015: 74) vázané na individuální zkušenost a vědění jednotlivců či skupiny, kulturní paměť je přetavena, vyselektována, vytesána, zarámována, vytištěna či veřejně performována (kulturní zpředmětnění), aby byla jako taková předložena a přijata jako smysluplná pro danou skupinu, společenství (Assmann 2015: 55). Zatímco komunikativní paměť je založena na mnohosti pohledů, spontánních asociacích a třeba i vytanutí fragmentů událostí, kulturní paměť představuje konzistentní příběh, obraz či ideu, které si kladou nárok být respektovány. Assmann neartikuluje, kdy může vzniknout kulturní paměť vázaná k určité události, ale komunikativní paměť zasazuje do toku času lidských životů a spojuje ji s transmisí, která je vázána na přímou či interpersonálně zprostředkovanou zkušenost účastníků události. Zároveň je však důležité uvést: „že kulturní a komunikativní paměť je od sebe [...] možné odlišit jen striktně analyticky: ve vzpomínkové praxi individuál a sociálních skupin spolu jejich formy a způsoby souvisejí. [...] empiricky formy vzpomínání přecházejí plynule jedna

v druhou a tvoří jedinou praxi vzpomínání“ (Welzer 2015: 75). Vzpomínání na individuální úrovni je pak určeno sociálními a kulturními rámci, do nichž je zasazeno (tamtéž). Nebo jak uvádějí Szaló a Hamar (2015: 199), když uvažují o tom, jak lidé rozumějí zkušenostem, které prožily. „Akty interpretace (jedinců i skupin) přitom odkazují k tzv. kulturním strukturám, jež tyto interpretace umožňují.“

Ve vztahu k těmto teoriím budu odpovídat na následující otázky: Jak vzpomínají účastníci výprav do Rumunska na své cesty? Jaké obsahy zvýznamňují? Jak obsahy odpovídají sociálním a kulturním rámcům, v nichž se vynořují? V jakých podobách jsou vzpomínky na cesty do Rumunska zpředmětňovány a transformovány do kulturní paměti? Jaký je zde vztah mezi komunikativní a kulturní pamětí?

Společná „mytologie“

V prvé řadě je třeba říci, že na výpravy za rumunskými železnicemi vzpomínají členové přátelské skupinky velmi podobně. Shodují se na tom, že se jednalo o mimořádné zážitky. Vyprávějí a zvýznamňují tytéž historky, které spolu zažili. Dokonce odkazují na události, které se staly na jiných výpravách, kterých se nezúčastnili, ale považují je za důležité. Většinou se jedná o příběhy, kdy fandové řešili nějaké problémy, nebo porovnávali stav dráhy, který zažili oni a někdo jiný. „*Ne, to se nám nestalo, ale Pepa vzpomíná, jak měl problémy u jugoslávských hranic, jak ho tam rumunská policie zadržela.*“ (Vilém) Když v průběhu výzkumu informátor Eda opakoval klíčové historky, Vilém tento fakt reflektoval a komentoval slovy „*tady slyšíš tu společnou mytologii.*“ Kromě historek pak mají železniční fandové ze sledovaného okruhu přehled i o tom, jaké fotky z té které úzkorozchodky by mohl mít jiný kamarád. Někteří si tedy pamatují, kde kdo byl a fotil. Významné historky a železniční informace kolují a dokonce je znají i ti, kteří do Rumunska v dané době nejezdili, ale náleží do sledované sociální sítě. Jsou ale i ti, kteří se distancují od „rumunského mýtu“: „*Ne, v Rumunsku jsem nikdy nebyl, nikdy mě to nelákalo. Já chtěl jezdit na Západ.*“ (Max) Tím v další rovině konstruují svoji pozici nonkonformního fandý.

Sdílení týchž historek či společné vzpomínání na výlety za železnicemi je natolik důležité, že „zapomínání“ je kritizováno a zdá se být pro zainteresovaného nepochopitelné. Láďa se např. upřímně rozčiloval, když říkal Pepovi: „*A představ si, že si Karel na ten vejlet vůbec*

nepamatuje, a to jsme tam byli tři dny, v pátek ráno jsme odjeli a v neděli v noci se vraceli. Byli jsme tam s Janem a ten si to pamatuje.“

Pravdou je, že Karel jako jediný používal vzpomínání jinak. Nevyjednával skrze něj pozici ve skupině fandů, protože dnes v podstatě již fandou není. Když je s kamarády, tak podpoří jejich témata. Nicméně mu záleží, aby jeho historky byly vtipné. Když jsem ho poprosila, zda by mi vzpomínky někdy nezopakoval při mém výzkumu, řekl: „*Hele, jestli to je pravda? Na tom nezáleží, dneska jsem to vyprávěl takhle, ale jestli příště to zrovna takhle vyjde, no to není jistý.*“ V podstatě přiznal, že vzpomínky komunikuje za jiným účelem. Přizpůsobuje je publiku. Nejde mu o fixování určitých informací, ale o komunikaci. Tedy alespoň v reakci na moji otázku neměl zájem podílet se na budování kulturní paměti.

Fakt, že si sledování železniční fandové společně cesty nejen do Rumunska pamatují stejně, není důsledek pouhé paměti, ale především komunikačních událostí, komemorativních praktik (společné promítání fotografií) a publikování, kdy jsou výlety zpřítomňovány.

Železniční ráj – atraktivita a autenticita

Lesní železnice v Rumunsku v 80. letech 20. století, jsou interpretovány jako ráj. „*Železniční ráj, samozřejmě.*“ (Marian) Pro řadu informátorů je to klíčová charakteristika místa. Atraktivita destinace spočívala na prvním místě v parní trakci, která zde jezdila ještě v pravidelném provozu. Železniční fandové zdůrazňovali, že „*my ještě*

viděli rešice⁴, v původním stavu, tak, jak tam byly v tom provozu“ (Luděk). Současně s technikou ovšem popisovali i kolorit místa, do něhož byl parní provoz na úzkorozchodkách zasazen, a zejména místní „rázovitě“ lidi. Obraz specifického životního stylu obyvatel Karpat je fixován i v rámci kulturní paměti. Nejsou to jen fotografie. Barvitě popisy jsou přítomny i v textu publikací. Vzpomínky Petra Hoffmana (2002: 34) odkazují k „romantice „Divokého Východu““. Aleš Kučera a Aleš Bílek (2003: 7) zvou čtenáře nejen na výlet za historií železnic, ale také „*za staženkami jedoucími s bandaskami na borůvky a maliny a samozřejmě i za všemi dřevorubci, kteří v lesích zpravidla trávili celý pracovní týden a bez jejichž práce by lesní železnice vlastně neměly smysl*“. Zvýznamňovaná „kulisa“, v níž se parní provoz odehrával, cestovatelům potvrzovala, že tehdy byli v kontaktu se skutečným světem, a tedy jejich zážitek byl autentický (srov. Handler – Saxton 1988: 243).

Významný prvek atraktivity, onoho pomyslného ráje, pak představuje i krajina či příroda. Estetika přírodní scenerie byla zmiňována všemi informátory. „*Úzkorozchodky byly i v NDR, Polsku a Maďarsku, ale tam to bylo v rovině, a to není tak pěkné.*“ (Eda) Přičemž malebnost krajiny je důležitá nejen pro vlastní zážitek, ale právě pro pořizování fotografií, které jsou pro mnohé, jak již bylo řečeno, nedílnou součástí železniční akce. „*Mně to stačilo u trati, ale byli takoví, kteří to chtěli mít umělecký.*“ (Vilém) Krajina jako důležitý aspekt charakteru úzkorozchodek je pak fixována i v publikacích (např. Kučera – Bílek 2003: 8–9).

Objev „železničního ráje“ je ve vzpomínkách železničních fandů významný nejen pro samotný prožitek autenticity či vytržení z každodennosti (srov. Půtová 2019: 63). Být svědkem pravidelného parního provozu hraje velkou roli a představuje kulturní kapitál, který cestování generuje (Desforges 2000: 938). Opakovaně jsem byla přítomna situaci, kdy Eda argumentoval technickým věděním, které nabyl v souvislosti s výlety do Rumunska. Převahu těm, kteří „byli při tom“, přiznávají v promluvách i jiní, mladší železniční fandové. „*Poprvé jsem tam byl až po roce 90. Já už tu dobu nestihl. Před rokem 90 mi bylo 16 a pak, když jsem se tam dostal, byla spousta tratí zrušených, takže ten muzejní provoz, to už není takový.*“ (Mirek) Cestovatelé tedy nejsou držiteli jen kulturního kapitálu, ale v rámci své sociální sítě i symbolického kapitálu.

Lokomotiva Krauss s oplenovými vozy na lesní dráze v Moldoviți jede malebnou krajinou. Foto Jaromír Bittner 1986

Skutečnost, že jedna generace mohla zažít pravidelný provoz na úzkorozchodkách v Rumunsku a další nikoli, není jediným aspektem, který je ve hře při budování symbolického kapitálu. Edovy vzpomínky obsahují rozpor, který objevení ráje v sobě zahrnuje: koho do ráje pustit a koho ne. „*Když Luděk a Tonda napsali zprávu do Železničáře, rozčiloval se Tygr, že teď tam pojede každý pionýr [o 4–5 let mladší fanda], že to by jim snad ty peníze za honorář, co dostali, dal, takhle zničit terén. Jsem mu řekl, že jsem se, stejně jako on, taky o tom dozvěděl z Der Modelleisenbahner, tak bych to taky jinak nevěděl.*“ Významné pak je, že tento svůj názor opakuje při různých setkáních s přáteli. Eda tak vyjednává právo fandů být informován, mít možnost sdílet společné vědění, a tak posilovat svoji loajalitu a sounáležitost, konstruovat společnou identitu. Právě v tomto momentu se ukazuje, jak cesty za úzkorozchodkami mají rituální povahu společného zážitku a vytvářejí okruh lidí, s nimiž lze extatický zážitek sdílet a následně na něj vzpomínat.

Primát ve vstupu do „ráje“ se pak ve vzpomínkách snoubí s metaforou kolonizace. Fakt, že čeští železniční fandové sem jako jedni z prvních začali jezdit a fotit, implikuje nárok na dané místo. Půtová (2019: 61) shrnuje, že nekolonialismus v rámci turismu lze identifikovat v případech, že vztah mezi turistou a místními je vnímán jako asymetrický. Asymetrie fandů a místních vyplývá právě ze skutečnosti, že místní se o úzkorozchodky nezajímali a nedokumentovali je. Obsazení, či dobytí místa zde je spojováno s kulturní pamětí, resp. nárokem na to ji ustanovovat. Láďa například vysvětloval, proč čeští autoři nepublikují monografie o jiných zahraničních tratích, ale o karpatských železnicích ano. „*My jsme vlastně objevili ty úzkorozchodky, to díky nám tam teď jezdí Němci, Švýcaři a tak.*“ „*No, tam jsou na to specialisti Britové, ti tam [do Portugalska, Francie] začali jezdit, ale sem nikdo ze Západu tolik nejezdil. My jsme vlastně byli první [tím je myšleno, že mají nejstarší fotografie, které lze publikovat].*“ V této souvislosti pak Eda litoval, že mu Marian nevyřídil od Kučery vzkaz, že shání fotografie do publikace (Kučera – Bílek 2003): „*Za to může Marian, že tam nemáme fotku. Když mu Aleš říkal, abychom taky něco dali, řekl, že beztak máme to, co oni. No škoda, mohli jsme tam mít fotky.*“

Mimořádný zážitek přináší cestovateli kulturní kapitál. Vzpomínání na něj pak kulturní kapitál nejen reprodukuje, ale navíc ho mění v symbolický. Vzpomínka se

koncentruje do asociace setkání s autenticitou, která již není dosažitelná. Autenticita je spojena především s pohledem, který není jiným dopřán, nicméně je uchovávaná v dokumentaci, která může zas a znovu stvrzovat relevanci cestovatele-železničního fandů. Ba dokonce určovat pohledy druhých, skrze publikování fotografií, tedy skrze kulturní paměť. Kulturní paměť pak vytváří nárok na prostor, kolonizuje ho. Vzpomínání a kulturní zpředměťňování lesních železnic v Rumunsku 80. let 20. století ale také má schopnost navodit představu blízkosti s těmi, kteří tam byli, a s těmi, kteří by tam bývali chtěli být.

Blízkost a exotika Balkánu

Vzpomínání na Rumunsko a rumunské lesní železnice je spojeno s představou odlišné reality, a to jak na železnici, tak v každodennosti. Mísí se v něm exotika s blízkostí, tak typická pro percepci Balkánu. Oslovení železniční fandové se mnohdy zdráhali mluvit o technice, lidech a způsobu života v Rumunsku s prvoplánovou nadřazenou přezíravostí. Dokonce různě zdůrazňovali, že lidé, s nimiž se setkali, byli přátelští, normální a fajn. Nicméně pro popis tamní reality používali romantizující metafory. „*To bylo, jako by se tam zastavil čas.*“ (Marian) Konstruovali tak jistou blízkost, když uvažovali, že takto se dříve žilo všude, resp. takové úzkorozchodky dříve byly v celém Rakousku-Uhersku (srov. též Kučera – Bílek 2003: 8). Jan o lidech

Vzhůru do hor parním vlakem lesní železnice Teregova!
Foto Petr Hoffman 1985

zde mluvil jako o „*klasicích*“. Metafory o zastavení času však asociovaly nejen život v minulosti, ale přinášely i srovnání „tady a tam“. Představa zakonzervované minulosti vytvářela zároveň obraz zaostalosti či neadekvátnosti těch druhých (srov. Fabian – Matti 2014).

Samozřejmě největší pozornost věnovali železniční fandové technice. V interakci mezi sebou se trumfovali, jaké bizarnosti na tratích viděli. Mluvili o vynalézavosti či velkorysosti místních dopravců v údržbě lokomotiv a vagonů. Když popisovali provoz na úkorozchodkách, zmiňovali například, jak parní lokomotiva brala vodu přímo z potoka. Komentovali a fotili, jak na nákladních vagonech měl traťový personál matrace, na kterých se leželo. Líčili, jak Tondu napadlo, že bude stopovat vlak mimo stanici a když vystoupil z křoví na *pešuňk* (násep) a mával, tak jim strojvedoucí skutečně zastavil. Vzpomínali, jak jízdné platili nikoliv penězi, ale polévkou v pytlíku. Tyto promluvy nevypovídaly nic o jejich obdivu k zachovanému provozu parních železnic. Spíš měly anekdotický podtext. V popisování kutilství místních železničářů a jejich schopnosti adaptovat se na omezené možnosti se ale

zároveň snoubilo pochopení s distancí. V popisech častá symbióza stroje a přírody zároveň podporovala představu chaotického, spontánního a „ne-civilizovaného“ orientu. Ve výpovědích se tedy ukazovala i jistá míra etnocentričnosti, typická pro turistu (Bauman 2006: 50–53). V kombinaci s představou bezčasí situaci na lesních železnicích exotizovala, orientalizovala (Said 2008).

Orientální diskurz se vztahoval i k obyvatelům, jejich kultuře a životnímu stylu. Železniční fandové mluvili o Rumunech jako o jiných, resp. druhých, byť přátelských druhých, k nimž pociťovali soucit. Místní obyvatele definovala jejich chudoba a technologická zaostalost. „*No, co ti mám povídat, v krámech nic. Tam nebyla ani elektřina, nebo ji zapínali jen někdy. Lidi chudáci.*“ (Karel) Obyvatelé Rumunska rozhodně nebyli viníky vlastní ekonomicky obtížné situace, nýbrž se stali obětí režimu, v němž žili. Potud pamětníci uplatňovali porozumění situaci, které je dodnes reprodukováno o životě za železnou oponou (viz níže). Zároveň ovšem informátoři vytýčili hranici, která odděluje západní civilizaci, k níž náleží, od východního chaosu. „*No, když jsem odtamtud odjížděl, tak jsem si říkal, že mám štěstí, na jaké straně světa jsem se narodil, že my nevíme, co je chudoba.*“ (Vilém)

Popisovaná jinakost Rumunska se týkala aspektů, které ovlivňovaly pobyt v regionu. Nejvíce pamětníci komentovali špatné zásobování. Právě ono identifikovalo (i v kontextu konzumní společnosti a poměřování životního stylu mezi Západem a Východem) životní úroveň země či regionu. Informátoři reflektovali, že se v Rumunsku v podstatě nedalo nic moc koupit, snad s výjimkou chleba, který jim vždy přátelští obyvatelé horských sídel prodali. Obrazy, které vytvářeli, zdůrazňovaly jistou míru absurdity: „*... jsme přišli do hospody a tam seděli chlapi a nic nepili. Vůbec jsme tomu nerozuměli. A pak jsme zjistili, že čekaj, až přivezou pivo.*“ (Karel) Kromě zásobování komentovali i špatnou hygienu a nadměrnou konzumaci alkoholu místních. Zkušenost z Rumunska pak byla konfrontována se sousedním Maďarskem, které představovalo „*malý kapitalismus*“ (Luděk). „*V Maďarsku jsme se dali vždycky dohromady.*“ (Eda)

Jak bylo řečeno již výše, lidé zde byli ale zároveň popisováni jako blízcí, přátelští a nápomocní, i když se v popisované situaci cestovatelé ne vždy cítili komfortně. „*To jsme třeba nevěděli, že vlak odjíždí přesně.* (Výpravčí nečekal, až lidé v klidu vystoupí a nastoupí, ale pískal odjezd podle jízdního řádu.) *Lidi se cpali do vagonu jako*

Lesní dělníci odjíždějí na své pracoviště do hor. Vișeu de Sus.
Foto Pavel Marek 1984

zběsili a my nevěděli proč. Šli jsme podle vlaku, abysme se podívali, kde je víc volno. V tom se začal vlak pomaloučku rozjíždět, tak jsme naskočili do nejbližšího vozu, lidi nás chytli za ruce a vtáhli do vagonu, takže nám to neujelo. Smáli se a hned nám udělali místo.“ (Eda) Dalo by se tedy říci, že ve vzpomínkách jsou věci a lidé kolem rumunských úzkorozchodek v nejrůznějších kontextech asociováni jako blízci, laskaví, vstřícní, hodní pozornosti, ale zároveň jako nebezpeční, nemístní, nevyzpytatelní. Pamětníci vyprávějí, jak jim starší žena za horkého dne srdečně nalila vodu do špinavého pohárku a oni se báli, že onemocní; jak našli střechu nad hlavou v domě místních lidí a ráno byli poštipaní; jak se chtěli umýt u vodního „jeřábu“ (v podobě ze země trčící roury), ale nevšimli si, že místo je kontaminováno olejem odkapávajícím z lokomotiv, takže poté měli černé a mastné nohy; jak jim ve vlaku nabízeli pálenku, a oni se báli, zda nepijí metanol: „*Strašně pohostinný ty lidi byli. Třeba když jsme si jeli ve vlaku, tak hned někdo vytáhnul láhev a pilo se dokola. Když to přišlo ke mně, říkal jsem si, jestli to přežiju.*“ (Vilém)

Vnímaná ambivalence lidí a věcí posiluje obraz místa jako nepředvídatelného. Koresponduje se stereotypním chápáním Balkánu (Todorova 1997). Je projevem balkanismu, který tento region Evropy situuje na okraj, zde nejen v kontextu mezinárodní politiky. Zároveň exotičnost místa ustanovuje status turisty. Proto i místo kolem rumunských úzkorozchodek je pro fandů „vyplněn[o] exotikou, která na každém kroku slibuje dobrodružství. Navíc jsou všude na trase rozestaveni pestří domorodci vycvičení v předstírání neustálého údivu a v demonstrování připravenosti k adaptaci“ (Bauman 2006: 52). Ambivalence a exotika spojená s imaginací místa podporuje údernost příběhů, přitahuje posluchače a vyzývá k memorování. Cesty do Rumunska udržuje v komunikativní paměti a dokonce rozšiřuje i okruh těch, kteří jsou ochotni naslouchat (např. manželky). Vyprávěči skrze tyto zábavné historky posilují či spíše potvrzují svůj kulturní a symbolický kapitál, a to nejen v kontextu sociální sítě železničních fandů (viz Karel výše).

Globální železnice versus železná opona

Vzpomínky na cesty do Rumunska jsou svázány s představou existence minimálně celoevropské železniční sítě a techniky. „*Takové železnice dřív byly i jinde, třeba i ve Francii, Belgii, Rakousku, ale zejména je to do-*

ména karpatské oblasti, kde tento typ železnic byl. Jinde to ale už dávno zrušili.“ (Láďa) Badatelé (např. Matusitz 2009; Jeschke 2016), kteří uvažují o rozvoji železniční infrastruktury, hovoří o tom, že materialita tratí, obraz zasíťovaného území a praxe s tím spojené měly přímý vliv na posilování pocitu přináležení k národnímu státu. Pro mnohé železniční fandů železniční síť ovšem nekončí na hranicích České republiky, ale skrze jejich zájem je situuje do evropského či dokonce globálního prostoru. Takto uvažují nejen o tratích, ale i o železniční technice, která jako ostatně všechno technické vědění patří do technoscapes (Appadurai 2013), jež utvářejí globální svět.

Představa globální železnice pak jen posiluje „ukřivený“ způsob vzpomínání na cestování v socialistickém Československu v 80. letech. Vyprávění o omezených možnostech zahraniční turistiky, teze o tom, že se nikam nemohlo (srov. Mücke – Krátká 2018: 8) úzce souvisí s metaforou života ve východním bloku za železnou oponou. Tedy i cesty do Rumunska na lesní železnice jsou zasazeny ve vyprávění do kontextu limitované volby. „*No, to víš, že bych býval jezdil i do Rakouska, Portugalska, tehdy tam ještě ty vlaky [parní trakce] jezdily v pravidelném provozu, ale už jsem to nestihl.*“ (Láďa) „*Do Rumunska se jezdilo, protože to bylo dostupné.*“ (Eda)

Ve vyprávěních se obraz života za železnou oponou objevuje ještě v dalších momentech. V prvé řadě je zmínován dobový kontext života v socialistickém státě, který charakterizuje nedostatek spotřebního zboží či jeho obstarávání. Specifika trhu jsou traktována jak ve vztahu k Rumunsku (viz výše), tak k Československu. Železniční fandové vzpomínají na nízké náklady na cestu, stejně jako na to, s jakým úsilím obstarávali např. filmy, stany, krosny, stáli fronty v menze na dvojáky atd. Zároveň uváděli, že s sebou vezli komodity, které mohli směniti např. za možnost podívat se do provozu dráhy či uplatit policistu. „*Věděli jsme, že maj rádi Kentky [cigarety], ale koupili jsme značku Gent, byly levnější, ale taky měli radost.*“ (Luděk)

Jiný moment, který ve vzpomínkách rámuje život za železnou oponou, odkazuje k politickým poměrům v totalitním režimu, a zejména Rumunsko líčí jako policejní stát. Frekventované jsou historky, jak fandové čelili místní policii, a to při cestě i při fotografování. Vzpomínají, že bylo třeba si na místní policii dát pozor, neboť ona mohla zhatit celou výpravu (neumožnit fotografování, odebrat filmy). Přičemž tato vyprávění jsou nejen nejdra-

matičtější, ale také kolují v rámci sociální sítě železničních fandů. Např. Lukáš na otázku, zda byl v Rumunsku, odpověděl: „*Ne, ale to si nech vyprávět od Karla, jak tam bručel.*“ Připomíná se ale také např. Janova nenaplněná mise: „*Jan jel na lesní dráhu. Ta nebyla přímo na trati, tak tam musel dojít. Miloš šel z druhý strany. A když tam došli, tak je tam vyhmátlí policajti. Takže nakonec z toho Jan nemá ani jednu fotku. A Miloš snad jen jednu.*“ (Eda) V této souvislosti si také pamětníci vybavovali, že měli zaručené informace, jak se v Rumunsku chovat, aby nedošlo k problémům se státním aparátem. Vědělo se, že se nesmí fotit na hlavních tratích, že s policií se nediskutuje, ale vyčkává, co bude. Zajímavá byla také konspirační teorie, že policie na hranicích odebrává turistům exponované filmy. Vilém vzpomíná, jak je složité strkal do spacáku, aby nebyly při celní kontrole nalezeny, ale fakticky k žádné kontrole nedošlo.

Sociální a kulturní rámce vzpomínání na socialismus mohou být v současné české společnosti různé. Pro sledovanou skupinku železničních fandů dominují kulturní modely nedostatku a totalitního (policejního) režimu. Vyprávění takových příběhů ale nemusí nutně konvenovat jen se snahou vyslovit se k politické situaci před rokem 1989. Bohatý repertoár historek z cest do Rumunska (v tom odkazují i na narativy, jejichž sužety byly uvedené v části *Blízkost a exotika Balkánu*) souvisí s dalšími aspekty. Důležitou roli hraje styl cestování v podobě trampingu. K němu patří vyprávění nezvyklých zážitků, „které se měly stát vyprávěči či jeho přátelům“ (Pohunek 2015: 74). Skutečnost, že příběhy vyjadřují často vzdor proti autoritám, dává Pohunek (2011a: 96) do souvislosti s mládím. Hrdinství pak lze nacházet i v historkách, jak mladí muži přežili v „bojových“ podmínkách. Dobrodružství, jež je hybnou silou vyzývající turistu k cestě (Bauman 2006: 50), se tedy promítá i do způsobu vzpomínání na výpravy do Rumunska v 80. letech 20. století. Opakování dobrodružných příběhů po celých 35 let je pak dáno tím, že dobrodružství je nezávislé na kontinuitě života a lze jej připomínat kdykoliv (Simmel 1997: 46).

Závěr

Turismus železničních fandů do Rumunska v 80. letech 20. století měl povahu individuální turistiky. Byl v mnohém ovlivněn dobou, kdy se cesty konaly, věkem, ve kterém jej mladí muži podnikali, a genderem. Těžil z tradice trampingu, z jeho vědění, které umožňovalo

fandům bez obtíží realizovat cestu do míst, která dosud nebyla pro daný typ turistiky připravena. V podtextu souzněl s revoltou trampingu vůči mocenským strukturám (Pohunek 2011a) a napomohl vstupovat do míst, kde hrozila konfrontace s autoritou. Cíl cesty byl spojen se zájmem o železnici, a to zejména o objevování a dokumentaci její historie. V tomto směru cesty představovaly více než pouhý turistický výjezd a pobyt. Měly étos expedice, jejímž cílem bylo přinést zprávu o stavu jevu na novém, objevovaném místě. Mladí muži cestovali ve jménu dokumentace mizejícího světa parních lokomotiv. Do akce šli s plným nasazením a strpěli nepohodlí. To je vyvázalo z pozice pouhého turisty a učinilo z nich cestovatele (srov. Půtová 2019: 47). O povaze cest jako expedicí svědčí nejen vzpomínky, ale také publikované zprávy v oborových/tematických periodických a posléze i knihy.

Turismus a vzpomínání či paměť patří k sobě. Půtová (2019: 56) předkládá schéma, které v časové lince řadí faktory, jež ovlivňují volbu příští dovolené. Jedním z faktorů je také vzpomínání. V časové lince patří na samý konec sekvence. Váže se na čtyři typy aktivit či artefaktů. Kromě individuálního vzpomínání se s touto etapou pojí diskuse s přáteli a známými, fotografie a videa, suvenýry. V pojetí Půtové se jedná o jedno kolo v cyklu turistických pobytů, tedy o vzpomínání, které je uzávorkováno v rámci turistických praktik. Na základě předložených dat můžeme zároveň uvažovat o přesahu vzpomínání na cesty a turistiku. Vzpomínání na výjezdy do rumunských Karpat za lesními železnicemi pro sledovanou skupinku mužů představuje víc než jen impuls pro plánování dalších železničních výprav, byť i tento aspekt je jistě ve hře. Je nástrojem legitimizace sociální relevance, deklarací kompetence železničního fandý, i sdíleným věděním, které přispívá k pocitu přináležení a představuje stavební kámen jeho zájmové identity.

Vzpomínky na cestu do Rumunska jsou přítomny jak v komunikativní, tak i kulturní paměti. Obě jsou těsně propojené a po obsahové stránce spolu konvenují. Souvisí to s faktem, že obě paměti utvářejí a kontrolují lidé stejné sociální sítě. Dosud nedovolili další generaci, aby podrobila jejich paměť selekci či reinterpretaci. Paměť legitimizovaná očitým svědectvím, zážitkem autenticity se transformuje do kulturního i symbolického kapitálu. Kulturní a komunikativní paměť jsou zároveň pro sledované železniční fandý potvrzením jich samotných,

jejich generační a skupinovou výpověď. Slouží jako nástroj konstruování společných kořenů a členství ve skupině. Zviditelňuje hranici „my“ versus „oni“. Podílí se na identitě členů sledované skupinky, potažmo tuto roli má i pro řadu dalších členů sledované sítě. Vzpomínka se váže především na zkušenost cestovatelů-mužů, železničních fandů. Propojuje a umocňuje zálibu v železnici, resp. v železniční historii s maskulinitou. Potvrzuje to ideál muže jako svobodného cestovatele, který jde za poznáním, bádá a jeho poslání je vznešené (Clifford 1997: 31).

Paměť na cesty za rumunskými úzkorozchodkami v 80. letech 20. století určují sociální a kulturní rámce, které odkazují na v současné době sdílené hodnoty a významy spojené s turismem a socialistickou minulostí. V druhém desetiletí 21. století pamětníci-železniční fandové popisují rumunské lesní železnice jako autentické místo původní techniky, zemitých, rázovitých lidí a nedotčené přírody. Zároveň je to pro ně místo na Východě. Posuzují ho z pozice etnocentrismu a používají

diskurzy orientalismu a balkanismu. V kontextu vzpomínání na socialismus pracují s geopolitickým rozdělením světa. Dané období propojují s významy nedostatku a korupce na straně jedné a totality na straně druhé. Metafora železné opony je pak jen posílena globálním postojem železničních fandů, pro které imaginace železniční sítě a ne-nacionální technické vědění (*technoscapes*) ruší představu uzavřeného národního státu.

Cesty na rumunské lesní železnice v 80. letech 20. století nejsou pro členy sledované skupinky a sociální sítě minulostí. Vzpomínky na turismus do této destinace začaly žít svým životem. Je to jednak proto, že ho pamětníci vnímají ve vztahu ke svému životu jako dobrodružství (Simmel 1997), ale také proto, že představuje vědění, které oni vnímají jako kulturní kapitál a z něhož pramení jejich kolektivní identita. Stal se součástí komunikativní a kulturní paměti. Transformoval se do nové podoby, je imaginací, která propojuje minulost se současností, aby dala smysl událostem a vstoupila do praktik, které jsou důležité nyní, popřípadě v budoucnosti.

Na vznik této studie byla FHS UK poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT–2020).

POZNÁMKY:

1. Kromě vlaků mají mnozí fandové zájem i o městskou hromadnou dopravu.
2. „Šotouš.“ *Wikipedia* [online] [cit. 27. 1. 2020]. Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0otou%C5%A1>>.

3. Někteří z mých informátorů ovšem s touto paušalizací nesouhlasili.
4. V českém železničním slangu „Reșița“/ rešica, je úzkorozchodná parní lokomotiva, která se nazývá podle místa výroby, lokomotivky v rumunské Rešici. V ČR má její řada označení U 46.0.

LITERATURA A PRAMENY:

- Appadurai, Arjun 2013: Disjunkce a odlišnost v globální kulturní ekonomii. In: *Postkoloniální myšlení IV*. Praha: Tranzit.cz, s. 84–99.
- Altman, Karel 2000: Trampové a moc. K problematice postavení tramského hnutí ve společnosti od počátku 20. let do současnosti. *Český lid* 87, s. 223–238.
- Assmann, Jan 2015: Kolektivní paměť a kulturní identita. In: Kratochvíl, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis, s. 50–61.
- Atlas drah České republiky 2006–2007. 2006. Praha: Pavel Malkus.
- Bauer, Zdeněk 1973: Za parní lokomotivu. *Železničář* 23, č. 7, s. 113–114.
- Bauman, Zygmunt 1996: *From Pilgrim to Tourist-or a Short History of Identity* In: Hall, Stuart – du Gay, Paul (eds.): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, s. 18–36.
- Bauman, Zygmunt 2006: *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON.
- Bílek, Aleš – Kučera, Aleš et al. 2014: *Karpatské lesní železnice = Erdei vasutak a kárpátokban*. Hradec Kralové: Auris.

- Bourdieu, Pierre 1995: Sociální prostor a symbolická moc. In: *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie*. Praha: CeFRoS, s. 213–234.
- Caton, Kellee – Santos, Carla Almeida 2007: Heritage tourism on Route 66: Deconstructing nostalgia. *Journal of Travel Research* 45, s. 371–386.
- Clifford, James 1997: *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge–London: Harvard University Press.
- Cohen, Erik 1973: Nomads from Affluence: Notes on the Phenomenon of Drifter-Tourism. *International Journal of Comparative Sociology* 14, č. 1–2, s. 89–103.
- Colin, Michael V. – Bird, Geoffrey R. (eds.) 2014: *Railway Heritage and Tourism: Global Perspectives*. Bristol–Tonawanda: Channel View Publications.
- Desforges Luke 2000: Travelling the World: Travel, Identity and Travel Biography. *Annals of Tourism Research* 27, s. 926–945.

- Fabian, Johannes – Matti, Bunzl 2014: *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Handler, Richar – Saxton, William 1988: Dyssimulation: Reflexivity, Narrative, and the Quest for Authenticity in „Living History“. *Cultural Anthropology* 3, č. 3, s. 242–265.
- Hanzlíková, Eva 2011: Cestování v dobách socialismu. *Memo. Časopis pro orální historii* 1, č. 1, s. 44–50.
- Hoffman, Petr 2002: Ve Višeu před patnácti lety... *Dráha* 7, č. 10, s. 32–35.
- Jeschke, Felix 2016: Mountain Men on Iron Horses: National Space in the Representations of New Railway Lines in Inter-War Czechoslovakia. *Bohemia* 56, s. 437–455.
- Konečná, Hana 2008: Znáte šotouše? *Naše řeč* 91, s. 269–271.
- Kratochvíl, Alexander 2015: Úvod. In: Kratochvíl, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis, s. 5–11.
- Kučera, Aleš – Bílek, Aleš 2003: *Karpatské lesní železnice*. 1. vydání. Náchod: Konting.
- Kučera, Aleš – Bílek, Aleš 2007: *Karpatské lesní železnice*. 2., rozšířené vydání. Náchod: Konting.
- Lutryn, Jan – Marek, Pavel 1985: Dva dny na CCF v Covasně. *Železničář* 35, č. 8, s. 122–123.
- Martínek, Michal 1982: CFF Višeu de Sus. *Železničář* 32, č. 21, s. 330.
- Matusitz, Jonathan 2009: The impact of the railroad on American society: a communication perspective of technology. *Passos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural* 7, s. 451–460.
- Mücke, Pavel 2013: Cestování a cestovní ruch v Československu mezi lety 1945–1989 pohledem české historiografie soudobých dějin. *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy* 19. a 20. století. = Centre. *Journal for Interdisciplinary Studies of Central Europe in the 19th and 20th Centuries* 5, č. 1, s. 103–128.
- Mücke, Pavel – Krátká, Lenka (eds.) 2018: *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*. Praha: Karolinum.
- Petráš, René 2018: Vývoj a tradice právní úpravy cestovního ruchu. *Právněhistorické studie* 48, č. 1, s. 11–22.
- Pohunek, Jan 2011a: Konflikty českého trampingu. *Historická sociologie* 3, č. 2, s. 95–106.
- Pohunek, Jan 2011b: Kultura trampů. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum a Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, s. 68–88.
- Pohunek, Jan 2015: *Stíny mezi stromy: Extravilán v současných pověstech*. Praha: Národní muzeum.
- Půtová, Barbora 2019: *Antropologie turismu*. Praha: Karolinum.
- Rychlík, Jan 2018: Právní regulace cestování do zahraničí v letech 1848–1989 (normativní přehled). *Právněhistorické studie* 48, č. 1, s. 23–34.
- Said, Edward W. 2008: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka.
- Schneeberger, Michael (ed.) 2015: *Dampflokotiven in Rumänien. The Golden Age. Die goldene Zeit. Epoca de Aur*. Bern: Ostgleis.
- Simmel, George 1997: *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: SLON.
- Szaló, Csaba – Hamar, Eleonóra 2015: Vynalezená a nalezená minulost: nástin sociologie kulturního traumatu. In: Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří (eds.): *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, s. 195–210.
- Todorova, Maria 1997: *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Tuček, Jan 2014: Paměť. In: Storchová, Lucie a kol: *Koncepty a dějiny. Proměna pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, s. 244–257.
- Welzer, Harald 2015: Co je komunikativní paměť a z čeho se skládá. In: Kratochvíl, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis, s. 73–89.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- Harák, Martin 2014: „Máma se dvěma dětmi cvaká lokomotivy jako šotouš.“ *Železničář* [online] 18. 9. [cit. 26. 1. 2020]. Dostupné z: <<https://zeleznicar.cd.cz/zeleznicar/lide-a-pribehy/mama-se-dve-ma-detmi-cvaka-lokomotivy-jako-sotous/-5134/23,0,/>>>.
- „Šotouš.“ *Wikipedia* [online] [cit. 27. 1. 2020]. Dostupné z: <<https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0otou%C5%A1>>.

Summary

Tourism of Czech Railfans – Remembering the Journeys to Romania in the 1980s

The text investigates the nature of remembering the journeys of a selected group of railfans to Romanian forest railways in the 1980s. It interconnects the concepts of anthropology of tourism and anthropology of memory. The memories of historical railway tourism became a permanent part of travellers' generational statements through which they not only negotiate their group identity, but also acknowledgement. Narrations about journeys for a visit to forest railway and their performance are situated in a mutual dialogue between the communicative and the cultural memory. From the perspective of the content, the shared memory refers to the frameworks which are relevant for contemporaries. The contemporaries associate their journeys to Romania with the categories of disappeared authenticity („disappeared paradise” of steam traction), exotics, Balkanism, shortage in the realm of consumption, and criticism of limited motion and travelling in the socialist era. The motif of the Iron Curtain contrasts with the globalized world imagination, which is established by technoscape. The memory frameworks are permeated by the aspects travellers' youth and related adventures. The adventure and the experience of authenticity can to maintain the memories of the journeys to forest railways in the communicative memory and to produce cultural memory.

Key words: Communicative and cultural memory; tourism in the communist Czechoslovakia; railway; railfans; identity; Romania.

„KOUSEK DOMOVINY“.

HAUS SCHLESIEEN A HEILIGENHOF JAKO TURISTICKÉ KONTAKTNÍ ZÓNY

Sarah Scholl-Schneider (Univerzita Johannes Gutenberg, Mohuč)

Kdokoliv se jako turista poohlíží po ubytování v Porýní a přes běžný portál, jako je *booking.com* nebo *hrs.de*, si zabukuje nocleh v hotelu Haus Schlesien (*Dům Slezsko*), netuší, že ho pobyt v hotelu zavede do velké dálky a obdaruje ho tak dvojitou turistickou zkušeností: dostane se nejen do městečka Königswinter na Rýnu, nýbrž také do Vratislavi, Opole či Kladska. Pro toho, kdo touží výlučně po pohodlné posteli, nedávají zde uvedené názvy pokojů možná ještě žádný smysl, avšak nejpozději při pohledu do jídelního lístku hotelové restaurace „Krakonošova jizba“ je jasné, že také smysly se dočkají splnění těchto regionálních příslibů: ať již to budou Liegnitzer Bomben (*lehnické bomby*), schlesisches Himmelreich (*slezské království nebeské*), nebo v Německu nepřilíš obvyklé makové knedlíky. Téměř totéž může zažít náhodný návštěvník mládežnické ubytovny v městě Bad Kissingen, když se za skleničkou vína vydá po schodišti Heiligenhofu podél nesčetných obrazů a map (z) Čech a Moravy do „Jihomoravské vinárny“ a tam narazí na návštěvníky, kteří s nadšením hovoří o pocitu domova, který v nich vyvolaly knedlíky a buchty k obědu.

Specifikum obou těchto míst se odhaluje prostřednictvím jejich minulosti, jejich turistický charakter a s ním spojenou mezikulturní funkci však lze zkoumat pouze skrze hloubkové etnografické sondy v současnosti. Neboť právě turistický aspekt a jeho mezikulturní implikace nebyly tím, co by bylo od počátku plánováno v takto dalekosáhlé formě. V tomto textu je proto na úvod načrtnuta krátce historie vzniku obou domů, které jsou zařazeny do oblasti výzkumů kultury vzpomínání nuceně vysídlených a uvedeny v dialog s výzkumy z oblasti cestovního ruchu. Po výkladě o metodickém postupu a úvahách spojených s kritikou pramenů věnujeme pozornost nejdříve různým skupinám uživatelů, poté aktuálnímu stavu zacházení s minulostí a praktikám v současnosti, jež byly sledovány v rámci terénního výzkumu v lednu 2020, zaměřeného mj. na to, do jaké míry mohou být oba domy chápány jako kontaktní zóny a účinně jako takové fungovat.

Věnujme se tedy nejdříve krátce specifice domů a začněme s domem v bavorské oblasti Dolní Franky: Heiligenhof, venkovský dům v Garitz, dnešní části města Bad

Kissingen, byl založen v roce 1952 jako „sudetoněmecký domov evropské mládeže“ (Richter – Böse 2011: 58) a je považován za „první sudetoněmecký statek a pozemek po vyhnání“¹. Heiligenhof se nejdříve soustředil na sociální podporu nuceně vysídlených dětí a mládeže a jejich výchovu ve vztahu k vlasti, ale již v 50. letech se stal vzdělávacím střediskem pro oddílové vedoucí Sudetoněmecké mládeže a nakonec politickým vzdělávacím střediskem, v němž se také uskutečňovaly semináře pro dospělé a které bylo ustrojeno v tradici tzv. Ostkunde². S pádem železné opony se pozvolna měnily jak cílové skupiny, tak i stěžejní témata akcí. Heiligenhof se stal místem setkávání západo- a východoněmeckých nuceně vysídlených osob a také německých menšin, které zůstaly v České republice. Od poloviny 90. let pak lze rozpoznat snahy o otevření a výměnu mezi českými a sudetoněmeckými návštěvníky, které vyústily v roce 2002 založením spolku „Akademie Mitteleuropa [Akademie střední Evropa]“ v nově formulovaný profil Heiligenhofu jako „místa setkávání a historicko-politického a kulturního vzdělávání Němců a východních sousedů“ (Binder 2011: 61). Dnes jsou nabízeny „semináře k politickému

Obr. 1. Heiligenhof – průčelí. Foto Johanne Lefeldt 2020

vzdělávání, přeshraniční výměnné programy pro žáky a studenty převážně ze zemí střední a východní Evropy, volnočasové aktivity pro děti a seniory a školy v přírodě“ (webová stránka Heiligenhofu, srov. také Sauer 2011), přičemž sudetoněmecké skupiny stále tvoří největší část hostů (Kukuk – Beck 2011: 72). Zřizovatelem Heiligenhofu je soukromoprávní obecně prospěšná nadace Sudetendeutsches Sozial- und Bildungswerk [Sudetoněmecké sociální a vzdělávací dílo], pro nabídku vzdělávání získává zařízení finance od různých veřejných dárců, mezi jiným také dle § 96 spolkového zákona o nuceně vysídlených a uprchlících. Ten zavazuje spolkový stát a spolkové země, aby podporovaly zabezpečení a výzkum kultury a dějin těch oblastí ve východní Evropě, v nichž dříve Němci žili, nebo ještě dnes žijí.

Druhé sledované místo se nachází v okrese Rhein-Sieg v bezprostřední blízkosti bývalého hlavního města Bonnu: historie a samotná identita domu Haus Schlesien v městské části Heisterbacherrott v Königswinteru v mnoha ohledech vykazuje ve srovnání s Heiligenhofem paralely, ale také velké rozdíly. Haus Schlesien byl založen podstatně později, a to v roce 1978 díky koupi a rekonstrukci bývalého panského dvora, ze kterého tak vzniklo „centrum pro uchování a péči o kulturní dědictví vlasti, která se v důsledku války a poválečného vývoje jevila jako navždy ztracená“ (webová stránka Haus Schlesien/správa). Z počátku převážně místo setkávání vyhnaných obyvatel Slezska se otevřelo již v 80. letech díky vybudování hotelového a gastronomického provo-

Obr. 2. Haus Schlesien – průčelí. Foto Johanne Lefeldt 2020

zu, který využívají nejen slezští hosté, nýbrž také místní obyvatelé a pěší turisté a který poskytuje možnost pořádání podnikové oslavy a svatby. V domě je kromě toho jako součást kulturního a vzdělávacího střediska i knihovna a sbírka slezského kulturního dědictví; zařízení provozuje také muzeum. K seminářům pořádaným kulturním a vzdělávacím střediskem patří od roku 1996 také „Slezská setkání“ – studentské semináře, které jsou organizovány několikrát ročně ve spolupráci s polskými vysokými školami. Haus Schlesien je tedy popisován jako „místo živé kultury vzpomínání“ (webová stránka Haus Schlesien/semináře), které „jako místo setkávání a vzdělávání pro Němce a Poláky současně přispívá k evropskému porozumění“ (Fischer 2019: 127). Zřizovatelem zařízení je nezisková organizace Haus Schlesien e. V., obsahová práce dokumentačního a informačního střediska je však financována hlavně z veřejných prostředků, a to na základě § 96 spolkového zákona o nuceně vysídlených a uprchlících.

Zasazení do odborného diskurzu, metodický přístup a pramenná základna

Oba domy bezpochyby představují důležité složky na širokém poli kultury vzpomínání ve vztahu k minulosti Němců a německy mluvících menšin ve východní Evropě a k útěku a vyhnání těchto skupin. I když se v obou případech jedná o domy založené těmito skupinami (původně pro sebe sama), pole jejich působnosti daleko přesahuje příslušnou skupinu – a to nejen na základě jejich upomínacího a vzpomínacího charakteru, nýbrž především díky jejich charakteru turistickému. Tím se v určitém ohledu stávají zvláštním případem také pro výzkum, který si jich dosud prakticky nevšímal. Zatímco historie obou domů je uchována zevrubně v jejich vlastních popisech (kroniky, publikace k jubileím, internetové příspěvky atd.), stále zásadně chybí vědecký výklad jejich historie.³ I když by tedy bylo lákavé věnovat se vývoji domů v diachronní perspektivě při kritickém zhodnocení jejich vlastních popisů a skrze výpovědi pamětníků, tato studie se chce zaměřit na jiné téma: dnešní podobu domů jako turistických cílů.

Co se týká dalších médií a praktik vzpomínání v kontextu útěku a nuceného vysídlení, těm se dostalo v minulých letech pozornosti prostřednictvím různých oborů (Scholz – Röger – Niven 2015). Badatelé se kromě sbírek (Eisler 2015), památníků (Scholz 2014) a knih

(Fähndrich 2011) vztahujících se k vlasti⁴ věnovali rovněž tisku o bývalé domovině (Kasten – Fendl 2017). Nedávno se dostalo nových impulzů i výzkumu v oblasti setkávání nuceně vysídlených, a tím také intenzivnější tematizaci spojení prostoru a sociální (Fendl 2019). Jestliže oba námi zkoumané domy mají podobný charakter jako domovské jizby (Heimatsstuben) a setkání krajanů, přičemž udržují a (re)prezentují regionálně vymezenou minulost a tím budí dojem, že ji nechávají dále žít, v případě uváděných vzdělávacích středisek k tomu přistupují ještě další aspekty: poměrně rozlehlý prostor, na němž se usedlosti působící dojmem panských sídel rozkládají, typická jídla na jídelníčku, pojmenování místností podle míst nebo osobností příslušného regionu a materiální svědci vzpomínání (obrazy, mapy či jiné dekorativní prvky) do jisté míry simulují ekleticky generovanou prototypickou destinaci staré vlasti. Návštěvníky Heiligenhofu po náročném pěším výstupu do kopce – dům nemá spojení s veřejnou dopravou – dokonce vítá cedule s nápisem „Heiligenhof – celý život je setkávání“. Jako „agregáty reverzibility“ (Groebner 2018: 136) nabízejí domy svým návštěvníkům stále znovu a znovu to, co již pominulo, a „turistické využití mění každou takovou destinaci na kulturně-vědecký strašidelný zámek, v němž člověk neodvratně cestuje do historie, protože to, co vidí, bylo připraveno a zarámováno pro onen vzdech „och, to je krásné““ (Groebner 2018: 151). Oba domy žijí právě skrze toto zarámování rozdílnými skupinami svých návštěvníků, posílené programem, který nabízejí jako vzdělávací střediska a který se musí přizpůsobit vždy aktuálnímu diskurzu o útěku a vyhnání a také podmínkám financování, které se mění spolu s ním. Jsou tedy turistickými cíli pro pestré směsici hostů a jako takové mohou vytvářet (biografické) prostorové, časové a (mezi)kulturní zkušenosti. Tato vlastnost jim nakonec umožňuje napojit se na další linii etnologického výzkumu k tematickému komplexu „útěk a nucené vysídlení“: ke studiím o turistických návštěvách staré vlasti.

Cesty nacházející se na průsečíku migrace a turismu jsou již nějaký čas v centru pozornosti tří oborových přístupů: za prvé se výzkum cestovního ruchu zabývá fenoménem cest do vlasti. Ty představují – označovány také jako *roots tourism* (turismus spjatý s hledáním kořenů) nebo *genealogy tourism* (turismus genealogie) – v kontextu mnoha zemí podstatný ekonomický faktor a pro odvětví cestovního ruchu jsou tím velmi cenné

(Basu 2005; Timothy 2008). Tento typ cestovního ruchu, označovaný jako specializovaný turismus, znamená pro země s velkou diasporou (např. Irsko, Skotsko, Polsko) podstatný hospodářský stimul (Schramm 2004). Tato turistická mobilita také představuje aspekt tzv. *personal heritage tourism* (turismus osobního dědictví) (Timothy 1997), kdy se jedná o cestování za osobní minulostí, které nemusí být výlučně rodinné, ale může se vztahovat také k povolání, náboženství nebo koníčkům. Badatelka Sabine Marschall nazývá podobné jevy *personal memory tourism* (turismus osobní paměti) (Marschall 2017). Za druhé má cesty do vlasti v hledáčku také sociálně-vědní výzkum migrace. Pod heslem „Visiting Friends and Relatives“ (VFR) (navštěvování přátel a příbuzných) se zaměřuje na udržení sociálních sítí v transnacionálních podmínkách (Munoz – Griffin – Humbracht 2017). Mezi návštěvníky a navštěvovanými v tomto případě existuje osobní spojení, které vzniklo již před cestou – natolik se tento druh cest do vlasti liší od ostatních. Důležitým důvodem k cestám do kontextu země původu je zejména téma péče o nemocné a staré, zkoumají se však také volnočasové aktivity a konzumní chování (Pustulka – Ślusarczyk 2016). Zdůrazňuje-li tento transnacionálně zaměřený výzkum relevanci rodiny, pak pro třetí linii výzkumu k cestám do vlasti, kterou představují převážně etnograficko-historické práce o (většinou německých) vysídlených donucených opustit vlast, se do centra pozornosti dostává relevance míst. Ačkoliv nuceně vysídlení směli postupně a obtížným způsobem cestovat do ztracených vlastí již koncem 50. let, systematický výzkum evropské etnologie na toto téma se spouští teprve v 90. letech.⁵ Mezitím je na tyto cesty, které byly v minulosti zkoumány téměř výhradně s ohledem na jednu určitou skupinu, soustředěna pozornost také v ohledu srovnávacím (Wagner 2017). Neboť zatímco nuceně vysídlení Němci cestovali za svými „ztracenými“ domovy směrem na východ, vydali se jejich noví dosídlení obyvatelé hledat své „ztracené domovy“ ještě dále východním (Scholl-Schneider 2014: 157) – nebo, jak tady bude ukázáno, také západním směrem.

Specifická situace, která na hranicích panovala do roku 1989, však generovala celou řadu alternativ k cestování: vzpomínky nuceně vysídlených na jejich vlast se do roku 1989 daly udržovat také jinými typy praktikované kultury vzpomínání než cestováním „tam na druhou stranu“, příslušní prostředníci, jako periodika o staré vlasti

či domovské jizby, už byli zmíněni. Praktiky, které silněji zahrnovaly sociálně-prostorové aspekty, představovaly tzv. *border looking* (dívání se za hranice) (Komska 2015): např. z rozhleden postavených v blízkosti hranic bylo možné dívat se do staré vlasti nebo byla organizována pravidelná setkání krajanů. V případě takových setkání se jednalo o velkolepé akce, které sotva vykazovaly vztah k rodným regionům; právě naopak, když se konaly ve veletržních halách, nabývaly „sterilní“ podoby. Domy jako Heiligenhof nebo Haus Schlesien naproti tomu nabízely a stále nabízejí možnost prožít domovinu stacionárně, nabýt zkušenost pospolitosti a současně také vnímat smyslové prožitky. V dalším textu se zaměříme na zodpovězení otázky, jak se domy vůči té které skupině

Obr. 3. Inventarizování objektů na schodišti v Heiligenhofu.
Foto Johanne Lefeldt 2020

prezentují jako turistické destinace (a přitom se případně liší) a do jaké míry mohou být přitom interpretovány jako kontaktní zóny turistických prostorů konfliktu a konsensu.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, historie obou domů je díky jejich samotným aktérům velmi dobře dokumentována. Aby bylo možné se přiblížit také současnosti těchto míst, byla použita metoda triangulace ve výzkumném procesu; jev byl tedy intenzivně sledován z co nejrozmanitějších směrů, aby bylo možno „na objevivší se otázky nahlédnout z diferencovaného a do šířky i hloubky jdoucího hlediska“ (Muri 2014: 460). Nejdříve se jednalo o triangulaci dat: na dvou místech, v domech Heiligenhof a Haus Schlesien, byly generovány nejrozličnější prameny. Pozorování se sice protáhla na delší časové období (od roku 2014), byla však realizována především během jedné fáze intenzivního terénního výzkumu v lednu 2020.⁶ Tato fáze nabídla mimořádnou možnost triangulace badatelů: na místě společně výzkum provádělo více než 30 studentů a vědců ze tří zemí a četných odborností, aby předešli v co největší možné míře subjektivnímu pohledu na jev. Vedeny přitom byly terénní deníky a na základě metod supervize terénního výzkumu byly důkladně reflektovány zkušenosti z terénu. Triangulace metod vedla nakonec k tomu, že se individuální způsoby přiblížení k terénu utvářely velmi rozdílně. Spektrum od kvalitativních po kvantitativní přístupy sahalo od zúčastněného pozorování přes různé typy rozhovorů až po použití vizuálních podnětů v dotazování, dále byly využity analýza médií a anketa, skupinové debaty a rozhovory při pohybování se v terénu, v neposlední řadě byly analyzovány písemné a materiální prameny, jako jsou návštěvní knihy a objekty.

Nadto výzkum přesahoval domy samotné a zasáhl také příslušné okolí. Na základě diskuse o „kulturách smyslů“, která se aktuálně v oboru etnologie vede (Braun – Dieterich – Hengartner – Tschöfen 2017), platilo, že přístup k vzdělávacím střediskům bude zajišťován jak skrze smysly na straně badatelů, tak se pozornost bude cíleně soustředit právě na prvky těchto míst, které tyto smysly využívají, případně jsou pro ně výzvou (kuchyně, dekorace apod.). Takové smyslové přístupy umožnily badatelům nové úhly pohledu a podpořily vnímání terénu jako celku (Hahn 2014: 146). Využita byla také triangulace teorií: proběhlo přiblížení se zkoumanému materiálu z různých teoretických perspektiv již v průběhu šetření, přičemž v následujícím textu bude zahrnuta pouze per-

spektiva výše popsaných analytických přístupů, které zdůrazňují rozhraní mezi migrací a turismem. Z tohoto důvodu nebudou podrobeny vyhodnocení všechny ze zde uváděných pramenů.

Kontext vzniku týdenní výzkumné exkurze je nicméně tak relevantní, že rovněž musí být vzat v potaz v rámci kritiky pramenů. Při přípravě týdenní exkurze byly vedeny rozhovory nad fotografiemi s aktéry domů (Nowak, Reichert, Schmidt, Herrnleben), kteří často také příslušeli do odpovídajících krajanských sdružení, avšak ne všichni spadali do tzv. generace zážitku (*Erlebnis-generation*) (Pany, Posselt, Pietsch). Rozhovory je určité nutné posuzovat stejně kriticky jako výpovědi protagonistů domů (Remig, Binder, Hörtler, Buteru, Kerstholt, Emmert, obsluha), kteří částečně přicházejí „zvenčí“ a patří do mladších generací, přesto jsou ale zvláštním způsobem svázáni se svými pracovními místy, a tedy navyklí na „profesionální“ promluvy o nich. Výpovědi polských a českých návštěvníků pocházejí od účastníků etnologické exkurze a byly vyjádřeny v rámci veřejné pódiové diskuze; jsou tedy ve velké míře reflektující a zobrazují zcela specifický úhel pohledu na téma a začleněnost do něj (Biolik, Nosková). A nakonec všechna další pozorování byla realizována v jednom studeném lednovém týdnu, v němž domy nepřetékaly turisty a návštěvníky. V zásadě jsme však hovořili se všemi z nich. Pokud jde o strukturu návštěvníků, je třeba říci, že specifický výběr pramenů by určitě nemohl vytvořit úplný obrazek. Proto byly jako podpurné přibrány také písemné prameny: zápisy v návštěvní knize a terénní poznámky z našich zúčastněných pozorování.

Pohled na struktury návštěvníků

Podívejme se nyní na zkoumané domy z perspektivy tří rozdílných skupin návštěvníků (samotných vysídlenců, polských a českých návštěvníků a tzv. normálních návštěvníků), abychom mohli osvětlit jejich několikery turistický charakter. Nejdříve dejme slovo samotným vysídlencům: „*Tak se člověku jaksi zprostředkovaně dostalo pocitu domova [...] Na Heiligenhof mám pěkné vzpomínky*,“ říká jeden nuceně vysídlený, ročník 1931, z řad spolkově aktivně organizovaných osob, když před něj byly položeny fotografie Heiligenhofu z 50. let 20. století.⁷ „*Byl to samozřejmě také prostor setkávání. Určitě tam vzniklo mnoho, mnoho známostí, a nakonec se uzavřela i manželství [...] Tedy Heiligenhof má pro nás enormní*

a také emocionální význam,“ představuje pamětník, ročník 1941,⁸ další relevantní rozměr. V těchto výpovědích je zdůrazněn charakter, který se vztahoval k budování identity, ale také k vytváření skupin. Je nápadné, že v těchto ani v dalších vyprávěních se neobjevuje žádný explicitně turistický pohled (Urry 1990). Vedle důležitých místních osobností jsou zmiňovány také rituály jako vztyčování vlajky nebo uklízení, ale ani pokoje, ani kuchyně a ani lokalita jako taková nehrají ve vzpomínkách relevantní úlohu. Totéž platí o vzpomínkách na Haus Schlesien. Také tady je zdůrazňována role při vytváření identity, když jsou například okomentována bohatě zdobená kachlová kamna v Krakonošově jizbě: „*Jak jsem říkala, celý ten systém horských chat, to mi bylo cizí. To jsem vlastně [poznala] teprve pomocí domu Haus Schlesien [...]*.“⁹ Pamětnice narozená v roce 1936, která byla v domě Haus Schlesien činná jako dobrovolnice, se po předložení fotografie Krakonošovy jizby cítila povzbuzena k tomu, aby vyprávěla o svých turistických zkušenostech. Jako rodačka z jiné části Slezska Krkonoše neznala („*Musíte si uvědomit, že tenkrát se necestovalo; pokud se u nás doma cestovalo, pak za rodinou, když byly křtiny nebo biřmování*.“¹⁰) a údajně je poznala teprve až díky zájezdu s krajanským spolkem. Existuje však ještě další paralela k Heiligenhofu – mnohé z osob, které jsou těsněji spjaty s domem, si vzpomínají na to, jak v letech výstavby při-

Obr. 4. Krakonošova jizba. Foto Sarah Scholl-Schneider 2019

kládaly ruku k dílu a přispívaly penězi. Dnešní podoba budovy je tedy zásadně poznamenána generací těch, co mají vlastní vzpomínky na její počátky. Ve své studii o turistice stesku po domově (*Heimwehtourism*) směřující do Polska badatelka Sabine Marschall argumentuje, že turistický pohled těch, kteří cestují do staré domoviny, je jedinečný, protože není jako u všech ostatních turistických cest konstruován rozdílem, nýbrž vzpomínkou (Marschall 2016: 194). Totéž platí o vzniku domů: vzpomínka, případně společně sdílený konsensus o tom, co je třeba připomínat,¹¹ je také tady, i když nejdříve jen omezeně, klíčovým prvkem pro vznik turistické aktivity – neboť v prvních letech ve skutečnosti nešlo o externí hosty, nýbrž o vlastní „domov“: „Tady se můžeme všichni najít. Nikde jinde,“ vyjadřuje se pamětník, který se narodil roku 1931 ve Slezsku.¹²

Zatímco Heiligenhof se dnes jako mládežnická ubytovna může těšit z téměř plné obsazenosti, hotelový provoz domu Haus Schlesien se potýká s konkurencí jiných ubytovatelů. Hospodářské zájmy jsou nuceni podporovat i členové spolku, a tak musí potřeby vysídlenců tu a tam ustoupit potřebám externích hostů. Michael Pietsch, prezident spolku, ročník 1958, říká, že dosud ještě nikdy nepřenocoval ve „svém“ pokoji „Lovci z Jelení Hory“, jehož zařízení i pojmenování po léta finančně podporoval, protože jde o dvoulůžkový pokoj, což pro něj samého

znamená v ekonomickém ohledu „mrhání“ – vždy si prý tedy bere jednolůžkový pokoj.

Praxe pojmenování a odpovídajícího vzhledu pokojů hraje v obou institucích důležitou roli – právě ona představuje nejsilnější viditelný vztah k minulosti. Je však zároveň výzvou v situaci, kdy je nutno spojit účel (vazbu na minulost) a hospodárnost hotelového provozu. Pietsch vysvětluje pozadí: „Tedy, částečně to byl mišmaš, což na jedné straně tato emocionální kolej přirozeně má, že se tito lidé pak tam také zapojí, nejen darují peníze, ale zapojí se také do zařízení. Ale na druhé straně už tito lidé téměř neexistují a je to vlastně tak, že to pro nás je ekonomický faktor, musíme nabídnout určité vybavení, tak aby to holt relativně také opticky vyhovovalo.“¹³ V obou domech se opravdu nachází celá řada prvků, které patří k oblíbené estetice a inscenování útěku a vysídlení (srov. Fendl 2010; Köstlin 2010) – od žebříňáku použitého při útěku nebo zvonu ze staré vlasti, vystaveného v parku u domu Haus Schlesien, až po erby sudetských Němců, které se v Heiligenhofu vyskytují celkem dvaadvacetkrát. Pietsch tak oslovuje velké dilema domů, které na rozdíl od čistě muzeálně zaměřených zařízení vysídlenců, případně zařízení s tématem odsunu nepracují výhradně se zkušenostmi z minulosti a jejich stále redefinovanými interpretacemi v současnosti, nýbrž kromě toho ještě musí zvažovat ekonomické faktory.

Obr. 5. Pokoj „Lovci z Jelení Hory“.
Foto Johanne Lefeldt 2020

Obr. 6. Zvon ze staré vlasti v parku u Haus Schlesien.
Foto Johanne Lefeldt 2019

Také návštěvní knihy, které jsou v domech (a částečně také v pokojích), poskytují informace o tom, jaké strategie osvojování si prostoru návštěvníci z řad vysídlenců aplikovali. Jeden zápis z roku 1982 mezi jiným vysvětluje nalepenou fotografii z kuchyně, na níž v domě Haus Schlesien s přáteli vaří jistá Hedwiga K. („Mannheim, dříve Vratislav“): „Taky jsme tady pracovali, potili a smáli se, přesto nám to dělalo radost.“¹⁴ Zdá se, že spolkový charakter vede k tomu, že v domě Haus Schlesien se mnoho lidí může zapojit právě v oblasti gastronomie. Jak prezident, tak i správce informují, jak společně vytvářejí jídelní lístek a kontinuálně do něj zahrnují to, co je slezské.¹⁵ Konečně i my jsme během našeho terénního výzkumu zakusili, že jsme v rámci zúčastněného pozorování v kuchyni nebyli v žádném případě vnímáni jako narušitelé pořádku, nýbrž nám jako samozřejmost byla přidělena nějaká činnost.

„Díky domu Haus Schlesien [...] je vlast tak blízko,“ začíná zápis Hedwigy K. v návštěvní knize. S kulisami domova, které oslovují smysly, specifickou topografií a různě silně rozpoznatelným vyjednáváním toposu domoviny se domy bezpochyby pro vysídlence stávají domovskými turistickými cíli, jsou místy „provizorního návratu“ (Oxford – Long 2004: 9). Cesty však nevedou, jako jejich protějšky do ‚pravé‘ vlasti, na místa komunikativní paměti, nýbrž především té kolektivní, která se formovala po nuceném vysídlení. Aby i tak byla zaručena návaznost na komunikativní paměť, jsou pokoje pojmenovány po rodných lokalitách

a člověk se může také aktivně zapojit do dění. Na rozdíl od cest do pravých rodných lokalit může být odcizení, které je nutné vlastní každému návratu domů (Schütz 1945), totiž zmírněno aktivní angažovaností, ale také umlčením, případně muzeizací prostředí. Cesty vysídlenců na obě místa by se tak snad daly přiřadit k turistickému segmentu zvanému *Second-Home Tourism* (turismus druhého bydlení) (Hall – Müller 2004). Jedná se o relativně výhodné destinace, kde je v dostatečné míře zajištěno ‚to vlastní‘ a kde není vyloučena aktivní spoluúčast. Ta se v obou domech týká především gastronomického provozu, lze ji ale rozšířit do dalších prostorů. V Heiligenhofu svítilo v konferenční místnosti „Wenzel Jaksch“ během našich terénních výzkumů v noci světlo déle než u nás. Tradiční „Heiligenhofský týden ručních prací“, který se koná od roku 1968 pod vedením bývalé správkyne domu Gertraud Kukuk, se stále těší velké oblibě. Ruční práce ztělesňují jako „doklady komunikující prostřednictvím symbolů“ (Moser – Seidl 2009: 11) zašlé kulturní praktiky. Výrobky těch, kteří se ručním pracím pilně věnují, se samozřejmě dílem nacházejí také ve fundusu domu, třeba ve formě ubrusů. A na četných (i využívaných) předmětech v domě Haus Schlesien jsou připevněny štítky, na nichž si člověk může přečíst jména dárců. Takové praktiky jistě nejsou pouhým filantropickým aspektem, nýbrž jsou také výrazem opakujících se prostorových lokalizačních strategií – nejlepším příkladem jsou tady pokoje.

Obr. 7. Obrázek náměstí ve Fulneku, na zadní straně s věnováním od manželského páru, který se v roce 1980 zúčastnil vzdělávacího týdne pro Němce nuceně vysídlené z Kravařska. Foto Elisabeth Fendl

Obr. 8. Plaketa s informací o dárci zvonice pro zvon ze staré domoviny v parku u Haus Schlesien. Dárce byl bývalý obyvatel obce Žerníki u Vratislavi (Neukirch bei Breslau). Foto Johanne Lefeldt 2019

Vedle silných vazeb na minulost a její tvarovatelnost v současnosti hraje roli také budoucnost. Bernd Posselt, spolkový předseda Sudetoněmeckého krajanského sdružení, narozen v roce 1956, vzpomíná na Heiligenhof těmito slovy: *„Ale také jsem se hodně zúčastňoval různých zasedání. Ve vinném sklepe jsem proseděl noci s generací zážitku. Tedy pro mne je Heiligenhof také podstatným kouskem domoviny. Řekl bych, že bez Heiligenhofu už by neexistovala sudetoněmecká skupina (Volksgruppe) ve svém dnešním počtu a intenzitě. Byl to – a i dneska stále je – jeden z velmi důležitých integrujících a uchovávajících faktorů.“*¹⁶ Cesty do domů tedy znamenají také podílet se aktivně na udržení vlastní „skupiny“ (Volksgruppe), integrovat její vědění, a tak se sám stát její součástí. Posselt tady oslovuje původní funkci domů a měli bychom si položit otázku, zda se tento efekt skutečně projevoval takovým způsobem u všech návštěvníků.¹⁷

Cesty do domů by se daly interpretovat také jako rozhodnutí nevydávat vlastní peníze za jiné turistické destinace – především ve staré vlasti. V písemných i ústních zprávách o cestách do vlasti se často proplétají dvě vysvětlení, která do určité míry kauzálně staví na sobě navzájem: kvůli nucené směně peněz a poplatku za víza by cestovatelé byli podporovali nenáviděné socialistické státy a na oplátku by se jim dostalo jen zármutku, nevalného jídla a špatného vzduchu – proto prý bylo lepší od návštěvy staré vlasti upustit. Potud představují pozitivní adjektiva, uváděná v souvislosti s oběma domy, nápadný protiklad k těm, která byla vyslovována o cestách do vlasti (Scholl-Schneider 2014: 159). Podobné idealizování je turistice do jisté míry vlastní, cesty vedou většinou do světů, které vlastně (již) neexistují tak, jak dříve, které byly vygenerovány vědomě a byly složeny do „tematických světů“ (Mundt 1999).

Na tomto místě se rýsuje potenciální přitažlivost domů pro návštěvníky z Polska a České republiky, pro obyvatele oblastí, jejichž minulost domy (minimálně ve fragmentech) reprezentují. Z pohledu aktérů na straně domů se otevření domů dá interpretovat jako strategie zachování. Franz Pany, bývalý předseda Sudetoněmecké nadace a spolkový předseda Sudetoněmeckého krajanského sdružení, narozen roku 1957, chválí a zároveň napomíná těmito slovy: *„[Heiligenhof] si skvěle dokázal najít novou pozici [...] Protože se dalo rozpoznat: jedna strana ubývá, ta druhá je ale důležitější. Vždy je nutné*

*udělat vše pro to, aby Heiligenhof zůstal zachován, minimálně jako historické místo.“*¹⁸ Jak bylo zřejmé ve výzkumu turistických cest za dědictvím, hrozí také tady, že interpretace na straně oponujících skupin nakonec může dopadnout kontroverzně (Timothy – Boyd 2006). Jak si tedy myslí polští a čeští návštěvníci, kteří navštěvují domy jako přednášející či studenti většinou v rámci politických seminářů zaměřených na porozumění, že jsou zde reprezentovány jejich dnešní vlasti? *„Tady [v domě Haus Schlesien] je to, jako když přijedete domů, do trochu změněného domova,“* vysvětluje jedna studentka z Katovic svůj zájem o domy, který ji přiměl k tomu, aby se zúčastnila týdenní výzkumné exkurze a podívala se na ně z pohledu etnologa: *„A pro mě je zajímavé, jak je to tady znázorněno: Na co si lidé, kteří sem kdysi přišli ze své vlasti, mohou vzpomínat, co jim leží na srdci, jak to vidí a jak by to tady chtěli zobrazit.“*¹⁹ Na druhé straně však také vyjadřuje svůj údiv po první prohlídce: *„Pod vším stálo ‚to bylo‘, ‚to bylo‘, ‚typickým oděvem ve Slezsku bylo‘, tedy v minulosti. A já jsem si řekla: ale vždyť to pořád ještě je!“* O podobném prvním setkání s Heiligenhofem podává zprávu česká etnoložka Jana Nosková: *„Když jsem poprvé přijela do Heiligenhofu – ne, neměla jsem strach, tak bych to neřekla, ale přesto jsem byla zvědavá. Ano, člověk má také smíšené pocity. Když jsem tam byla, tak všechno probíhalo absolutně příjemně, skvěle, a pak člověk stojí před mapou a říká si: ‚Jo, to je přece Trutnov, to je přece Cheb.‘ A vidí: ‚Trautenau‘, ‚Eger‘.“*²⁰ Uvedené dojmy ozřejmují inkompatibilitu faktoru času ve vztahu k oběma skupinám návštěvníků, což ukazuje také následující pozorování polské studentky: *„Člověk nějak cítí, že se tady čas zastavil. Ve Slezsku čas běží dále.“*²¹ To, co vysídleci s jistou hořkostí běžně zjišťují při cestách do vlasti, zde v těchto případech prožívá navštěvovaná strana v roli návštěvníka: násobné soudobosti (*Gleichzeitigkeiten*). Tak se pro mladou generaci z Polska a České republiky cesta do Heiligenhofu nebo návštěva Haus Schlesien stává cestou do „retrolandu“ (Groebner 2018), ale na rozdíl od běžných turistů cestujících za historií je zde přece jen méně směrodatná touha po „autentičnu“, nýbrž spíše konfrontace s rozdílnými představami o autenticitě. O zmatek nejen mezi polskými, nýbrž také německými studenty, kteří se zúčastnili týdenní exkurze, se postaralo polské pivo „Tyskie“ nabízené v Krakonošově jizbě jako „slezské pivo“. Na druhé straně se v nápojovém

lístku nachází pivo Rübezahl (Krakonoš), které se vyrábí exkluzivně pro Haus Schlesien – ale ve Frankách.

Nicola Remig, vedoucí dokumentačního a informačního centra v Haus Schlesien, vidí důležitý aspekt své práce a seminářů v tom, „že mladí lidé, kteří sem přijíždějí z Polska, odkrývají kousek vlasti. Mnozí z nich ze školy o svém regionu vědí málo. Na těchto seminářích se naučí velmi mnoho o svém vlastním okolí.“²² Pokud se v rámci takových nabídek vzdělávání vedou rozhovory s pamětníky a domy se tak stávají prostředím historické rekonstrukce (*reenactment*), z minulosti se udělá historie – minulost je sice pryč, dá se však proměnou v historii přenést do nynějška a přitom vznikají a vycházejí najevo vzájemně se překrývající časové vrstvy (Groebner 2018: 165). Jak dalece jsou tyto turistické zkušenosti účinné, nelze v tomto ohledu říci, protože „každá nová generace redefinuje kulturní dědictví a její turistické zážitky nejsou nikdy identické“ (Löfgren 2001: 153). K redefinici kulturního dědictví však nedochází pouze v důsledku generační výměny, nýbrž také v důsledku působení nejrůznějších horizontů vztahujících se k původu a zkušenosti, což je nezbytné zde znovu poznamenat s ohledem na kritiku pramenů, neboť je nutné reflektovat právě příslušné specifické pozadí, které mají partneři v rozhovoru a které vede k rozmanitým turistickým zkušenostem.

Náhodní návštěvníci domů taková prostředí, jako je to určené pro historickou rekonstrukci (*reenactment*), aktivně nezažívají. Mohou ale udělat skutečně dvojí turistickou zkušenost. Za prvé zakusí místo a jeho okolí jako turistickou destinaci (v případě domu Haus Schlesien jsou návštěvnícky atraktivní pohoří Siebengebirge, Rýn a blízké město Bonn, v případě Heiligenhofu pak lázeňské město Bad Kissingen a jeho kultura), za druhé historické oblasti, které domy reprezentují (Slezsko, Sudety). Ty jsou však v Heiligenhofu prezentovány méně ofenzivně než v domě Haus Schlesien, kde již jen jméno domu odkazuje na spojitost. Tak z našich rozhovorů s rodinami ubytovanými v Heiligenhofu vyplynulo, že neměly ani ponětí o historii domu a teprve během pobytu zjistily aspoň to, jaký význam mají před domem vyvěšené vlajky s pregnantní černo-červenou symbolikou.²³ Ne neobvyklé pro německý, především pak bavorský kontext je, že souvislosti s historií vlastní rodiny pak vyvstaly velmi rychle. Matka dvou dcer, která s nimi přijela na tři dny, aby využily sousední termální lázně, na požádání vypráví,

že si toho všeho všimla teprve na místě a že musí „ted“ ještě jednou si o tom přechíst, protože náš pradědeček pochází ze Sudet“.²⁴ Steffen Hörtler, ředitel Nadace Heiligenhof, narozený v roce 1973, se podle svých slov stále snaží o to, aby každou školní třídu, která přijede, v domě přivítal, a využívá informační tabule ve vstupním prostoru, aby žáky uvedl do historie domu.²⁵

Návštěvníci, kteří se do oné historie či historek pustí, si musí jako turisté osvojit to, co je jim cizí. Přitom, jak říká švýcarský národopisec Ueli Gyr, „je vnímání kulturně cizího selektivně standardizováno“ a děje se tak „převážně přes ritualizovaný konzum symbolů“: nákup suvenýrů, „absolvování zadaného parkúru“, fotografování pamětihodností a kontakt s kulinářskou kulturou (Gyr 1988:

Obr. 9. Láhev piva Rübezahl (Krakonoš).
Foto Sarah Scholl-Schneider 2019

23 n.). Selekcí a ritualizací tady přebírají samotné domy, kdežto v případě cestování jsou běžně zapojeny zprostředkující instance, tedy třeba průvodci a organizátoři zájezdů. Tímto způsobem mají domy možnost nabízet normované, sestavené a sériově vytvářené balíčky (Enzensberger 1958: 196 n.). Nicola Remig to posuzuje jako možnost „vzbudit zvědavost s ohledem na tento zvláštní region Slezsko“.²⁶ Stálé rozšiřování nabídky (Mundt 1999: 29) k tomu patří stejně jako nabízení toho, co se osvědčilo. Přitom jsou inscenovány a konstruovány cestovní zážitky za účelem smyslové zkušenosti z imaginárních světů (Hennig 1997: 55). Neboť u obou domů se jedná o umělé destinace, které nejsou zajímavé ze sebe sama, nýbrž se stávají „přitažlivé teprve instalováním odpovídajících realizací“ (Mundt 1999: 15). V Heiligenhofu

Obr. 10. Automat na víno a oplatky. Foto Sarah Scholl-Schneider 2020

tak automat nabízí karlovarské oplatky z produkce sude-toněmecké firmy Wetzel.

V případě domu Haus Schlesien je tady nezbytné uvést kromě muzea jako středobod gastronomii, která získala renomé i za hranicemi místa, o čemž svědčí komentáře na příslušných doporučujících internetových portálech. A je to právě kultura jídla, v níž spočívá „zcela specifický, symbolický vztah k místu“ (Barlösius – Neumann – Teuteberg 1997: 13), který slouží k vlastní i cizí identifikaci (srov. Weger 2010: 67 n.). Podle Timo Heimerdingera je „kodifikace a vylíčení regionálních zvláštností“ (Heimerdinger 2005: 208) znakem regionálních kuchyní a výrazem regionalismu. „*Buchty a české knedlíky, to je vlastně naše hlavní věc,*“ říká kuchařka v Heiligenhofu.²⁷ A pekařka v domě Haus Schlesien, která pochází z Kazachstánu a pro ni jako vystěhovalkyni má téma vlast také svůj význam, vypráví o dominanci jedné ingredience: „*Hodně, hodně máku. Bez máku to nejde.*“²⁸ Komodifikace slezského makového koláče připomíná srovnatelné postupy oživení kulturních statků, případně technik, jimž hrozí zánik (Cohen 1988: 382). „*Chodím sem kvůli pravému slezskému makovému koláči,*“ vypráví mi návštěvník ze sousedství,²⁹ který požitkářsky konzumuje jeden kousek za 3,50 Euro ke svému dopolednímu pšeničnému pivu. ‚Pravému‘? Jak říká pekařka z Kazachstánu, recept prý pochází od dobrovolnic, které pracovaly v pokladně muzea domu Haus Schlesien. Makový koláč, často několik plechů za den, prý peče už dvacet čtyři let. S komodifikací neztrácí výrobky automaticky svůj smysl, nýbrž, jak tvrdí Erik Cohen (1988: 383), často získávají dokonce smysl nový, který podporuje identitu.

Kontaktní zóny

Rozvětvené pletivo vztahů přímo vybízí k přiblížení se fenoménu výše naznačených rozmanitých setkání, ke kterým může dojít či dochází v tomto prostředí, a to na základě úvah o konceptu kontaktní zóny. V jeho středu stojí interakce v asymetrických konstelacích, tedy strategie diskuse a odporu, závislostí, vypořádání se, mísení a přebírání, a to v symbolických prostorách, stejně jako v konkrétně lokalizovatelných (hraničních) prostorách a sférách a s ohledem na zcela rozdílné historické fáze (srov. Holdenried 2017: 175–177). Literární vědkyně Mary Louise Pratt zavedla pojem kontaktních zón počátkem 90. let, aby popsala prostory, „kde se

kultury potkávají, střetávají a zápasí mezi sebou“ (Pratt 1991: 34). Titul její stati *Arts of the Contact Zone* (Umění kontaktní zóny) odkazuje ke způsobu, jak mohou k pochopení takových kontaktních zón přispět specifické metody, aby se do zorného pole více dostaly vzájemné závislosti sociálních aktérů, společenská propojení a heterogenní kulturní prostory. V německojazyčné etnologii týkající se východní Evropy se tento koncept v současné době uplatňuje častěji, přičemž prostřednictvím zaměření na vzájemnou výměnu nabízí navýsost vhodný analytický nástroj k probádání rozdílu a konsensu (srov. např. Kleinmann – Peselmann – Spieker 2020; Scholl-Schneider – Schuchardt – Spiritova 2019). Ira Spieker správně zdůrazňuje aspekt zkušenosti s násilím a s ním spojené zaměření nejen na rovnocenné, nýbrž také asymetrické nebo hierarchické konstelace (Spieker 2020: 27). V oblasti německo-českých vztahů se zaměřením na jedno specifické turistické místo byl koncept kontaktních zón nejnověji užitečně uplatněn v případě hotelu Sudety v Chomutově. Hana Daňková ve své práci pokládá otázku, zda se v případě hotelu, který byl otevřen v roce 2015 (a mezitím již zase uzavřen) a nese název, jenž má v českém kontextu negativní konotace, jednalo o „kontaktní zónu smíření“ (Daňková 2020).

Obě místa, která zde stojí v centru pozornosti, nabízejí jako kontaktní zóny možnost prostorové a časové spolu-přítomnosti subjektů, které zažily historicky a geograficky rozdílné roviny rozdělení a nyní se setkávají. V běžném případě se hostitelé chovají v kontextu turistických cest jako poskytovatelé služeb hostům, přičemž stojí tyto „dva prostorové, časové a sociální systémy pravidel/norem diametrálně proti sobě“ (Lauterbach 2006: 136 n.). Tady se tato struktura posunula. Hostitelé jsou sami často současně hosty a v každém případě bedlivě sledují, jestli se personál identifikuje s domem. Tak vyjadřuje Albrecht Herrnleben, který se dlouho intenzivně angažoval v domě Haus Schlesien, svou rozmrzelost nad tím, jak s časem upadá blízkost k účelu spolku. Váže to např. na skutečnost, že nový personál z okolí o „*pokoji Liegnitz* [Lehnice]“ hovoří jako o „*pokoji 12*“.³⁰ Spieker (2020: 329) zdůrazňuje, takové „označování (*naming*)“ představuje „akt přivlastnění si a kontroly“.

Není také překvapivé, že právě pojmenování míst jen v němčině vede k častým kontroverzím – tím lze provádět kontrolu, zachovat přivlastnění. Interpretace minulosti generované přes kolektivní praktiky vzpomínání

mohou právě v oblasti turismu podkopat také dominantní diskurzy, poukázat na alternativní hlediska (Marschall 2016: 190) – jak tomu třeba je v případě hotelu Sudety, kde je zpochybně dominantní český diskurz o odsunu (Daňková 2020: 149). Naproti tomu mnohý předmět v Haus Schlesien a Heiligenhofu zastupuje části německých dějin, které by jinde již dávno nebyly vystavitelné, případně by byly podrobeny minimálně důkladné kontextualizaci. Např. busta Gerharta Hauptmanna, která je umístěna před domem Haus Schlesien, je dílem sochaře Arna Brekera, jednoho z umělců aktivních v době nacionálního socialismu a pracujících pro Adolfa Hitlera. Také v Heiligenhofu padne do oka nepřerušené používání symbolů sudetoněmeckého národoveckého (völkisch) hnutí. Obrazová galerie v sousedství jídelny s osobnostmi, které se zasloužily o Heiligenhof, ukazuje, že téměř všechny byly spojeny s organizací Witkibund, která je v hledáčku bezpečnostních služeb a je považována za pravicově extremistickou. „*Žijeme s tím, že dům má prostě tuto historii, nechceme ty dějiny popírat a měnit, a proto zůstává viset také mnohé, co možná zítra bude problematické,*“ tak obhájuje studijní vedoucí Gustav Binder praxi v Heiligenhofu.³¹

Kontaktní zóna je jako „energií nabitý prostor působení“ (Sternfeld 2011) otevřená všem účastníkům. Člověk může dle libosti hledat podněty či se rozčilovat, může se identifikovat, nebo cítit uražený, nebo konečně může všechny tyto možnosti ignorovat. Terénní výzkum

Obr. 11. Busta Gerharta Hauptmanna vytvořená Arnem Brekerem.
Foto Grzegorz Sosna 2020

ukázal, že personál obou domů je vyškolen k zacházení s kontingentními reakcemi návštěvníků. Vedle rozpolcenosti mezi ekonomikou a účelem či minulostí a budoucností musí zvládnout také tu mezi generací zážitku a zahraničními návštěvníky; pracovníci se tedy projevují jako diplomatičtí prostředníci, kteří plní roli překladatelů (Bachmann-Medick 2006: 238–283).

Jak to ale konkrétně vypadá s možnostmi kontaktu? Kde se setkávají různé skupiny? Jak je v turistickém prostředí naprosto obvyklé, jen málo je přenecháno náhodě. Ústředním místem scházení se je jídelna. V Heiligenhofu je používána všemi, možnosti kontaktu nabízí bufet stejně jako prostor, kde se odkládá použité nádobí. Nicméně

je určen zasedací pořádek, kam si která skupina sedne. V domě Haus Schlesien existuje vedle veřejně přístupné Krakonošovy jízdby, kde mají všichni hosté hotelu snídani formou bufetu, další řada konferenčních místností. To, že pro externí hosty je vymezeno místo, není dáno pouze ekonomickým důvodem, nýbrž také tím, že slezské speciality, které lze objednat pouze *à la carte*, by pro seminární provoz podporovaný veřejnými subvencemi byly příliš nákladné. Konfliktům, které vznikají především z generačních rozdílů, se předchází domovním řádem. Fakt, že tento řád je v domě Haus Schlesien mezi polskými skupinami studentů rozdáván také v polštině a je znatelně přísnější než obecný domácí řád, v naší skupině

Obr. 12. Gustav Binder při prohlídce Heiligenhofu. Foto Roxana Fiebig 2020

vzbudil značný údiv. Když v Heiligenhofu dováděly děti na schodišti seminárního domu, do něhož byly po přestavbě přestěhovány obrazy a předměty, které byly předtím umístěny v pokojích (Binder je při obchůzce domu v naší přítomnosti nazval „sbírkou relikvií“), poslali je účastníci týdne ručních prací, většinou vysídlenci, na „jejich“ schodiště v křídle ubytovny. Také zde je tedy připraveno možné prostorové rozdělení.

Demonstrace ‚vlastnění‘ a ‚příslušnosti‘ jsou cestám do domoviny vlastní a na takové praktiky člověk naráží rovněž v domech, v nichž se dostává i od personálu zvláštní pozornosti skupinám, které jsou jejich nositeli. Jedna z obsluhujících v Heiligenhofu vyprávěla, že na silvestrovskou oslavu v roce 2019 byly pro stálé věrné hosty vytaženy stříbrné příbory.³² To, že v kontaktní zóně jsou vepsány také mocenské struktury, které působí i nadále, lze zjistit také dle zacházení s ekonomickými nerovnostmi uvnitř mezikulturního prostředí. V domě Haus Schlesien pracovali během našeho pobytu ‚levnější‘ polští řemeslníci a ‚chudí‘ polští studenti z naší skupiny dostali během svého výzkumu od německých dotazovaných v důchodovém věku s mrknutím oka podstrčeno 20 Euro.

Oba domy mají díky svému založení i poloze charakter exklávy, během našeho terénního výzkumu často padá slovo „ostrov“. Když se při zaobírání turistickými aktivitami židovských rodin se vztahem k polským místům holocaustu hovoří o „exclave heritage“ (Ashworth 2002; Kidron 2013), tedy o kulturním dědictví bez místní komunity, pak to platí rovněž pro jiné ko-etnické migranty, kteří cestují do své vlasti, tedy rovněž Slezany a sudetské Němce. Obě místa setkávání však jako turistické cíle rovněž představují jakýsi typ exklávy: místní komunita kolem nich je sice německá, kulturně se ale nepřirazuje k regionu, na který se vzpomíná. Tak je nápadné, že na smuteční hostinu za zemřelou manželku starosty městské části Heisterbacherrott, která se konala během naší přítomnosti v domě Haus Schlesien, se nepekly makové, ale především třešňové koláče. Pietsch nicméně vysvětluje, že z nouze se dělá také ctnost: „*My ekonomický provoz potřebujeme, musíme pronajímat, abychom to celé mohli financovat, a proto tady také visí obrazy, také během svateb – my je nesvěšujeme, lidi se na to holt musí dívat, to je holt Haus Schlesien.*“³³ Z této skutečnosti však lze také získat: tak se prý v Haus

Schlesien dost často konaly svatby Poláků žijících v Německu, jimž se obzvláště zamlouvalo prostředí a jídla.

Co znamená vstup do kontaktní zóny pro budoucnost, jak se prchavost cesty integruje do identity? Jillian Powers argumentovala na příkladu cestovatelů do vlasti, kteří jako adoptivní děti hledají svůj původ, že „turista cestující do vlasti cestuje, aby našel důkaz sdílené kultury a sdílené minulosti“. V současnosti však lokalizace/zakořenění spíše znamená „mysl pro důvěrnost, komfortní intimitu a přirozenou blízkost“ (Powers 2017: 151). Proto není neobvyklé, že cestovatelé takového typu často ve vyprávěních konstruuji příbuznost a na každém kroku v určité míře sahají po konceptech rozšířené rodiny. Tento jev se dal pozorovat minimálně v Heiligenhofu. Velká vlna solidarity se ukázala dvěma externím hostům, s nimiž jsme vedli rozhovory. Už když přicházeli pěšky do Heiligenhofu, zastavila je při výstupu bývalá správkyň Kukuk a nabídla jim svezení ve svém voze. Turisté, kteří do té doby nevěděli o historii domu nic, byli informováni ještě před příchodem. Návštěvník, se kterým byl veden rozhovor, se domníval, že paní Kukuk reaguje spontánně, když bere hosty k sobě do auta.³⁴ Nápadný je dále fakt, že mnoho klíčových postav Heiligenhofu je oslovováno familiárně: Ossi, Walli, Traudl a Gusti.³⁵ Právě tady se vnucuje blízký vztah návštěv vystěhovalců v domech k fenoménu turismu *Visiting Friends and Relatives* (VFR). „*My si všichni tykáme,*“ říká také Pietsch o Haus Schlesien. Tato v tomto ohledu velmi otevřená atmosféra by mohla přispět k vnímání kontaktní zóny jako méně hierarchicky uspořádané, a to i přes dominantnost vysídlenců, a poukázat na to, že „schopnost jednat“ (*agency*) je „dostupná pro všechny účastníky“ kontaktní zóny (Sternfeld 2011). Kromě toho nabízí velkou šanci začlenit přes tematizace společných dějin také Poláky, Čechy a (často jen zdánlivě) ‚nezúčastněné‘ Němce, a to možná ve smyslu evropského příbuzenství. Je zřejmé, že k tomu je naléhavě zapotřebí (více) kritické zacházení s vlastní minulostí ze strany domů samotných, aby mosty vedoucí na (nejen mentální, nýbrž částečně také politický) ‚ostrov‘ skutečně zůstaly schůdné. Neboť především němečtí studenti, kteří také mohou být považováni za návštěvníky a návštěvnice, avšak s detektivním čichem, částečně vyjadřovali velké nepochopení pro fakt, že v domech zůstává minulost jakoby nedotčena.

Závěr

Pro všechny aktéry, kteří jsou v našem případě součástí turistických praktik, představují oba domy destinace rozdílného turismu. Jedni místa využívají jako protisvěty ke svým novým domovům: ve formě „sociálních“ namísto prostorových cest do vlasti ve smyslu turismu *VFR*, anebo jsou tak pravidelně a aktivně angažováni, že jde spíše o tzv. turismus druhého domova (*second home tourism*). Druzí ve smyslu historicko-turistických aktivit odкрývají minulost své vlasti: historický turismus se tak stává formou turismu osobního dědictví (*personal heritage tourism*), v jehož rámci člověk následuje zesílený zájem o určitý region ve vlasti. A ještě další proží-

vají kus svých dějin, o němž věděli jen málo: dílem zamýšlený, dílem nezamýšlený tematický turismus. Spíše než o „místa touhy“ (Hoenig – Wadle 2019) se tak jedná o kompenzační místa, která jsou s to mnohé vyrovnat, zmírnit. Vyprávění jsou – jak říká naratolog Albrecht Koschorke – o to stabilnější, o co více a šířeji na sebe umí simultánně vázat od sebe vzdálené možnosti a způsoby použití (Koschorke 2012: 29–38). Narativy, na nichž turismus v obou domech spočívá, se vztahují – i když v různém odstupňování – k domovině. To dělá z domů turistické cíle, na něž se může napojit velmi mnoho lidí, a to jistě i v budoucnu.

POZNÁMKY:

1. Rozhovor nad fotografiemi s Franzem Pany.
2. Nauka o oblastech východní Evropy osídlených do konce druhé světové války německým obyvatelstvem.
3. S výjimkou Tobiase Wegera, který se Heiligenhofu a jeho funkci jako „prostoru zážitku“ a „školicího střediska“ věnuje v jedné kapitole své dizertační práce, srov. Weger 2008: 289–301.
4. V německém originálu je použito slovo „Heimat“, v českém překladu budou synonymicky využívána slova vlast a domovina.
5. Podrobný přehled o stavu bádání k tomuto tématu do roku 2017 podávám ve své stati o hodnotě pramenů v podobě novin ze staré vlasti (Scholl-Schneider 2017: 238–241). Mezitím vznikly další důležité texty na toto téma, např. Bretschneider 2018; Kreisslová 2018; Scholl-Schneider 2018; Meindl 2019.
6. Jednalo se o třinárodnostní týdenní výzkumnou exkurzi Univerzity Johannese Gutenberga v Mohuči. Viz: <<https://kultur.ftmk.uni-mainz.de/projekte-in-forschung-und-lehre/sinnliche-zugaenge-zu-symbolischen-orten-vertriebener-in-deutschland/>>.
7. Rozhovor nad fotografiemi s Wernerem Nowakem.
8. Rozhovor nad fotografiemi s Günterem Reichertem.
9. Rozhovor nad fotografiemi s Lieselotte Schmid.
10. Tamtéž.
11. Je ale také mnoho příslušníků generace vysídlenců nebo potomků vysídlenců ze Slezska nebo českých zemí, kteří po návštěvě v jednom z obou domů nemají pocit „zdomácnění/bytí jako doma“ (Beheimatung), ba právě naopak se rozhodnou se již nikdy nevracet. O potenciálních důvodech pro toto rozhodnutí, třeba o navýsost nekritické postoj domů k minulosti, budu diskutovat níže.
12. Rozhovor nad fotografiemi s Alfredem Herrnlebenem.
13. Rozhovor nad fotografiemi s Michaellem Pietschem.
14. Návštěvní kniha Haus Schlesien, 80. léta 20. století.
15. Rozhovor nad fotografiemi s Michaellem Pietschem a rozhovor s Dirkem Kerstholdem.
16. Rozhovor nad fotografiemi s Berndem Posseltem.
17. V sudetoněmeckém archivu Bavorského hlavního státního archivu v Mnichově a také částečně na Heiligenhofu se ještě nachází sice ne úplně celistvý, ale přece jen bohatý pramenný materiál o organizovaných seminářích.
18. Rozhovor nad fotografiemi s Franzem Pany.
19. Pódiová diskuse – Ewa Biolik.
20. Pódiová diskuse – Jana Nosková.
21. Pódiová diskuse – Ewa Biolik.
22. Pódiová diskuse – Nicola Remig.
23. K tomu určitě přispívá skutečnost, že historie domu není uvedena na webových stránkách na prvním místě.
24. Rozhovor s návštěvníci.
25. Rozhovor se Steffenem Hörtlerem.
26. Pódiová diskuse – Nicola Remig.
27. Rozhovor s Lisou Emmert.
28. Rozhovor s Natalií Buteru.
29. Rozhovor s Helmutem Herlessem.
30. Rozhovor nad fotografiemi s Albrechtem Herrnlebenem.
31. Rozhovor s Gustavem Binderem.
32. Rozhovor s obsluhou.
33. Rozhovor nad fotografiemi s Michaellem Pietschem.
34. Rozhovor s hostem.
35. Myšleni jsou první vedoucí domu Oskar Böse, bývalá sudetoněmecká Heimatpflegerin [čeština pro toto slovo nemá výraz, obvykle se nepřekládá, dosl. pečovatelka o domovinu, pozn. překl.] Waltraud Richter, bývalá správkyň domu Gertraud Kukuk a studijní vedoucí Gustav Binder.

PRAMENY:

- „Kultur und Bildung. Seminarbetrieb.“ *Haus Schlesien* [online] [cit. 28. 3. 2020]. Dostupné z: <<https://www.hausschlesien.de/kulturundbildung/seminarbetrieb>>.
- „Über uns.“ *Haus Schlesien* [online] [cit. 28. 3. 2020]. Dostupné z: <<https://www.hausschlesien.de/verwaltung>>.
- „Unsere Geschichte. Die Geschichte des Heiligenhofs.“ *Der Heiligenhof* [online] [cit. 28. 3. 2020]. Dostupné z: <<https://www.heiligenhof.de/unsere-geschichte>>.
- Kniha hostů Haus Schlesien, 80. léta 20. století.
- Pódiová diskuse s Ewou Biolik, 10. 1. 2020, moderoval Daniel Kraft.
- Pódiová diskuse s Janou Noskovou, 10. 1. 2020, moderoval Daniel Kraft.
- Pódiová diskuse s Nicolou Remig, 10. 1. 2020, moderoval Daniel Kraft.
- Rozhovor nad fotografiemi s Franzem Pany, Heiligenhof 22. 1. 2014, vedla Johanne Lefeldt.
- Rozhovor nad fotografiemi s Wernerem Nowakem, Heiligenhof 6. 3. 2014, vedla Johanne Lefeldt.
- Rozhovor nad fotografiemi s Günterem Reichertem, Heiligenhof 8. 1. 2014, vedla Johanne Lefeldt.
- Rozhovor nad fotografiemi s Lieselotte Schmidt, Haus Schlesien 26. 11. 2019, vedla Johanne Lefeldt.
- Rozhovor nad fotografiemi s Albrechtem Herrnlebenem, Haus Schlesien 10. 12. 2019, vedla Johanne Lefeldt.

LITERATURA:

- Ashworth, Gregory John 2002: Holocaust tourism: the experience of Kraków-Kazimierz. *International Research in Geographical and Environmental Education* 11, č. 4, s. 363–367.
- Bachmann-Medick, Doris 2006: *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Barlösius, Eva – Neumann, Gerhard – Teuteberg, Hans Jürgen 1997: Leitgedanken über die Zusammenhänge von Identität und kulinarischer Kultur im Europa der Regionen. In: Teuteberg, Hans Jürgen (ed.): *Essen und kulturelle Identität – Europäische Perspektiven*. Berlin: Akademie Verlag, s. 13–26.
- Basu, Paul 2005: Roots Tourism as Return Movement: Semantics and the Scottish Diaspora. In: Harper, Marjory (ed.): *Emigrant Homecomings: The Return Movement of Emigrants, 1600–2000*. Manchester: Manchester University Press, s. 131–150.
- Binder, Gustav 2011: Von der Heimatkunde zur Europakunde – Das Bildungskonzept des Heiligenhofs im Wandel der Zeit. In: *Der Heiligenhof. Alles Leben ist Begegnung. Bildungs- und Begegnungsstätte in Bad Kissingen. 60 Jahre*. Bad Kissingen: Stiftung Sudestdeutsches Sozial- und Bildungswerk, s. 61–70.
- Braun, Karl – Dieterich, Claus-Marco – Hengartner, Thomas – Tschöfen, Bernhard (eds.) 2017: *Kulturen der Sinne. Zugänge zur Sensualität der sozialen Welt*. 40. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde vom 22. bis 25. Juli 2015 in Zürich (CH). Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Bretschneider, Uta 2018: Reisen als erinnerungskulturelle Praxis. Der „Heimwehtourismus“ der deutschen Flüchtlinge und Vertriebenen, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 69, s. 185–198.
- Cohen, Erik 1988: Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research* 15, č. 3, s. 371–386.

- Rozhovor nad fotografiemi s Michaellem Pietschem, Haus Schlesien 22. 11. 2019, vedly Johanne Lefeldt a Sarah Scholl-Schneider.
- Rozhovor nad fotografiemi s Berndem Posseltem, Heiligenhof 8. 3. 2014, vedla Johanne Lefeldt.
- Rozhovor s Dirkem Kerstholdem, Haus Schlesien 10. 1. 2020, vedla Roxana Fiebig.
- Rozhovor s návštěvníci, Heiligenhof 6. 1. 2020, vedla Roxana Fiebig.
- Rozhovor se Steffenem Hörlerem, Heiligenhof 7. 1. 2020, vedla Sarah Scholl-Schneider.
- Rozhovor s Lisou Emmert, Heiligenhof 6. 1. 2020, vedl Lukas Blank.
- Rozhovor s Natalií Buteru, Haus Schlesien 9. 1. 2020, vedla Sarah Scholl-Schneider.
- Rozhovor s Helmutem Herlessem, Haus Schlesien 10. 1. 2020, vedla Sarah Scholl-Schneider.
- Rozhovor s Gustavem Binderem, Heiligenhof 9. 1. 2020, vedla Jana Detscher.
- Rozhovor s obsluhou, Heiligenhof 6. 1. 2020, vedla Sarah Scholl-Schneider.
- Rozhovor s hostem, Heiligenhof 6. 1. 2020, vedla Sarah Scholl-Schneider.

- Daňková, Hana 2020: Visit to Hotel Sudety. Contact Zone of Reconciliation? In: Kleinmann, Sarah – Peselmann, Arnika – Spieker, Ira (eds.): *Kontaktzonen und Grenzregionen. Kulturwissenschaftliche Perspektiven*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, s. 145–160.
- Eisler, Cornelia 2015: *Verwaltete Erinnerung – symbolische Politik. Die Heimatsammlungen der deutschen Flüchtlinge, Vertriebenen und Aussiedler*. München: De Gruyter.
- Enzensberger, Magnus 1958: Eine Theorie des Tourismus. *Merkur* 12, s. 701–720.
- Faehndrich, Jutta 2011: *Eine endliche Geschichte. Die Heimatbücher der deutschen Vertriebenen*. (= Visuelle Geschichtskultur, 5). Köln: Böhlau.
- Fendl, Elisabeth 2010: In Szene gesetzt. Populäre Darstellungen von Flucht und Vertreibung. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ästhetik des Verlusts: Bilder von Heimat, Flucht und Vertreibung. Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde 8. bis 10. Juli 2009*. (= Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts, 12). Münster: Waxmann, s. 47–69.
- Fendl, Elisabeth (ed.) 2019: *Der Sudetendeutsche Tag. Zur demonstrativen Festkultur von Heimatvertriebenen*. (= Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, 21). Münster: Waxmann.
- Fischer, Bernadette 2019: 40 Jahre HAUS SCHLESIE. *Jahrbuch des Rhein-Sieg-Kreises* 34, s. 127.
- Groebner, Valentin 2018: *Retroland. Geschichtstourismus und die Sehnsucht nach dem Authentischen*. Frankfurt a. M.: S. FISCHER.
- Gyr, Ueli 1988: Touristenkultur und Reisealltag. Volkskundlicher Nachholbedarf in der Tourismusforschung. *Zeitschrift für Volkskunde* 84, s. 224–239.

- Hahn, Hans Peter 2014: *Materielle Kultur. Eine Einführung*. Berlin: Reimer.
- Hall, C. Michael – Müller, Dieter K. (eds.) 2004: *Tourism, Mobility, and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground*. New York: Channel View Publications.
- Heimerdinger, Timo 2005: Schmackhafte Symbole und alltägliche Notwendigkeit. *Zeitschrift für Volkskunde* 101 (2), s. 205–218.
- Henning, Christoph 1997: *Reiselust. Tourismus, Touristen und Urlaubskultur*. Frankfurt a. M. – Leipzig: Insel Verlag.
- Hoenig, Bianca – Wadle, Hannah (eds.) 2019: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: v&r unipress.
- Holdenried, Michaela 2017: Kontaktzone („contact zone“). In: Dirk, Götsche – Axel, Dunker – Gabriele, Dürbeck (eds.): *Handbuch Postkolonialismus und Literatur*. Stuttgart: J. B. Metzler, s. 175–177.
- Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.) 2017: *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. (= Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, 18). Münster: Waxmann.
- Kidron, Carol A. 2013: Being There Together: Dark Family Tourism and the Emotive Experience of Co-presence in the Holocaust Past. *Annals of Tourism Research* 41, s. 175–194.
- Kleinmann, Sarah – Peselmann, Arnika – Spieker, Ira (eds.): *Kontaktzonen und Grenzregionen. Kulturwissenschaftliche Perspektiven*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Komska, Yuliya 2015: *The Icon Curtain. The Cold War's Quiet Border*. Chicago–London: Chicago University Press.
- Koschorke, Albrecht 2012: *Wahrheit und Erfindung: Grundzüge einer Allgemeinen Erzähltheorie*. Frankfurt a. M.: S. FISCHER.
- Köstlin, Konrad 2010: Eine Ästhetik des Verlusts. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ästhetik des Verlusts: Bilder von Heimat, Flucht und Vertreibung. Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde 8. bis 10. Juli 2009*. (= Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts, 12). Münster: Waxmann, s. 7–24.
- Kreisslová, Sandra 2018: „Domov“ jako místo dočasného návratu. První cesty německých vysídlenců do Československa. *Český lid* 105, s. 159–176.
- Kukuk, Traudl – Beck, Maximilian 2011: Gäste aus der sudetendeutschen Heimat und aus aller Welt – Versuch einer Bilanz. In: *Der Heiligenhof. Alles Leben ist Begegnung. Bildungs- und Begegnungsstätte in Bad Kissingen. 60 Jahre*. Bad Kissingen: Stiftung Sudetendeutsches Sozial- und Bildungswerk, s. 71–76.
- Lauterbach, Burkhart 2006: *Tourismus. Eine Einführung aus Sicht der volkswissenschaftlichen Kulturwissenschaft*. Würzburg: Königshausen u. Neumann.
- Löffgen, Orvar 2001: Know Your Country: A Comparative Perspective on Tourism and Nation Building in Sweden. In: Baranowski, Shelley – Furlough, Ellen (eds.): *Being Elsewhere Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. Michigan: University of Michigan Press, s. 137–154.
- Marschall, Sabine 2016: The role of tourism in the production of cultural memory: the case of 'Homesick tourism' in Poland. *Memory Studies* 9, č. 2, s. 187–202.
- Marschall, Sabine (ed.) 2017: *Tourism and Memories of Home. Migrants, Displaced People, Exiles and Diasporic Communities*. Clevedon: Channel View.
- Meindl, Ralf 2019: Heilsamer Schock? Die Konfrontation der deutschen „Heimwehtouristen“ mit ihren Sehnsuchtsorten in Ostmitteleuropa. In: Hoenig, Bianca – Wadle, Hannah (eds.): *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: V&R unipress, s. 63–84.
- Moser, Johannes – Seidl, Daniella 2009: Dinge auf Reisen. Kulturwissenschaftliche Perspektiven auf die materielle Kultur in der Tourismusforschung. In: Moser, Johannes – Seidl, Daniella (eds.): *Dinge auf Reisen. Materielle Kultur und Tourismus*. (= Münchner Beiträge zur Volkskunde, 38). Münster: Waxmann, s. 11–24.
- Mundt, Joern 1999: Die Authentizität des Geldes. Zur ökonomischen Entwicklung künstlicher Destinationen. In: *Voyage. Jahrbuch für Reise- und Tourismusforschung. Schwerpunktthema: Künstliche Ferien – Erleben im Freizeitreservat*. Köln: DuMont, s. 13–32.
- Munoz, Julio – Griffin, Tom – Humbracht, Michael 2017: Towards a New Definition for „Visiting Friends and Relatives“. *International Journal of Tourism Research* 19, č. 1, s. 1–9.
- Muri, Gabriela 2014: Triangulationsverfahren im Forschungsprozess. In: Bischoff, Christine – Oehme-Jüngling, Karoline – Leimgruber, Walter (eds.): *Methoden der Kulturanthropologie*. Bern: UTB, s. 459–473.
- Powers, Jillian L. 2017: Collectin Kinship and Crafting Home: The Souveniring of Self and Other in Diaspora Homeland Tourism. In: Marschall, Sabine (ed.): *Tourism and Memories of Home: Migrants, Displaced People, Exiles and Diasporic Communities*. Bristol: Channel View Publications, s. 132–156.
- Oxford, Ellen – Long, Lynellyn D. 2004: 'Introduction: an ethnography of return'. In: Long, Lynellyn D. – Oxford, Ellen (eds.): *Coming Home? Refugees, Migrants and Those Who Stayed Behind*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 1–15.
- Pratt, Mary Louise 1991: Arts of the Contact Zone. *Profession* 91, s. 33–40.
- Pustulka, Paula – Ślusarczyk, Magdalena 2016: Cultivation, Compensation and Indulgence: Transnational short-term returns to Poland across three family generations. *Transnational Social Review* 6, č. 1–2, s. 78–92.
- Richter, Walli – Böse, Oskar 2011: Zur frühen Geschichte des Heiligenhofs Sudetendeutsche Heimstätte europäischer Jugend. Ein Zeitzeugenbericht von Walli Richter mit Ergänzungen von Oskar Böse. In: *Der Heiligenhof. Alles Leben ist Begegnung. Bildungs- und Begegnungsstätte in Bad Kissingen. 60 Jahre*. Bad Kissingen: Stiftung Sudetendeutsches Sozial- und Bildungswerk, s. 47–60.
- Sauer, Ingrid 2011: Das Sudetendeutsche Sozial- und Bildungswerk. Ein geschichtlicher Abriss. In: *Der Heiligenhof. Alles Leben ist Begegnung. Bildungs- und Begegnungsstätte in Bad Kissingen. 60 Jahre*. Bad Kissingen: Stiftung Sudetendeutsches Sozial- und Bildungswerk, s. 19–36.
- Scholl-Schneider, Sarah 2014: Schwellen überschreiten. Heimatreisen als kulturelle Veränderungsrituale. In: Rolshoven, Johanna – Spode, Hasso – Sporrer, Dunja – Stadlbauer, Johanna (eds.): *Mobilitäten! Voyage. Jahrbuch für Reise- und Tourismusforschung* 10. Berlin: Metropol Verlag, s. 156–170.
- Scholl-Schneider, Sarah 2017: „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. (= Schriftenreihe des Insti-

- tuts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, 18). Münster: Waxmann, s. 237–255.
- Scholl-Schneider, Sarah 2018: Bringing the vanished into view. The 'return' of the past through practices of visiting by Sudeten Germans to the Czech Republic. In: Hornstein-Tomic, Caroline – Pichler, Robert – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Remigrations to post-socialist Europe: Hopes and Realities of Return*. (= ERSTE series, 3). Wien: LIT Verlag, s. 161–183.
- Scholl-Schneider, Sarah – Schuchardt, Katharina – Spiritova, Marketa 2019: Die Kommission Kulturelle Kontexte des östlichen Europa in der dgv: Standortbestimmung und (Neu-)Ausrichtung. In: Eisch-Angus, Katharina – Scholl-Schneider, Sarah – Spiritova, Marketa (eds.): *Jahrbuch Kulturelle Kontexte des östlichen Europa*. Sv. 60. Münster: Waxmann, s. 11–32.
- Scholz, Stephan 2014: Vertriebenenendenkmäler. *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* [online] [cit. 23. 03. 2020]. Dostupné z: <<https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/vertriebenenendenkmaeler/>>.
- Scholz, Stephan – Röger, Maren – Niven, Bill (eds.) 2015: *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken*. Paderborn: Schöningh.
- Schramm, Katharina 2004: Coming Home to the Motherland. Pilgrimage Tourism in Ghana. In: Coleman, Simon – Eade, John (eds.): *Reframing Pilgrimage. Cultures in Motion*. London, New York: Routledge, s. 133–149.
- Schütz, Alfred 1945: „The Homecomer“. *American Journal of Sociology* 50, s. 369–376.
- Spieker, Ira 2020: Kontaktzonen. Zur Konturierung eines Konzepts. In: Kleinmann, Sarah – Peselmann, Arnika – Spieker, Ira (eds.): *Kontaktzonen und Grenzregionen. Kulturwissenschaftliche Perspektiven*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, s. 25–46.
- Sternfeld, Nora 2011: Memorial Sites as Contact Zones: Cultures of Memory in a Shared/Divided Present, *Eipcp/Policies, Europa* [online] [cit. 23. 03. 2020]. Dostupné z: <<https://eipcp.net/policies/sternfeld/en.html>>.
- Timothy, Dallen 1997: Tourism and the personal heritage experience. *Annals of Tourism Research* 24, č. 3, s. 751–754.
- Timothy, Dallen – Boyd, Stephen W. 2006: Heritage Tourism in the 21st Century: Valued traditions and new perspectives. *Journal of Heritage Tourism* 1, č. 1, s. 1–16.
- Timothy, Dallen J. 2008: Genealogical Mobility: Tourism and the Search for a Personal Past. In: Timothy, Dallen J. – Guelke, Jeanne Kay (eds.): *Geography and Genealogy. Locating Personal Pasts*. Burlington, Aldershot: Ashgate, s. 115–135.
- Urry, John 1990: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Wagner, Julia 2017: Emotional Inventories: Accounts of Post-war Journeys "Home" by Ethnic German Expellees. In: Marshall, Sabine (ed.): *Tourism and Memories of Home: Migrants, Displaced People, Exiles and Diasporic Communities*. Bristol: Channel View, s. 69–87.
- Weger, Tobias 2008: „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen, 1945–1955*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Weger, Tobias 2010: Ethnische Stereotypen mit kulinarischem Beigeschmack. Lokale, regionale und nationale Bezeichnungen. In: Karlinke, Heinke M. – Weger, Tobias – Roth, Klaus (eds.): *Esskultur und kulturelle Identität – ethnologische Nahrungsforschung im östlichen Europa*. München: R. Oldenbourg Verlag, s. 67–85.

Summary

“A Piece of Homeland”. Haus Schlesien and Heiligenhof as Contact Tourist Zones

The study deals with two places intended for education and meeting of Germans forcibly displaced from Sudetenland and Silesia, meaning the houses Heiligenhof in Bad Kissingen and Haus Schlesien (Silesia House) in Königswinter. Both houses are important components in the wide field of the culture of remembrance of the past of Germans and German minorities in Eastern Europe, as well as of the flight and forcible displacement. Although the houses were established by two groups of those forcibly displaced for their own needs, their influence extends beyond their borders – not only due to their reminding and remembering nature, but mostly due to their tourist character, because today anyone can spend holiday there. The study investigates how both houses present themselves as tourist destinations towards various target groups – those forcibly displaced, the Polish and Czech visitors, as well as uninvolved travellers. The capturing of actors' tourist practices (mainly the present treatment of the past), as these were observed during the field research, shows that both houses can be interpreted as contact zones formed both by consensus and by conflict. For this reason, they are able to provide (inter-cultural) mediation through their tourist function. Because likewise travels made by those forcibly displaced to their old homeland in Eastern Europe, which drew ethnologists' attention several years ago, these houses are, from the perspective of tourism, an impulse to thematise the homeland / fatherland (Heimat – homeland) and affiliation.

Key words: Culture of remembrance; forcibly displaced Germans; Silesia; Sudetenland; politicization of fatherland/homeland; tourism.

PAMÁTNÍKY „VELKÉ VLASTENECKÉ VÁLKY“ NA SOVĚTSKÉ UKRAJINĚ JAKO ZDROJ CESTOVNÍHO RUCHU

Olga Radčenko (Univerzita Bohdana Chmelnického, Čerkasy)

Dvacáté století přineslo dvě světové války, přičemž komemorační praktiky s nimi spojené se vyvíjely paralelně k aktuálnímu turismu. Zájezdy k památníkům a do muzeí druhé světové války dnes vnímáme jako tzv. temný turismus (*dark tourism*). Nejnavštěvovanějšími objekty jsou bývalé nacistické koncentrační tábory, mezi nimi Osvětim-Březinka v Polsku s více než dvěma milióny návštěvníků a Dachau s více než 800 000 návštěvníky ročně. Dům Anny Frankové v Amsterdamu navštíví každý rok téměř milión lidí. Turisté jezdí za památníky války ve skupinách či jednotlivě a jejich motivace jsou navýsost rozdílné: zájem o historii, rodinné důvody, hledání hrobu příbuzného. Mnoho památných míst, mezi nimi také vojenská pohřebiště, slouží především jako učebnice historie, jsou však také stále místy individuálního smutku nebo kolektivního vzpomínání. Jaké zdroje však pro temný turismus má Ukrajina, kde mezi oběťmi druhé světové války bylo více než 4 miliony civilistů, z toho 1,5 milion Židů (Kruglov 2004: 181), a cca 4 miliony sovětských vojáků (Mukovs'kij 2003)? Dle údajů platných k 1. lednu 1990 je na Ukrajině více než 40 000 památných míst a hřbitovů druhé světové války (Piskova – Fedorova 1995).

Tento příspěvek se zaměřuje na sovětskou politiku vzpomínání na Ukrajině ve vztahu k německo-sovětské válce 1941–1945 – ve vůdčím sovětském narativu (*master narrative*) označované jako „Velká vlastenecká válka“ – a na její účelové využití v turismu.

Cílem textu je jednak analýza vlivu sovětského diskurzu o válce na prezentaci tragických historických událostí v muzeích a památnících, které jsou důležitými zdroji pro turismus, jednak podání přehledu o cestovním ruchu z pohledu zájezdů k válečným památníkům a na válečné hřbitovy.

Rozhodující pro tuto stať je skutečnost, že se turismus a komemorační praktiky jako kulturní a společenské jevy se vztahem k druhé světové válce proplétají a vzájemně ovlivňují. Text je proto vystavěn chronologicko-tematicky a je rozčleněn do tří částí, jež odrážejí určité fáze sovětských praktik vzpomínání a soudobý stav cestovního ruchu.

Jako prameny k tomuto příspěvku slouží dokumenty z archivních fondů Komunistické strany Ukrajiny (KPU), uložené v Ústředním státním archivu společenských organizací Ukrajiny (CDAGOU), dále dokumenty sovětské cestovní kanceláře *Intourist* v Ústředním státním archivu nejvyšších státních orgánů Ukrajiny (CDAVOU), zprávy průvodců „Cestovní kanceláře NDR“ ve Spolkovém archivu v Berlíně, sovětské cestovní příručky pro cizince (Lewizki 1980; Kononowa 1984) a vzpomínky přeživších Židů (Zabarko 2013).

Protože předmět příspěvku chceme pojednat mezioborově, je nezbytné minimálně v krátkosti vysvětlit rozmanité pojmy vztahující se k „temnému turismu“, dále dějiny cestovního ruchu v Sovětském svazu a rozsáhlou historiografii k základním vyprávěním (*master narrative*) o „Velké vlastenecké válce“.

Temný turismus je tématem akademického diskurzu od roku 2000, kdy stejnojmennou monografii vydali John Lennon a Malcolm Foley. Od té doby se tímto tématem zabývalo také mnoho jiných badatelů, kteří předložili svou vlastní vizi. Podle úhlu pohledu a oblasti výzkumu se lze setkat s bohatou paletou pojmů: návštěvy hřbitovů – *visits to graveyards* (Seaton 2002), turismus holocaustu – *holocaust tourism* (Ashworth 2002; Cole 2013), turismus za zvěrstvy – *atrocitiy tourism* (Ashworth – Hartmann 2005), vězeňský turismus – *prison tourism* (Strange – Kempa 2003), turismus spojený s dědictvím otrokářství – *slavery heritage tourism* (Dann – Seaton 2001), turismus do míst spojených se smrtí – *thanatourism* (Seaton 1996), morbidní turismus – *morbid tourism* (Blom 2000), turismus černých míst – *black-spot tourism* (Rojek 1995), nebo turismus bojišť – *battlefield tourism* (Ryan 2007). Autoři analyzují jak teorii, tak také praktiky moderního turismu. Bezpochyby velmi aktuální je teze, že rozhodující úlohu v marketingu „temných míst“ hrají média (Seaton 1996; Blom 2000). Kritický přehled koncepcí byl představen v knize Richarda Sharpleyho a Philippa Stona *The Darker Side of Travel* (2009). Přesto při vši rozmanitosti nezohledňují vypracovaná pojetí všechny důležité aspekty cest na památná místa druhé světové války. Tím, že badatelé chápou jako předmět svého bádání určitá

muzea a památná místa (např. hřbitovy, vězení, příp. bojiště), se jejich úhel pohledu ve vztahu k válce zužuje. Ve skutečnosti nabízí každé místo vzpomínek na druhou světovou válku podnět k širokým reflexím, mezi nimi také k etickým otázkám a k vlivu politického diskurzu na komemorační praktiky. Pro zájezdy tohoto typu lze navrhnout následující pojem: turismus po stopách druhé světové války. Tento široký, ale současně také tematicky jednotný přístup ponechává prostor nejen pro smrt, nýbrž také pro odpor, hrdinství, solidaritu a záchranu. Nezohledňuje pouze památná místa, muzea a hřbitovy, nýbrž také jiné zdroje, např. areály bývalých zajateckých táborů nebo klinik, jejichž pacienti byli zavražděni příslušníky jednotek SS.

Historie turismu v Sovětském svazu se píše od počátku 20. let 20. století. Jejím účelem bylo legitimizovat moc Sovětů tím, že byl vytvořen systém státních a odborových sanatorií, příp. lázní pro dělníky a rolníky. Současně byla reorganizována muzea. Velký význam byl rovněž přikládán propagandistickým zájezdům pro děti a mládež. V roce 1928 vzniklo sdružení *Sovětský turista*, které nabízelo organizované zájezdy se zajištěnými službami (Afanas'jev – Ustymenko 2005). O zahraniční cestovatele a četné delegace se nejdříve starala Všesovětská společnost pro kulturní vztahy – VOKS (David-Fox 2002), od roku 1929 pak společnost *Intourist* (Heeke 2003). Až do rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 zůstal *Intourist* největším pořadatelem zájezdů (Bagdasarjan a kol. 2007; Radčenko 2013). Cestám za památnými místy Velké vlastenecké války na Ukrajině věnoval výzkum doposud pouze malou pozornost.

Mnoho historiků je toho názoru, že oficiální sovětský základní narativ (*master narrative*) k Velké vlastenecké válce vznikl za Brežněvovy éry v letech 1964–1982. Zkoumali jeho složky a funkce (Dubin 2005; Tumarkin 1994; Weiner 2001), pro širší evropský kontext má význam také několik sborníků (Gabovič 2005; Fedor et al. 2017; Flacke 2004). Pro náš příspěvek je zajímavý zejména text ukrajinského historika Vladyslava Hrynevyče (Grinevič 2005), který podává přehled rámcových podmínek, institucí a aktérů vzpomínání na Ukrajině a analyzuje jejich vliv na oficiální politiku vzpomínání. Dále je potřebné uvést studie, jež se vztahují k sovětské politice zamlčování holocaustu (Al'tman 2005; Gitelman 1990; Fox 2004; Klier 2004) a celkově se zabývají kulturou paměti v sovětském prostoru (Kämpfer 1994; Merridale 2000).

1. Od pozdního stalinismu k „době tání“ (1944–1964)

Okamem po osvobození ukrajinských území obsazených německou armádou a podle usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny z podzimu roku 1944 začaly být budovány památníky a pomníky padlým rudoarmějcům a civilním obětem války. Pomníky zavražděným civilistům, mezi nimiž se často jednalo o židovské oběti, byly většinou věnovány „mírumilovným sovětským občanům“ (Al'tman 2005). Mnoho památníků bylo zřízeno na popud účastníků války nebo obcí. Nebylo však pamatováno na hroby příslušníků Ukrajinské povstalecké armády (UPA), neboť ta bojovala proti Rudé armádě. Již zmíněný V. Hrynevyč (Grinevič 2005) líčí, že na jejich mohylovitých hrobech byly na rozkaz Chruščova instalovány sovětské památníky.

K 1. říjnu 1947 bylo na Ukrajině upraveno 31 688 masových a 64 670 individuálních hrobů rudoarmějců, zřízeno 2 613 památníků a vztyčeno 52 549 náhrobků (Grinevič 2005). První památníky byly prosté a vyzdobené sovětskými symboly (rudá hvězda, vlajka Sovětského svazu apod. – viz obr. 1). Pokud se jednalo o židov-

Obr. 1. Typický sovětský válečný obelisk. Vesnice Budyžse, Čerkasská oblast, pomník z roku 1975. Foto Olga Radčenko 9. 5. 2020

ské oběti, nesly tyto monumenty nápisy v hebrejštině nebo jidiš a židovské symboly. V posledně jmenovaném případě byly památníky většinou budovány v areálech židovských hřbitovů, což mohlo být oprávněné proto, že mnohé popravy zastřelením se udály právě v blízkosti židovského hřbitova nebo přímo na něm (Berger 2015: 102). Již tato první fáze komemorace dosvědčuje ambivalentnost sovětské politiky s ohledem na oběti masových vražd. Jak tvrdí na základě dokumentů z ukrajinských archivů americký historik Michail Micel' (2007: 11), v mnoha oblastech byly již v roce 1947 uděleny židovským obcím první zákazy odhalovat památníky na místě masové vraždy. Jako mimořádně problematické se ukázalo vybudování památníku v Babím Jaru, na místě největšího individuálního masakru, kde bylo ve dnech 29. a 30. září 1941 zavražděno více než 33 000 Židů. Židovská smuteční slavnost v Babím Jaru byla zakázána již v roce 1944 a označena za „židovský šovinismus“ (Hrynevyc 2017: 118). Státní antisemitismus v následující době znemožnil vybudování památníku zavražděným

kyjevským Židům. Masakr byl v Sovětském svazu zatajen (Cherepinsky 2010). V 50. letech 20. století byla oblast rokle zastavěna. Nicméně překerní situace na místě masakru přitáhla velkou pozornost světové veřejnosti. Turisté se Západu se na památník v Babím Jaru často vyptávali tlumočnicků *Intouristu* (Micel' 2007: 21). Nakonec byl památník odhalen v roce 1976.

Navzdory antisemitské politice vzpomínání sovětských úřadů pořádaly židovské obce na Ukrajině vzpomínkové slavnosti i v době antisemitské kampaně (1948–1953). Tímto způsobem se jim povedlo posílit solidaritu mezi všemi Židy, ať již věřícími, či nevěřícími (Altshuler 2002: 272, 286). Místa, na nichž se nacházely památníky nebo masové hroby, se pro Židy stala místy poutními a místy smutečních obřadů (Altshuler 2002: 295; Zabarko 2013: 118, 121, 136). Podle Arkadije Zeltsera (2018) by měl být dík za budování památníků židovským obětím vzdán místním úřadům, které ne vždy jednaly v souladu s oficiální sovětskou politikou vzpomínání. Úloha ústředních stranických a vyšších správních orgánů spočívala v obecném stanovení cílů a ve zpracovávání návrhů monumentálních památníků.

Zatímco velkolepé památníky padlým rudoarmějcům se v evropských zemích odhalovaly s jasným geopolitickým cílem hned po osvobození od nacismu, v Sovětském svazu to bylo na pořadu dne teprve od konce 50. let 20. století, v době politického „tání“ za vlády Chruščova (Boltunova 2017: 118; Fedor a kol. 2017: 30). Budování válečných památníků, které plánoval stát, odpovídalo revolučnímu kánonu. Váleční hrdinové byli obklopeni kultem, zatímco tragické osudy civilních obětí byly zamlčovány. Sověští propagandisté se snažili zdůraznit kauzální souvislost mezi bolševickou revolucí a vítězstvím ve Velké vlastenecké válce. Např. Park věčné slávy v Kyjevě byl otevřen v předvečer oslav Velké říjnové socialistické revoluce 6. listopadu 1956 a válečný památník na vrchu Malachov Kurgan s věčným ohněm v Sevastopolu byl odhalen 23. února 1958, u příležitosti oslav založení Rudé armády (Garmaš 1972: 78). V té době ještě směli město Sevastopol navštívit zahraniční hosté, ačkoliv se jednalo o významný vojenský přístav. Mezi jiným pro ně bylo přístupné dioráma „Útok na horu Sapun 7. května 1944“, které bylo otevřeno v předvečer oslav říjnové revoluce o rok později, v roce 1959 (Garmaš 1972: 108), a vojenské námořní muzeum. Nicméně v roce 1961 byl zatknut a ze špionáže obviněn manželský pár z NSR, protože si

Obr. 2. Město Jalta: nahore snímek zničeného města po válce, dole foto obnoveného nábreží s „růžemi, palmami, sněhově bílými penziony a sanatoriem“. Převzato z: *Sovetskij Sojuz* 1952: 13.

turisté fotili vojenské lodě v zálivu. Noviny *Pravda* rovněž informovaly o tom, že obviněný muž byl za války důstojníkem jednotek SS. O čtyři roky později bylo město pro cizince znepřístupněno a kancelář *Intouristu* zavřena (Orlov – Popov 2018: 209, 223, 412).

Kyjev coby hlavní město Ukrajiny byl důležitým turistickým centrem a po Moskvě a Leningradu (dnes Sankt Peterburg) byl třetím nejnavštěvovanějším městem Sovětského svazu. V roce 1957 bylo u Kyjeva na místě, kde sídlil štáb 1. ukrajinského frontu a kde se zachovala celá řada původních budov válečné výstavby, otevřeno státní chráněné území s muzeem bitvy o Kyjev, která se udála v roce 1943 (Golikov 1980). Tak získalo ukrajinské hlavní město dva památníky, které sloužily jak komemoračním, tak i propagandistickým účelům a které byly zahrnuty do turistických prohlídkových okruhů. Statut města byl posílen také tím, že v roce 1961 získalo čestný titul „Město hrdina“.

V té době lze hovořit o třech skupinách návštěvníků ukrajinských válečných památníků a památných míst. V první řadě se jednalo o účastníky války a příbuzné těch, k jejichž počtě byl památník vybudován. Tito lidé byli bezprostředními svědky historických událostí a nezdírkou rovněž aktéry vzpomínek, kteří zásadně přispěli k vybudování památníků. Za druhé se jednalo o četné zahraniční delegace, jejichž účastníci navštěvovali jak válečné památníky, tak památníky revoluce, které představovaly panteon vyvolených hrdinů (Boltunova 2017: 115; Sklokina 2011: 211). Z pohledu sovětské vedoucí vrstvy byly tyto cesty znamením mezinárodního uznání Sovětského svazu. Za třetí to byli individuální turisté. Díky pokusům Chruščova modernizovat sovětskou společnost, uvolnit vztahy se Západem a navázat přátelské styky mezi občany socialistických zemí zaznamenal do té doby velmi skromný turistický ruch velký rozmach. Ve druhé polovině 50. let směly po Sovětském svazu cestovat tisíce zahraničních turistů (Bagdasarjan a kol. 2007: 95). Zájem o Sovětský svaz byl v zahraničí velký. Již v roce 1956 navštívilo SSSR téměř půl miliónu cizinců z omdesáti čtyř zemí (Usyskin 2007). Otázky, jež zahraniční turisté pokládali sovětským tlumočnickům, zahrnovaly mezi jiným dotazy na Stalinův kult osobnosti, americkou pomoc Sovětskému svazu za války a „německou otázku“. Turisté často vyjadřovali přání, aby směli navštívit bývalý carský Livadijský palác na Krymu. V té době ještě sloužil jako zotavovna.²

Je rovněž pozoruhodné, že sovětská propaganda směrem do zahraničí v té době nepoužívala výraz Velká vlastenecká válka, nýbrž pouze druhá světová válka či jednoduše válka. To dosvědčuje časopis „Sovětský svaz“ (do března 1950 vycházel pod názvem „SSSR ve výstavbě“), který byl vydáván v několika cizích jazycích a sloužil jako jeden z nástrojů propagandy. Tématem prvních poválečných vydání byla především obnova sovětských měst, mezi jiným také na Ukrajině. Např. v roce 1952 vyšla reportáž o Charkovu, v níž se psalo, že „silně zničené město bylo vybudováno znovu“, nebo o Záporoží: „Město zničené německými fašisty bylo obnoveno.“³ V časopise se ale neobjevují žádné snímky válečných památníků, ačkoliv bylo otištěno několik fotografií z válečných dob, které podtrhují kontrast mezi zničenými a znovu vybudovanými městy (viz obr. 2).

Přehled komemoračních praktik a rozvoj turismu za dob Stalina a Chruščova ukazují, že oficiální sovětský narativ o válce, jehož podstatné rysy určovaly stranické špičky, hrál v případě pobytu cizinců na Ukrajině druhořadou roli. Tematizovány a prezentovány byly především obnova měst a rozvoj kultury a vědy. Turisté se ze své strany zajímali o otázky, které sovětská propaganda utlumila, především o vybudování památníku v Babím Jaru.

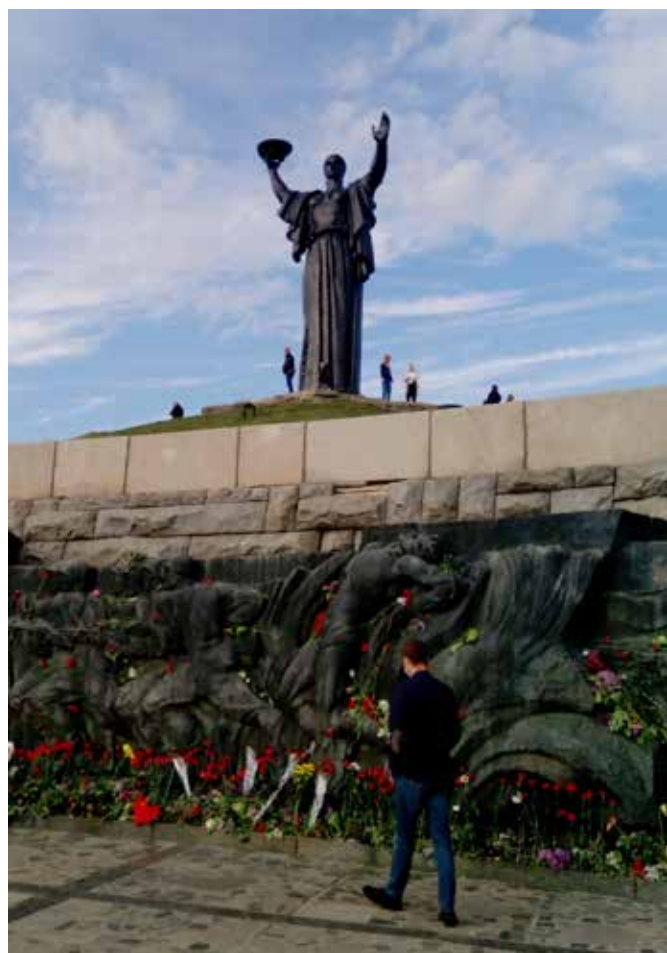
2. Brežněvova éra (1964–1982)

Poté, co byl Chruščov v říjnu 1964 sesazen svým žákem Leonidem Brežněvem, začala pro Sovětský svaz nová historická etapa, která trvala téměř dvacet let a ve zpětném vnímání byla označena jako doba stagnace. Důležitým zájmem Brežněva, který válku prožil jako politický komisař a jehož podporovali vlivní váleční veteráni, byl další rozvoj oficiálního narativu o německo-sovětské válce, zavedení nových rituálů, vybudování nových monumentů atd. (Dubin 2005). Pro sovětskou historiografii války znamenala Brežněvova politika dějin konec sotva započatého zpracovávání minulosti (Hösler 2005: 117).

Svůj rozmach zažívaly sovětské komemorační praktiky od poloviny 60. let, při přípravě oslav 20. výročí vítězství ve Velké vlastenecké válce. V roce 1965 byl 9. květen jako Den vítězství poprvé prohlášen za den volna. V hlavním městě Ukrajiny Kyjevě bylo v roce 1974 otevřeno Muzeum Velké vlastenecké války (nyní Muzeum dějin Ukrajiny za druhé světové války). Vznikla rovněž místní vlastivědná muzea s trvalými expozicemi věnova-

nými válce. V roce 1976 byla v Kyjevě, stejně jako o deset let dříve ve Stalingradu, odhalena obrovská socha „Matka Vlast“ podle návrhu vynikajícího sochaře Jevgenije Vučetiče. Podobná socha byla vytvořena v Čerkasech v roce 1977 (viz obr. 3).

Monumentální památníky a válečná muzea se staly nezbytnými součástmi sovětských zájezdových okruhů (Lewizki 1980: 178 nn). Nicméně nejoblíbenější historickou destinací byl carský Livadijský palác na Krymu, který v roce 1974 otevřel své brány návštěvníkům. Několik pokojů v přízemí bylo zařízeno stejně jako v době Jaltské konference v roce 1945. Teprve v roce 1985, u příležitos-

Obr. 3. Válečný památník „Matky Vlast“ v Čerkasech, slavnostně otevřený 9. května 1977. Foto Olga Radčenko 9. 5. 2020

ti čtyřicátého výročí konference, byla otevřena trvalá expozice. Tlumočníci však v paláci neměli vyprávět pouze o historii konference, nýbrž také o nové sovětské ústavě a o „mírumilovné zahraniční politice Sovětského svazu“.⁴

Delegace z partnerských měst, společností přátelství se Sovětským svazem, spolků bývalých politických zajatců nacistických koncentračních táborů, stejně jako členové organizací veteránů z dob antifašistického podzemního hnutí ze socialistických, ale také kapitalistických zemí platili za ty, kteří jsou vůči Sovětskému svazu mimořádně loajální. Proto pro ně byla uspořádávána setkání se sovětskými válečnými veterány. Byli také zváni, aby se účastnili vzpomínkových oslav u příležitosti Dne vítězství 9. května nebo aby kladli květiny a věnce u památníků a hrobů neznámého vojína.⁵ Takové ceremoniály byly obzvláště aktivně organizovány v letech 1965, 1975 a 1985, u příležitosti kulatých výročí vítězství. V roce 1985 byl dokonce na palubě válečného křižníku na Dněpru uspořádán večer přátelství pro Američany a sovětské válečné veterány, kteří se v roce 1945 setkali na Labi.⁶ Členové delegací a stejně tak ostatní turistické skupiny byli provázeni katakombami v Oděse, kde se za války schovávali partyzáni (Kononowa 1984: 152; Orlov – Popov 2018: 226). V západoukrajinském městě Rovno se ukazovalo Muzeum hrdiny Sovětského svazu Nikolaje Kuzněcova, které bylo zřízeno v jeho bytě. Účastníci tak zvaných vlaků družby, kteří přijeli do Kyjeva, navštěvovali ústřední Muzeum Velké vlastenecké války a muzeum „Bitva o Kyjev, 1943“ (Radčenko 2013: 135 nn).

Před turisty ze socialistických zemí se sovětská propaganda pokoušela kompromitovat nacistickou ideologii a současně rozvíjet praktiky symbolického socialistického sjednocení. Západoevropským hostům byl zdůrazňován sovětský přínos k vítězství nad Třetí říší (Nagornaja – Nikonova – Popov 2018: 205 nn.; Orlov – Popov 2018: 297).

Vrcholu dosáhl počet hostů přijíždějících do Sovětského svazu ze Západu v roce 1975, poté, co většina evropských států podepsala Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, konané v Helsinkách. Sovětská propaganda cílená na zahraniční turisty se nyní neprojevovala pouze v interních dokumentech *In-touristu* a dalších institucí, které se staraly o hosty, nýbrž také v turistických průvodcích. Bohatě ilustrované knihy obsahovaly, mimo jiné, informace k Velké vlastenecké válce a využívaly výhradně motivy ze sovětského narativu: jednota komunistické strany a lidu, vedoucí úloha strany,

soudržnost fronty a týlu, sovětské vlastenectví a hrdinství, přátelství mezi národy atd. Kromě toho v nich lze nalézt několik mýtů a polopravd. Např. stručný průvodce Kyjevem popisoval v kapitole „Památná místa Města hrdiny“ osm památných míst, zejména památník „hrdiné fotbalové jedenáctky Dynamo“ (viz obr. 4). Byl odhalen v roce 1971, aby zvětšil „hrdinský čin kyjevských fotbalistů zastřelených Hitlerovými fašisty“ (Lewizki 1980: 114). Přitom zde šlo o sovětský mýtus, jehož reálná podstata byla KGB známa již počátkem 70. let. Základem byly fotbalové zápasy mezi Ukrajinci z bývalého mužstva „Dynamo“ a příslušníky německé armády v létě 1942 v Kyjevě. Čtyři ukrajinští fotbalisté byli později v únoru 1943 zastřeleni nacistickými okupanty, ale několik sovětských zpravodajů ještě během války rozšířilo pověst o tzv. hře smrti. Ta se na konci 50. let dále rozvíjela (Severov – Chalemskij 1959) a v roce 1962 o ní byl natočen film „Třetí poločas“. V roce 1965 ukrajinští fotbalisté obdrželi válečné medaile. Pravda o jejich osudu vyšla najevo, teprve když Ukrajina získala nezávislost: fotbalisté zahynuli v koncentračním táboře, ale nebyli zastřeleni bezprostředně po fotbalovém zápase s Němci (Kuz'min 1995; Prystajko 2005).

Dále jsou v průvodci informace o armádním generálu Vatutinovi, nad jehož hrobem byl v roce 1947 odhalen pomník z Vučetičovy dílny. Průvodce informuje, že generál zemřel 15. dubna 1944 v Kyjevě na následky těžkého zranění (Lewizki 1980: 103). Ani slovem však není zmíněna skutečnost, že ho zranili ukrajinští nacionalisté, když se vydal s nedostačujícím vojenským doprovodným komandem z Rovna do Slavuty (Kentij 1991).

Mezi místy paměti uváděnými v průvodci je zmíněn také Babí Jar, kde byl památník odhalen teprve v roce 1976. Nápis na památníku zní: „Zde bylo v letech 1941–1943 fašistickými německými uchvatiteli zastřeleno více než sto tisíc občanů města Kyjeva a váleční zajatci.“ V průvodci se pak dočteme, že „plastiky znázorňují odvahu a vytrvalost sovětských lidí“ (Lewizki 1980: 112). Památník byl vybudován pod tlakem lidí, kteří se každoročně setkávali, aby uctili památku zavražděných Židů, a také pod tlakem světové veřejnosti (Hrynevych 2017: 140). Brzy po svém odhalení byl začleněn do prohlídkové trasy pro americké turisty, z nichž asi 40 % bylo židovského původu.⁷ V roce 1978 navštívily Kyjev a Babí Jar dvě turistické skupiny z Izraele. V tomto případě se Komunistická strana Ukrajiny nechtěla vzdát své oblíbené taktiky: pozvání byli členové Komunistické strany Izraele.⁸

Přehled reflexí turistů ve vztahu k druhé světové válce mohou poskytnout povinné zprávy sovětských tlumočnicků, které jsou uloženy v archivních fondech *Intouristu*. Občané z různých zemí se mezi jiným zajímali o to, proč se v Sovětském svazu nedochovaly žádné německé vojenské hřbitovy a zda smí na Ukrajinu cestovat ti, kteří uprchli s německými okupanty na Západ.⁹ Někteří turisté byli názoru, že by bylo na čase na válku zapomenout. Jedna Angličanka si např. stěžovala: „Proč pořád dokola mluvíte o válce? Slyšíme o válce v každém městě. Vzniká dojem, že myslíte jen na ni.“ (Radčenko 2013: 153)

Zvláštní skupinu turistů tvořili bývalí účastníci války, kteří jezdili na cesty po Sovětském svazu od 70. let (Orlov – Popov 2018: 295). V roce 1979 se asi 300 občanů NSR ve věku od 30 do 70 let zúčastnilo cesty lodí po Dněpru. Asi 30 % z nich byli bývalí váleční zajatci,

Obr. 4. Kyjevský pomník „hrdinského fotbalového týmu Dynamo“, slavnostně otevřený 19. 6. 1971. Foto Olga Radčenko 9. 5. 2020

příp. váleční invalidé. Program pobytu byl pro ně sestaven jako zábavný, zahrnoval lekce ruštiny, výuku lidových tanců, koncerty a kvízy.¹⁰

Lze konstatovat, že se cestovní ruch za Brežněvovy éry dále rozvíjel a do programů pro turisty byly začleněny nové válečné památníky a muzea. Nakonec byl otevřen i památník v Babím Jaru, jeho nápis odpovídal sovětské interpretaci dějin.

3. Gorbačovova perestrojka a zánik sovětského impéria (1985–1991)

Brežněvovi následovníci Jurij Andropov a Konstantin Černěnko, kteří se vystřídali v čele Sovětského svazu v krátkých intervalech (asi dva a půl roku), nezanechali v politice dějin žádné stopy. Naopak to byl relativně mladý reformátor Michail Gorbačov, který „považoval ‚odstranění bílých míst‘ v popisu historie za integrální součást své politiky perestrojky“ (Hösler 2005: 120). Detabuizace mnoha témat (především Stalinovo násilí, pakt Hitler–Stalin, zavraždění polských důstojníků u Katyňě nebo cena, kterou musel SSSR zaplatit za vítězství ve válce) sovětské obyvatelstvo šokovala. Zpracovávání sovětských dějin probíhalo na pozadí havárie černobylské atomové elektrárny v roce 1986 a prosazujícího se nacionálního hnutí. Reformy v Sovětském svazu nemohly zvládnout krizi systému, koncem 80. let zapadly a urychlily rozpad Sovětského svazu, což pozorovaly tisíce cizinců, mezi jiným také turisté.

V té době se příliv turistů zmenšil, přesto zcela neustal. Jednak byl garantován smlouvami cestovních kanceláří socialistických zemí, jednak Gorbačovova politika vzbudila zejména ve východní a západní Evropě velký zájem (Henningsen 1994: 100). Pobytové programy *In-touristu* během té doby zůstaly většinou nezměněny. Vedle osvědčených okruhů se pro turisty ze socialistických zemí dále pořádala družební setkání, o nichž si

ve zprávách průvodců lze přečíst formální floskule, jako „družební setkání proběhlo v otevřené atmosféře“.¹¹ Rámcové podmínky se v Sovětském svazu mezitím měnily tak, že zahraniční hosté byli v 80. letech svědky četných protestních akcí na Ukrajině.¹² Strukturální krize se projevila také v bezmocných komentářích ukrajinských tlumočnicků, kteří nyní od stranických funkcionářů nedostávali žádné hotové odpovědi.¹³ Je zřejmé, že tehdejší společensko-politická a hospodářská situace nenechala v Sovětském svazu pro turistický ruch žádný prostor. S rozpadem Sovětského svazu zmizel také systém státně řízeného a politicky angažovaného turismu. Nové nezávislé státy stály před výzvou vypracovat k druhé světové válce nové národní kontranarativy.

Závěr

Velká vlastenecká válka byla jako téma pevnou součástí programů sestavených pro pobyty delegací a turistických skupin v Ukrajinské sovětské socialistické republice a v dalších sovětských republikách. K tomu patřily mnohostranné informace podávané během okružních jízd ve městech, návštěvy muzeí v Kyjevě, katakomb v Oděse a podobných objektů v jiných městech, stejně jako účast delegací na vzpomínkových ceremoniích a kladení věnců u válečných památníků. Pro jednotlivé skupiny, pro něž byla cesta odměnou, popř. navštěvovaly partnerské podniky, byla také organizována setkání s veterány války. Pouze sporadicky je nám známo, jak tyto informace a akce reflektovali cizinci. Na základě získaných údajů k vývoji komemoračních praktik a organizovaného a státem kontrolovaného cestovního ruchu lze dojít k závěru, že předávané informace týkající se války při všech peripetiích sovětské vnitřní a zahraniční politiky zůstaly konstantní a nepřipustily alternativní interpretace války. Sledovaly aktuální politické cíle a sloužily jako nástroj k legitimizaci sovětské moci.

POZNÁMKY:

1. [Kniha vyšla v ruštině, proto má ukrajinské jméno Hrynevych transliterovanou formu Grinevič pozn. red.]
2. Central'nyj deržavnyj archiv vyščych orhaniv vlady ta upravlinnja Ukrainy – dále: CDAVOU [Ústřední státní archiv vyšších orgánů moci Ukrajiny], fond 4672, podfond 1, spisy 30, listy 160, 207.
3. *Sovetskij Sojuz* [Sovětský svaz], 1952, č. 1, s. 11 nn.
4. CDAVOU, fond 4672, podfond 1, spisy 342, list 23.
5. Tamtéž, spisy 226, list 56.
6. Tamtéž, spisy 396, list 247.
7. Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii [Státní archiv Ruské federace], fond 9612, podfond 3, spisy 569, list 87.
8. Central'nyj deržavnyj archiv hromads'kich ob'jednan' Ukrainy – dále: CDAGOU [Ústřední archiv společenských organizací Ukrajiny], fond 1, podfond 25, spisy 1775, list 90.
9. CDAVOU, fond 4672, podfond 1, spisy 226, list 5.
10. CDAVOU, fond 4672, podfond 1, spisy 396, list 246.
11. BArch DM/102/2435, 1989: Zpráva turistické skupiny 013-3111-034.
12. Tamtéž: Zpráva skupin 1013-3111-012, 1013-6113-012.
13. Tamtéž: Zpráva skupiny 1013-3111-032.

LITERATURA:

- Afanas'jev, Illja – Ustymenko, Lesja 2005: *Istorija turizmu: navčal'nyj posibnyk* [Geschichte des Tourismus: ein Lehrbuch]. Kyjiv: Alterpress.
- Al'tman, Illia 2005: „Memorializacija Cholokosta v Rossii: istorija, so-vremennost', perspektivy.“ *Neprikosnovennyj zasap* [online] 2–3 (40–41) [cit. 4. 4. 2020]. Dostupné z: <<https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/memorializacziya-holokosta-v-rossii-istoriya-sovremennost-perspektivy.html>>.
- Altshuler, Mordechai 2002: „Jewish Holocaust Commemoration Activity in the USSR Under Stalin.“ *Yad Vashem Studies* 30 (Jerusalem), s. 271–296. Dostupné z: <https://www.yadvashem.org/untoldstories/documents/studies/Mordechai_Altshuler.pdf> [cit. 4. 4. 2020].
- Ashworth, Gregory J. 2002: Holocaust tourism: The experience of Krakow-Kazimierz. *International Research in Geographical and Environmental Education* 11, č. 4, s. 363–367.
- Ashworth, Gregory J. – Hartmann, Rudi 2005: *Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*. New York: Cognizant Communication Corporation.
- Bagdasarjan, Vardan et al. 2007: *Sovetskoje zazerkal'je. Inostrannyj turizm v SSSR v 1930 – 1980-e gody* [Sowjetisches Wunderland. Fremdenverkehr in der Sowjetunion, 1930–1980]. Moskva: Forum.
- Berger, Deidre 2015: Protecting Memory, Preserving and Memorializing the Holocaust Mass Graves of Eastern Europe. In: International Holocaust Remembrance Alliance (ed.): *Killing Sites. Research and Remembrance*. Berlin: Metropol Verlag + IHRA.
- Blom, Thomas 2000: Morbid Tourism – a postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography* 54, s. 29–36.
- Boltunova, Jekaterina 2017: „Prišla beda, otkuda ne ždali“: kak vojna poglotila revoluciju [„Das Unglück kam ganz unerwartet“ oder wie der Krieg die Revolution vertilgte]. *Neprikosnovennyj zasap* 6, č. 116, s. 109–128.
- Cole, Tim 2013: Crematoria, Barracks, Gateway: Survivors' Return Visits to the Memory Landscapes of Auschwitz. *History and Memory* 25, č. 2, s. 102–31.
- Dann, Graham M. S. – Seaton, Tony (eds.) 2001: *Slavery, Contested Heritage and Thanatourism*. New York: Haworth Hospitality Press.
- David-Fox, Michael 2002: From Illusory 'Society' to Intellectual 'Public': VOKS, International Travel and Party-Intelligentsia Relations in the Interwar Period. *Contemporary European History* 11, s. 7–32.
- Dubin, Boris 2005: „Bremja pobedy.“ *Kritičeskaja massa* [online] 2 [cit. 4. 4. 2020]. Dostupné z: <<https://magazines.gorky.media/km/2005/2/bremja-pobedy.html>>.
- Fedor, Julie – Kangaspuro, Markku – Lassila, Jussi – Zhurzenko, Tatiana (eds.) 2017: *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Palgrave Macmillan.
- Flacke, Monika 2004: *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*. Berlin: Deutsches Historisches Museum.
- Fox, Thomas C. 2004: The Holocaust under Communism. In: Stone, Dan (ed.): *The Historiography of the Holocaust*. Hampshire: Palgrave Macmillan, s. 420–429.
- Gabovič, Michajil (ed.) 2005: *Pamjat' o vojne 60 let spustja: Rossija, Germanija, Evropa* [Das Kriegsgedächtnis nach 60 Jahren: Russland, Deutschland, Europa]. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.
- Garmaš, Petr 1972: *Gorod-geroj Sevastopol'. Očer-k-putevoditel'* [Die Heldenstadt Sewastopol. Ein skizzierter Reiseführer]. Simferopol': Tavrija.
- Gitelman, Zvi 1990: History, Memory and Politics: The Holocaust in the Soviet Union. *Holocaust and Genocide Studies* 5, č. 1, s. 23–37.
- Golikov, Viktor (ed.) 1980: *Podvig naroda. Pamjatniki Velikoj Otečestvennoj vojny*. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury.
- Grinevič, Vladislav 2005: „Raskolotaja pamjat': Vtoraja mirovaja vojna v istoričeskom soznaniji ukrajinskogo obščestva“ [Gespaltenes Gedächtnis im historischen Bewusstsein der ukrainischen Gesellschaft]. *Neprikosnovennyj zasap* [online] 2 [cit. 4. 4. 2020]. Dostupné z: <<http://history.org.ua/LiberUA/GrVIRaskPam/GrVIRaskPam.pdf>>. [Ruská transliterace Grinevič odpovídá ukrajinské verzi Hrynevyč – pozn. red.]
- Heeke, Matthias 2003: *Reisen zu den Sowjets*. Münster: LIT Verlag.
- Henningsen, Monika 1994: *Der Freizeit- und Fremdenverkehr in der (ehemaligen) Sowjetunion unter besonderer Berücksichtigung des baltischen Raums*. Frankfurt am Main – New York, NY: P. Lang.
- Hösler, Joachim 2005: Aufarbeitung der Vergangenheit? Der Große Vaterländische Krieg in der Historiographie der UdSSR und Russland. *Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens* 55, č. 4–6, s. 115–126.
- Hrynevyč, Vladyslav 2017: Babyn Jar pislja Babynoho Jaru [Babin Jar nach Babin Jar]. In: Hrynevyč, Vladyslav – Mahočij, Pavlo-Robert (eds.): *Babyn Jar: Istorija i pamjat'*. Kyjiv: Duch i litera, s. 109–168.
- Cherepinsky, Jacqueline 2010: *The Absence of the Babi Yar Massacre from Popular Memory*. West Chester University.
- Kämpfer, Frank 1994: Vom Massengrab zum Heroenhügel. Akkulturationsfunktionen sowjetischer Kriegsdenkmäler. In: Koselleck, Reinhart – Jeismann, Michael (eds.): *Der politische Totenkult. Kriegerdenkmäler in der Moderne*. München: Wilhelm Fink, s. 327–349.
- Kentij, Anatolij 1991: „Poranennja i smert' M. F. Vatutina“ [Verwundung und Tod von M. F. Vatutin]. *Ukrajins'kyj istoryčnyj žurnal* [online] 11 [cit. 4. 4. 2020]. Dostupné z: <<http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/11/10.pdf>>.
- Klier, John 2004: The Holocaust and the Soviet Union. In: Stone, Dan (ed.): *The Historiography of the Holocaust*. Hampshire: Palgrave Macmillan, s. 276–295.
- Kononowa, Genrietta 1984: *Odessa. Reiseführer*. Moskva: Raduga Verlag.
- Kruglov, Aleksandr 2004: *Chronika Cholokosta v Ukrajině* [Chronik von Holocaust in der Ukraine]. Zaporož'je: Prem'jer.
- Kuz'min, Georgij 1995: *Gorjačeje leto sorok vtorogo* [Der heiße Sommer 1942]. Dostupné z: <http://www.junik.lv/~dynkiev/dk-1942/futbol_13-1995/futbol_13-1995.htm> [cit. 4. 4. 2020].
- Lennon, John – Foley, Malcolm 2000: *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*. London: Continuum.
- Lewizki, Genrich 1980: *Kiew. Kurzer Stadtführer*. Kiew: Verlag Missetwo; Moskva: Verlag Progress.
- Merridale, Catherine 2000: *Night of Stone. Death and Memory in Russia*. New York – London: Viking Penguin Books.
- Micel', Michajil 2007: Zapret na uvekověčivanie pamjati kak sposob zamalčivanja Cholokosta: praktika KPU v otnošeniji Bab'jeho Yara [Verbot auf kommenerative Verewigung als Instrument fürs Verschweigen von Holocaust: Handlungsoptionen der kommunistischen Partei der Ukraine in Hinsicht auf Babij Jar]. *Holocaust and Modernity: Studies in Ukraine and the world* 1, č. 2, s. 9–30.
- Mukov'skij, Ivan 2003: Vtraty luds'ki Ukrajinu v Druhij svitovij vijni 1941–1945 [Menschenverluste der Ukraine im Zweiten Weltkrieg 1941–1945]. In: Smolij, V. A. (ed.): *Encyklopedija istoriji Ukrajinu*: Band 1:

- A–B / NAN Ukrainy. Instytut istoriji Ukrainy. Kyjiv: Naukova Dumka. Dostupné z: <http://www.history.org.ua/?termin=Vtraty_vijskovi>.
- Nagornaja, Oksana – Nikonova, Olga – Popov, Aleksej 2018: Istoričeskaja pamjat' kak instrument kul'turnoj diplomatiji [Erinnerungspolitik als Instrument der Kulturdiplomatie]. In: Nagornaja, Oksana (ed.): *Sovetskaja kul'turnaja diplomatija v uslovijach cho- lodnoj vojny. 1945–1989*. Moskva: Polițičeskaja encyklopedija.
- Orlov, Igor' – Popov, Aleksej 2018: *Skvoz' „železnyj zanaves“*. See *USSR!: Inostrannyje turisty i prizrak potemkinskich dereven* [Durch den „eisernen Vorhang“. See *USSR!: ausländische Touristen und Gespenst der potiomkinschen Dörfer*]. Moskva: Isd. Dom Vysšej školy ekonomiki.
- Piskova, Ella – Fedorova, Larysa 1999: Neruchomi pam'atki istoriji (teoretyčni aspekty problemy) [Gedenkstätten: zur Fragestellung]. *Kyjivs'ka starovyna* 5, s. 140–154.
- Prystajko, Volodymyr 2005: Čy buv „matč smerti“. *Dokumenty svidčat'* [Fand das „Fußballspiel des Todes“ statt? Dokumente sagen aus]. Kyjiv: EksOb.
- Radčenko, Olga 2013: *Intourist v Ukraine 1960-1980 godov: meždu krasnoj propagandoj i tverdoj valutoj* [Intourist in der Ukraine: zwischen roter Propaganda und Devisen, 1960–1980]. Čerkasy: Čabanenko I. A.
- Rojek, Chris 1995: *Decentering Leisure*. London: Thousand Oaks: SAGE.
- Ryan, Chris (ed.) 2007: *Battlefield Tourism: History, Place and Interpretation*. Oxford: Elsevier.
- Seaton, Tony 1996: Guided by the Dark: From thanatopsis to thana- tourism. *Journal of Heritage Studies* 2, č. 4, s. 234–244.
- Seaton, Tony 2002: Thanatourism's final frontiers? Visits to cemeter- ies, churchyards and funerary sites as sacred and secular pilgrim- age. *Tourism Recreation Research* 27, č. 2, s. 73–82.
- Severov, Petr – Chalemskij, Naum 1959: *Poslednij pojedinok*. Moskva: Fizkul'tura i sport.
- Sharpley, Richard – Stone, Philip R. (eds.) 2009: *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. (= Aspects of Tourism). Channel View Publications.
- Sklokina, Iryna 2011: Pam'jat' pro Druhu svitovu vijnu ta nacysts'ku okupaciju Ukrainy v povsjakdennych praktykach radjans'koho su- spil'stva (1953–1985) [Erinnerungen an den Zweiten Weltkrieg und die NS-Besatzung der Ukraine im Alltagsleben der sowjetischen Gesellschaft]. *Visnyk Charkivs'koho universytetu* 44 (Charkiv), s. 199–219.
- Stone, Philip R. – Hartmann, Rudi – Seaton, Tony – Sharpley, Richard – White, Leanne 2018: *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. Springer.
- Strange, Carolyn – Kempa, Michael 2003: Shades of Dark Tourism: Alcatraz and Robben Island. *Annals of Tourism Research* 30, č. 2, s. 386–405.
- Tumarkin, Nina 1994: *The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: Basic Books.
- Usyskin, Grigorij 2007: *Očerki istorii rossijskogo turizma*. Sankt-Peters- burg: Gerda.
- Weiner, Amir 2001: *Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton, NJ: Princeton Uni- versity Press.
- Zabarko, Boris (ed.) 2013: *My choteli žit'... Svidetel'stva i dokumenty*. 1. Kyjev: Duch i litera.
- Zeltser, Arkadi 2018: *Unwelcome Memory: Holocaust Monuments in the Soviet Union*. Překlad A. S. Brown. Jerusalem: Yad Vashem.

Summary

Memorials of the “Great Patriotic War” in Soviet Ukraine as a Resource of Tourism

Since Ukraine achieved independence in 1991, the controversial politics of memory has influenced, in relation to heroes, accomplices, and victims, not only building of memorials but also different perception of them, which ranges from veneration to vandalism. This essay focusses on Soviet politics of memory in Ukraine with respect to the Second World War, and its influence on tourism. The project is aimed at analysing the role of Soviet discourse about the war, while presenting tragic historical events in museums and memorial sites which are important resources for tourism. Documents from archives of the Communist Party of Ukraine and the Soviet travel agency Intourist were assessed. In the case of this essay, determinant is the fact that tourism and commemorative practices as cultural and social phenomena related to the Second World War intertwine and influence each other.

Key words: Dark tourism; memorials; Second World War; holocaust; Intourist; Soviet Ukraine.

FENOMÉN OBNOVENÝCH MASOPUSTNÍCH OBCHŮZEK VE VYBRANÝCH LOKALITÁCH JIHOMORAVSKÉHO KRAJE

Martin Sítek (*Národní ústav lidové kultury*)

Masopustní obchůzky a zábavy na jižní Moravě¹ patří k těm projevům tradiční lidové kultury, které byly v některých obcích živé ještě ve druhé polovině 20. století. Z větší části ovšem obchůzky obcí ve sledované oblasti zanikaly již v průběhu první republiky. Mezníkem se pak stala 2. světová válka a s ní spojené zákazy tradičních zábav a zvyků a zejména období socialismu, kdy se pod tíhou ideologie či prostě se změnou sociokulturních podmínek masopustní obchůzky z jihomoravských obcí téměř vytratily. Zejména poslední dvě zmíněná období byla pro mnohé projevy lidové religiozity a pro tradiční lidové obyčeje skutečně destruktivní. Nicméně v různých lokalitách působil zmíněný vliv doby z řady důvodů odlišně. Po roce 1989 se některé z projevů lidové kultury začaly postupně revitalizovat díky aktivitě jednotlivců i nejrozličnějších uskupení spadajících do oblasti folklorního hnutí, občanských spolků a sdružení nebo samotných obcí. To platí i pro masopust a s ním spojené tradice. Zejména v průběhu posledních deseti let zachycujeme na jižní Moravě značný nárůst obnovených masopustních obchůzek, jejichž organizátoři se inspirovali archivními podklady nebo výpověďmi respondentů, ale také současnými trendy, které se v masopustu jižní Moravy vyskytují.

Fenomén obnovených obchůzek zachytily některé současné etnologické výzkumy v terénu (Poláková 2015: 128–130), ale mnohé posuny ve výročních obyčejích, včetně masopustu např. v kontextu nově osídleného českého pohraničí po druhé světové válce, popisovaly i studie, které vzešly ze zájmu badatelů již v 70. letech minulého století (např. Večerková 1976: 111–121). Podnětné jsou rovněž dotazníky, jež sestavil Václav Frolec pro výzkum životního stylu a kulturních proměn v jihomoravském pohraničí (konkrétně v oblasti Horních Věstonic), které rovněž poukazují na změny masopustní tradice po příchodu obyvatelstva z jihovýchodu Moravy. Vyplněné dotazníky jsou uloženy v archivu Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a jsou důležitým materiálem pro pochopení vývoje masopustní tradice v pohraniční části Jihomoravského kraje. Tehdejší analýza masopustních projevů v Československu byla publikována ve sborníku

Masopustní tradice, vydaného v rámci edice „Lidová kultura a současnost“ (Frolec – Tomeš 1979).

V roce 2008 provedl Národní ústav lidové kultury s pomocí regionálních pracovišť výzkum obyčejové tradice v rámci úkolu *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice*.² Z analýzy, kterou zpracovala firma *FOCUS – Centrum pro sociální a marketingovou analýzu spol. s r.o.*, vyšlo najevo, že v současné době jsou masopustní obchůzky pořádány v polovině sídel Jihomoravského kraje. Z výzkumu rovněž vyplynulo, že nejčastěji používanou maskou je medvěd a medvěďák (45 %), policajt, strážník nebo četník (21 %), bába (18 %) nebo Cikánka (14 %). Pouze 2/10 obcí pak pořádá nějakou formu ukončení masopustu, jako je zábava či pochování basy. Tištěná analýza těchto dat je k dispozici v archivu Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, ovšem nej dostupnější je online verze formou mapové aplikace.³

Dotazníkové šetření ale neobsahuje jednu důležitou složku. Není z něj totiž zřejmé, zda se jedná o tradici, obnovenou obchůzku, nebo jen o veřejnou akci. Cílem tohoto příspěvku je tedy zdokumentovat, popsat a analyzovat podobu obnovené masopustní obchůzky ve vybraných lokalitách a zjistit, jaká byla motivace organizátorů pro její obnovení, či znovuvytvoření.

Výběr lokalit závisel na několika faktorech. Nejdříve bylo potřeba určit, zda byla v daném místě masopustní obchůzka skutečně obnovena v průběhu zhruba 5–12 let. K této odpovědi bylo nutné nejdříve kontaktovat uskupení, instituce či jednotlivce, kteří obchůzku v dané lokalitě organizovali.

Dalším krokem byla analýza dostupných informací, fotografií a propagačních materiálů na sociálních sítích a webových stránkách obcí, měst a souborů a dohledání mediálních zpráv, včetně videí a reportáží. Tato část výzkumu nám dopomohla k tomu, abychom si udělali ucelenější představu o podobě a vývoji obchůzek v současné době. Výhodou těchto mediálních technologií je velké množství audiovizuálního materiálu a drobnějších článků, které jsou k dispozici bez většího omezení.

Pro uvedení obchůzky v lokalitě do historických souvislostí bylo potřeba nahlédnout nejen do zmíněných sítí,

kteřé mohou občas obsahovat například historické fotografie a úryvky z písemných pramenů,⁴ ale také do archivních materiálů jako jsou obecní kroniky. Ve farních či školních kronikách se podobné zprávy většinou nevyškytují vůbec, ale ani obecní kroniky je neobsahují pravidelně. Přesto se podařilo dohledat data a název slavnosti či obyčeje v kronikách Šakvic, Bzence a Mutěnic. I zde ovšem bez výraznějšího popisu jejich podoby. V kronice obce Šakvice se lze dočíst, že koordinace místních organizací a jejich aktivit spadala pod kulturněosvětovou činnost MNV. Šakvické ostatky, jak dokládá regionální název masopustu, organizoval místní Sokol a v kronice jsou zaznamenány v roce 1962. Je ovšem možné, že se konaly i předtím, ač o nich další zmínky nejsou. Mezi lety 1963–1966 informace o ostatcích uvedeny nejsou, což mohlo souviset s opravou místní sokolovny, kde se pořádala ostatková zábava. Další zmínky o ostatcích s maškarním karnevalem pokračují v letech 1967–1971, kdy obecní kronika končí. Kronika obce Mutěnice obsahuje pouze jedinou zmínku o maškarním plese 25. ledna 1947. Kronika města Bzenec obsahuje více informací než mutěnická. Víme, že už v roce 1951 místní Sokol pořádal v únoru maškarní ples. O fašankové občůzce pak můžeme s jistotou hovořit 15. února 1994, kdy ji ve městě pořádal tehdejší Folklorní soubor Bzenčan, který byl založen v roce 1952.

Vedle zpracování historických a archivních materiálů i moderních sociálních informačních kanálů se podstatná část výzkumu zaměřovala na samotné organizátory občůzek. Z hlediska metodiky bylo využito dotazníkové šetření a rozhovory, v některých případech i zúčastněné pozorování s fotodokumentací (fotograficky byly zachyceny lokality Bzenec a Velké Pavlovice).

Další obce, ve kterých se organizátoři zapojili do výzkumu formou dotazníkového šetření, korespondence či rozhovorů, teritoriální výzkumný záběr dále rozšířily. K předchozím vybraným lokalitám byl zpracován ještě širší výběr obcí a měst, kde bylo možné různým způsobem získat informace o obnovených občůzkách a historii masopustu. Jsou to lokality v oblasti východně a jižně od Mikulova: Bulhary, Horní Věstonice, Valtice, Zaječí. V těchto případech by bylo vhodné pokusit se na výzkum soustředit i v budoucnosti.

Hlavní otázka výzkumu se zaměřovala na motivaci, která vedla organizátory k obnovování masopustních občůzek. Samotnou motivací pro obnovení občůzky bývá v drtivé většině individuální aktivita, ovšem pod-

pora je nutná ze strany většího kolektivu. Musí být tedy oboustranná vůle od organizátorů i účastníků se na přípravách a průběhu občůzky aktivně podílet. Výrazná je seberealizační funkce, dále sounáležitost s lokalitou či komunitou. Méně se již projevuje snaha organizovat občůzku z nutného pocitu obnovení tradice, zejména v lokalitách, kde se znalosti úplně vytratily.

Velmi podstatnou okolností je pozice, ze které organizátor vystupuje. Většina organizátorů či autorů působí nebo působili jako vedoucí folklorních souborů nebo zájmových skupin (to platí pro Bzenec, Mutěnice, Velké Pavlovice, Valtice, Šakvice). Dále jsou to lidé, kteří vykonávají zaměstnání v rámci úředních institucí, mají zkušenosti s komunální politikou nebo pořádáním kulturních akcí (Poštorná, Velké Pavlovice, Ladná).

Než se budeme zabývat jednotlivými lokalitami, nastíníme v krátkosti pojmy *obnovená občůzka* a uvedeme důvod, proč v této studii nepoužíváme i označení *znovuvytvořená*.

Obnovená občůzka by měla obsahovat snahu o vědomé a cílené navázání na starší tradici a její podobu v dané lokalitě. Organizátoři přitom vycházejí z různých pramenů, které mají k dispozici, většinou z archiválií a výpovědí místních obyvatel. I přes přerušení kontinuity tedy obsahuje v různé míře podobné prvky jako v minulosti (například typologii masek, jejich projevy, způsob ukončení občůzky). Tyto faktory nejvíce naplňovala občůzka v Bzenci. Obnovená občůzka přitom může obsahovat určité aktualizace, nejedná se tedy o rekonstrukci, která by občůzku svazovala pevně daným, historizujícím rámcem.

Znovuvytvořenou občůzku bychom pak mohli chápat jako občůzku, která na lokální tradici navazuje v malé míře a z větší části obsahuje obecné regionální nebo dokonce nadregionální formy a silné vlastní novodobé invence (zejména v případě typů masek a jejich zpracování). V těchto případech se setkáváme se ztrátou povědomí o podobě masopustu, funkcích masek a zejména se ztrátou potřeby komunity k realizaci obyčeje. Faktorem může být, kromě přerušené tradice, i problematická dostupnost pramenů, literatury; samotní organizátoři se také nedostatečně zaměřují na výzkum u pamětníků, či pamětníci zcela chybí.

Na druhou stranu lze konstatovat, že i znovuvytvořené občůzky, které se staly součástí našeho výzkumu, si přes řadu novodobých prvků uchovávají zásadní pilíře regionální masopustní tradice – regionální název, večerní

zábavy (obvykle i s pochováváním basy), které jsou symbolicky ukončovány před Popeleční středou, zapojování chasy do obchůzky nejen v maskách, ale i v lidovém oděvu, regionální hudební, písňové a taneční projevy.⁵

Obě formy masopustu mají několik novodobých projevů společných. Už několik desetiletí se objevuje velmi výrazný trend, kdy jsou do obchůzky stále více zapojovány děti, včetně účasti na večerní zábavě, což v minulosti bylo nepřipustné. Také se ve všech zkoumaných případech proměnila funkce masopustní obchůzky z obřadní do funkce zábavní, značnou roli hraje i funkce komunitní, seberealizační a sounáležitost s kolektivem. Tendence snížení obřadní funkce již popsal ve svých výzkumech Jan Miroslav Krist na příkladu vývoje tance *podšable* (Krist 2008), který se zejména vlivem folklorního hnutí etabloval v různých variantách na širším území etnografického regionu Slovácko, což bylo výzkumem potvrzeno ve všech vybraných lokalitách. Nicméně obřadní symboliku masopustních úkonů a jednotlivých masek si zejména organizátoři uvědomují. Co obchůzka symbolizuje, vědí i samotní účastníci, především, jde-li o úzce spolupracující členy zájmových skupin nebo folklorních souborů, kteří navíc většinou podobu masek s organizátory konzultují. Dokládá to i jedna z respondentek z Břeclavi-Poštorné: „*Snažíme se vyrábět dobové masky, nic novodobého, je to oslava veselí, které končí a začíná půst, tak abychom si ještě užili pohostinnosti, muziky a hodování.*“⁶

Přesto se v některých lokalitách neubrání obchůzka individuálním inovacím. Zejména se pak objevují skupinové masky, ať již jde o jednu masku, kterou tvoří několik lidí, nebo jednotlivce ve stejných maskách dle zvoleného tématu. I tak ale převažují důvody, proč se přiklonit u zkoumaných lokalit k pojmu *obnovená obchůzka* – její podoba a forma není unifikovaným projevem českého masopustu či specifickým útvarem, který neobsahuje žádný z tradičních projevů.

Velké Pavlovice

Obec Velké Pavlovice čítá přes tři tisíce obyvatel a je druhým největším městem, které bylo zahrnuto do výzkumu, počítáme-li Poštornou jako samostatnou místní část Břeclavi. Masopust se zde nazývá *ostatky* a organizován je od roku 2014. Ve Velkých Pavlovicích je možné zaznamenat koordinaci několika organizací, mezi něž patří Hanákoslovácký krúžek Velké Pavlovice a Ekocentrum Trkmanka, resp. spolek Velkopavlovické tradice, z. s., který vznikl z kulturních aktivit zaměstnanců Ekocentra a ze spolupráce s Hanákoslováckým krúžkem. Výzkum zde probíhal formou zúčastněného pozorování a rozhovorů se Zuzanou Martinkovou z krúžku a Zitou Dvořákovou z Ekocentra.

Již při dokumentaci ostatků bylo zřejmé, že se zde objevují zcela nové prvky, zejména ve zpracování masek, což obě organizátorky nepopírají. Obchůzka také nebyla koncipována jako „sousedská“, ale jednotlivé za-

Ostatky ve Velkých Pavlovicích 2019 – tanec podšable. Archiv NÚLK

Ostatky ve Velkých Pavlovicích 2019 – obchůzka obcí. Archiv NÚLK

stávky se nacházely u místních vinařů nebo také v hotelu. Dle organizátorek to bylo dáno i tím, že dosud chybí otevřenost místních obyvatel, kteří na obchůzku do nedávné doby nebyli zvyklí, což je logické.

Jaká byla tedy motivace organizátorek? Zuzana Martinková působí v Hanákoslováckém krúžku a aktivity v oblasti pěstování folklorních tradic jsou jí vlastní. Zitu Dvořákovou dle jejích slov zejména inspirovaly masopustní obchůzky na Hlinecku a vzpomínky na ně: „*Když jsem byla malá, tak jsme tam často jezdili a mě to fascinovalo. V dospělosti jsem se tam vrátila a rozhodla se, že masopustní obchůzku uspořádáme v Pavlovicích.*“⁴⁷

Tato inspirace z Hlinecka, kde jsou masopustní obchůzky zapsány od roku 2010 na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO, zavedla snaze dohledat archivní podklady historické podoby velkopavlovických ostatků. Jak uvádí Zuzana Martinková: „*Snažili jsme se hledat ve všech kronikách i ve sbírkách Františka Bartoše a dohledali jsme text jedné písně, která se nejspíš vztahovala k ostatkům v Pavlovicích. Tak jsem sepsala článek.*“⁴⁸ Článek byl uveřejněn v místním zpravodaji v roce 2017 (viz Martinková 2017).

Zuzana Martinková je autorkou i interního textu z roku 2019 nazvaného *Jak se chovat na ostatky aneb návod pro celú dědinu*, který slouží jako návod pro každého, kdo by se chtěl aktivně do průvodu v masce zapojit. V dokumentu byla také zveřejněna fotografie z ostatků v nedaleké vesnici Vrbice z roku 1950. Na černobílém

snímku je zachycen muž převlečený za babku, slamák a maska připomínající vojáka či Turka.

Zita Dvořáková potvrzuje, že se podle vzpomínek některých pamětníků v této době ostatky ve Velkých Pavlovicích skutečně pořádaly. Současná podoba *ostatků* v tomto městě obsahuje i zábavu s pochováváním basy v místní sokolovně a další doprovodné akce, jako je soutěž o nejlepší boží milosti.

Ostatková obchůzka byla dne 2. března 2019 zahájena v ranních hodinách u městského úřadu a pokračovala ulicemi města za doprovodu akordeonu, houslí a basy. Dopravu dle potřeby řídili členové hasičského sboru, jelikož se průvod přemísťoval i po hlavní silnici. V průběhu obchůzky se obyvatelé na ulici příliš nezapojovali, většinu tvořili samotní účastníci a majitelé podniků a domů, kde byly předem domluveny zastávky.

Na závěr byla pořízena hromadná fotografie před vstupem do budovy Sokola a program pokračoval společenskou zábavou.

Šakvice

Obec Šakvice, která se nachází na Hustopečsku, má přes 1 300 obyvatel. Pořádání masopustní obchůzky, zvané *vostatky*, je zde specifické. Organizace spadá dlouhá léta pod jednu osobu, pedagožku Ivanu Holáskovou,⁹ která pracovala v místní školce. Šakvické *vostatky* koncipovala již v roce 1984 jako aktivitu pro své malé žáky. Masopustní obchůzky organizovala v podstatě ne-

Ostatky ve Velkých Pavlovicích 2019 – společné foto. Archiv NÚLK

Šakvické vostatky 2019. Soukromý archiv

přetržitě až do roku 2008. Sama organizátorka ovšem dodává, že se jí nikdy nepodařilo dohledat informace o obchůzkách v minulosti, tudíž vždy vycházela z obecných informací, které bylo navíc potřeba zpracovat pro potřeby práce s malými dětmi. Ona sama si ovšem pamatovala masopustní zábavu v místním kulturním sále. V jejích aktivitách ovšem nastaly dva zlomy, které ovlivnily další směřování obchůzky. Prvním bylo založení Folklorního souboru Hanýsek v roce 2003. Podnětem bylo výročí úmrtí jejího otce, který působil jako místní muzikant. Díky němu měla dle vlastních slov v oblíbě lidové tradice a právě v den jeho úmrtí symbolicky založila folklorní soubor, který pak dále pořádá masopustní obchůzku.

Druhým mezníkem byla změna působiště, kdy Ivana Holásková mezi lety 2008 a 2009 působila v obci Zaječín, ale z důvodu pracovních neshod se vrátila zpět a masopustní průvod znovu obnovila. Krátce poté došlo k určité renesanci šakvických ostatků a v současnosti se k průvodu připojují i její dřívější žáci, dnes již v dospělém věku. Ivana Holásková si od toho slibuje mnohem lepší zapojení místní komunity.

V posledních letech díky tomuto faktoru skutečně dochází k většímu přijetí šakvických *vostatků* místními obyvateli, což dokazuje hojně navštěvovaná večerní zábava se stylizovanými scénkami, pochováváním basy a půlnoční tombolou i samotná masopustní obchůzka.

Všechny masopustní masky a rekvizity pro členy souboru jsou uloženy ve zkušebně v Šakvicích.

Šakvické *vostatky* 2019 – večerní zábava. Soukromý archiv

Šakvické *vostatky* v roce 2019 vycházely na den 23. února. Účastníci obchůzky se sešli v dopoledních hodinách před budovou Sokola na ulici Hlavní. Průvod doprovázela dechová hudba *Sokolka* ze Šakvic. V 18.00 začala zábava v sokolovně se scénkami na téma *100 let České republiky, aneb jakpak je dnes u nás doma*. Pochování basy proběhlo ve 23.00 a o půlnoci byla losována tombola.

Bzenec

Bzenec je co do počtu obyvatel největším městem zahrnutým do výzkumu. Fašanková obchůzka zde měla v roce 2019 teprve druhé pokračování. Obnovil ji místní Soubor písní a tanců Bzenčan, který již několik let navazuje na aktivity folklorního souboru, který ve městě fungoval od roku 1952 až do 90. let. Bzenčan se snaží o co největší autenticitu slováckého fašanku a snaží se hledat informace o podobě bzenecké obchůzky z minulosti. Podle slov vedoucí souboru Lucie Hacarové se však nepodařilo dohledat podobu bzeneckých masek, a tak soubor vychází z obecného úzu okolních obcí. „*Máme dochovaný stručný zápis ze začátku 20. století o průběhu fašanku a pak mnoho výpovědí od našich respondentů o fašanku v 60. až 70. letech.*“¹⁰

Nutno podotknout, že soubor pracuje nejen s rodilými Bzenčany, ale rovněž se staršími členy z obcí Vracov a Moravský Písek a v období fašanku se na jeho organizaci podílejí i tito přespolní členové. Pevné jádro obchůz-

Fašank ve Bzenci 2018 – pochovávání basy. Archiv NÚLK

ky tvoří soubor, ale v druhém ročníku se přidalo i více lidí z řad široké veřejnosti a bylo uskutečněno o polovinu více neplánovaných zastávek. Rovněž se zvýšil počet přihlížejících. Ochota městské či obecní komunity přijmout obnovené projevy lidové kultury mnohdy naznačí, jakým způsobem se v místě uchytlí v následujících letech a jak bude podmíněna motivace organizátorů.

V roce 2019 byla obchůzka zakončena fašankovou zábavou s pochováváním basy. To je patrná změna oproti prvnímu ročníku, kdy se basa pochovávala v tělocvičně Sokola sice pro veřejnost, ale více méně improvizovaně a bez následné zábavy.

Motivace pro uspořádání obchůzky byla vzájemná ze strany vedoucích i členů souboru. Lucie Hacarová má za sebou studium etnologie a ve folklorním hnutí se angažuje již dlouhá léta. S vlastním souborem je také produkční několika kulturních akcí ve městě a uspořádat fašank pro ni bylo přirozeným vývojem jejích aktivit.

Kolektiv souboru se zapojil i do dotazníkového šetření. Díky tomu si můžeme udělat analýzu, zda se členové někdy předtím obchůzky účastnili, jaká byla jejich motivace a zda byla nějaká omezení při výběru masek.

Většina členů, kteří pocházejí ze Bzence, se masopustní obchůzky účastnili poprvé. Zkušenější členové z okolních obcí se masopustní obchůzky již účastnili vícekrát. Především jde o členy z Vracova. Ve dvou případech se objevila odpověď v podobě uvedení lokalit obchůzek v Ořechově, Vracově, Vážanech, Boršicích a Hluku. Je-

jich motivace souvisela s aktivitami v souboru a potřebou realizovat lokální tradice. Zpracování masek a jejich symbolika podléhala striktnějšímu přístupu, proto se v průvodu neobjevily žádné novodobé a abstraktní masky. Byla zde výrazná snaha navázat na původní symboliku a funkci tradičních masek: „*Samozřejmě jsem děckám řekla o náboženských souvislostech a něco o maskách. Zbytek už byl na nich. Naše jediná domluva byla, že se u nás neobjeví masky poslední doby, například krteček nebo Pipi Dlouhá punčocha,*“ osvětluje Lucie Hacarová, pro kterou bylo základní motivací především obnovení lokálních tradic. Pro ni samotnou plní činnost ve folklorním hnutí navíc důležitou zábavní a seberealizační funkci.

Mutěnice

První obnovený průvod fašankových mášek se v Mutěnicích odehrál 2. března 2019 a částečně navazuje na tradici ze 70. let minulého století, kdy máškary chodily v masopustní úterý po vesnici. Organizátorkou byla Jana Ševčíková ze spolku Cimbálová muzika Fanyňka a Verbíři z Mutěnic, z. s. Před patnácti lety se o obnovu této tradice snažil místní mužský sbor Mužáci z Mutěnic. Nakonec i tyto obchůzky po pěti letech ustaly. Okolnosti obnovení mutěnického fašanku v roce 2019 popsala Jana Ševčíková následovně: „*Protože vedu dětské kroužky, rozhodli jsme se již v létě na příměstském táboře, že místo tradičního karnevalu si uděláme uprostřed léta masopustní obchůzku, jako legraci pro obyvatele obce i děti samotné.*

Fašank ve Bzenci 2018 – obchůzka městem.
Archiv NÚLK

Mutěnický fašank 2019 – společná fotografie.
Soukromý archiv, autor Jaroslav Lunda

Bylo to moc hezké, plné nápadů, tak jsme naplánovali fašankovou občůzku i na tuto sobotu. Je to interní záležitost kroužků, takže opravdu nevím, kolik a jakých maškar přijde, jistě přijdou i rodiče, pan Bíza slíbil hrát na harmoniku, dva houslisté z cimbálky se přidali. Podšable se u nás zřejmě nikdy netancovaly, ale za to se uděloval popelec. Pamatuji si, když mi bylo asi pět let, tedy před padesáti lety, jak nám fašankáři začernili maminku.¹¹ Dnes používáme krabičku se sazemi a špunt na orazítkování čela. Je to jen pokus o obnovení tradice, řekněme nultý ročník. Nechci zavádět nic, co by bylo umělé a fungovalo, jen když se najde režisér. Jedná se o spontánní akci. Pochovávání basy si zkusíme až příští rok.¹²

Předem byly domluveny zastávky v osmi domácnostech a ve dvou firmách, které soubor sponzorovaly (dle následné komunikace bylo nakonec zastávek dvanáct). Pochovávání basy organizátorka přesunula na další rok z důvodu termínové neshody s maškarním bálem a diskotékou pro děti v Kulturním domě.

Podobně jako *vostatky* v Šakvicích i mutěnická občůzka obsahuje značné prvky infantilizace, tedy zapojení dětí do obyčeje, který jim původně nebyl určen. Jak se ukazuje na širším vzorku z více lokalit, v malých obcích to bývají mnohdy právě dětské soubory, které stojí za prvními ročníky obnovených občůzek, ač jdou zcela proti tradičním funkcím masek a masopustní symbolice.

Organizátorka sama nevěděla, kolik dětí a rodičů se občůzky reálně zúčastní, stejně tak nemohla ovlivnit

podobu masek. Z tradičních masek se v občůzce objevil ženich s nevěstou, tetka s kozou, medvěd, Cikáni, smrtka s kosou a čerti. Mezi novodobé patřily pohádkové postavy. Laufr, který měl průvod vést, byl připodobněn artistovi na chůdách.

Mezi výrazné projevy, na které si organizátorka zakládá dle doložené tradice, bylo udílení popelce. Jednalo se o popel se sazemi na korkovém špuntu jako razítku. „Samozřejmě, že jsme při občůzce nevynechali ani zdejší faru a duchovní správce František Putna byl označen popelcem rovněž, aby měl na středu správnou formu. Vzal to se smíchem i s povděkem, že se v Mutěnicích podařilo po letech obnovit alespoň kousek tradice, která by jinak zanikla,“ dodává organizátorka.¹³

Břeclav-Poštorná

Poštorenský *fašank* se vyznačuje dvěma specifiky. Prvním z nich je scénická podoba, která je v podobně komponovaných občůzkách důsledkem širších aktivit konkrétních osobností, v tomto případě autora Františka Schulze, druhým je jeho téměř karnevalový ráz a postupný přenos z první generace na druhou, mladší.

František Schulz uspořádal první ročník *fašanku* v rámci *Slováckého kroužku Poštorná* v roce 2003 a od té doby je organizován bez přerušení. Jedná se tedy o šestnáct let kontinuální aktivity, která láká stále více návštěvníků z dalších částí města Břeclav. V blízké budoucnosti bude zajímavé pozorovat předávání organizace občůzky

Mutěnický fašank 2019.
Soukromý archiv, autor Jaroslav Lunda

Fašank v Poštorné 2019 – hromadná fotografie.
Soukromý archiv, autor Anna Hlavenková

druhé generaci, díky čemuž může být položen potenciál pro vznik silné lokální tradice, ačkoliv se poštorenská chasa potýká s nedostatkem mužských členů, což zapříčiňuje, že tanec *podšable*, který je součástí poštorenského *fašanku* od jeho prvního ročníku, tančí i dívky.

Sám František Schulz je autorem scénáře a přes základní znalosti, které získal z publikací, se snažil účastníkům nastínit tradiční funkci a symboliku masek: „*Měli jsme kluka, který šel za medvěda a věděl, že má ženské házet do sněhu a válet se po nich. Ale to je těžké, když tady v poslední době není sníh. A navíc, bylo vidět, že na to není zvyklý, nechtělo se mu do toho.*“¹⁴ Autor také vzpomínal na vyprávění své maminky, která se zmiňovala, že byly dříve pořádány fašankové zábavy s pochováním basy. On sám ovšem žádnou masopustní obchůzku přímo v Poštorné nezažil.

Díky tomu, že obchůzka nebyla nijak uchycena mechanismy tradice, byla podoba některých masek upravena: „*Čtěl jsem mít v průvodu slamáky, ale dneska se těžko shání dlouhá sláma. Ty kombajny to všechno sečou na krátká stébla. Tak jsme dostali od jedné místní textilky pytle látek a udělali ze slamáků tzv. hadráky.*“

Při pohledu na jednotlivé ročníky se ukázalo, že mezi při tvorbě masek se příliš nekladly. Výsledkem spolupráce některých účastníků bylo například abstraktní vyobrazení námořní lodi, kterou tvořilo celkem pět jednotlivých masek mořské panny, námořníků a kapitána, pohybujících se v konstrukci s plachtou.

*Fašank v Poštorné 2019 – tanec podšable.
Soukromý archiv, autor Anna Hlavenková*

Autor scénáře podotknul, že motivací pro pořádání poštorenského *fašanku* byla především tvůrčí seberealizace. S tím také přistupoval ke zpracování textů a scénáře obchůzky s pochováním basy.

Masopustní obchůzka každý rok začíná u poštorenského kostela, kde se masky shromáždí. Následně se přejde k protější faře a tančí se na jejím dvorku. Jak doplňuje František Schulz: „*Od faráře jsme získali i staré roucho, které používáme na pochovávání basy.*“ Následně se postupuje po hlavní silnici a přilehlých ulicích mimo sídliště, nechybí ani návštěva Hospody na Rožku. V roce 2019 bylo možné v průvodu napočítat asi šedesát maskovaných účastníků. Pochování basy se každý rok uskutěčňuje v nedalekém kulturním domě.

Z dotazníkového šetření vyplynulo několik dalších zajímavých informací. Například hojná účast se skládá z ročníků narození 1974–1979. Tito respondenti se většinou *fašanku* v Poštorné účastnili dvakrát až pětkrát a jejich motivace vycházela ze spojení se Slováckým krúžkem (například účast vlastních dětí), nebo z osobní motivace. Masky si většina vyráběla sama doma a patřily mezi ně např. Cikánka, řezník, trpaslík.

Ladná

Obec Ladná byla do roku 2006 součástí města Břec-lav, ovšem po vyhlášení referenda se osamostatnila. První masopustní obchůzka, zvaná *lanštorfský¹⁵ fašank*, byla uspořádána v roce 2010 a bez přerušení se stále koná za hojné účasti místních obyvatel i návštěvníků z okolí (organizátorka hovoří o počtu 150–200 osob). O jeho organizaci se zasloužila dlouholetá starostka Renáta Priesterrathová. Ona sama uvádí, že není místní, ale ptala se obyvatel, kteří jí potvrdili, že v nedávné minulosti se obchůzky už nekonaly. Nebylo tak možné vycházet z konkrétních představ mimo obecný charakter *fašanku* v okolních lokalitách, jak dokládá v dotazníku: „*Vzhledem k tomu, že se obec v roce 2006 osamostatnila a její společenský život byl téměř na nule, rozhodla jsem se z důvodu potřeby soužití spoluobčanů. Je spojen se zabijačkou a u občanů i z blízkého okolí je hojně navštěvován. Znalosti jsem neměla žádné, dokonce jsem žádný ani nenavštívila, ale ve spolupráci s některými aktivními občany jsme to nějak zkusili a postupně během let jsme to vylepšovali ke spokojenosti obyvatel obce.*“¹⁶

Všechny dosavadní ročníky obsahovaly masky jak tradiční, tak i masky netradiční a abstraktní. Pravidelně lze také zahlédnout skupinu účastníků, kteří pro každý

ročník zvolí jiné společné téma. Například v roce 2015 to byli vodníci a žáby, 2017 jednotlivé postavy z filmu Mrazík, v roce 2019 masky červených mrkví. Objevila se také maska ve stylu hippie nebo indiánů, dívky převlečené za policisty a vojáky aj. „Masky nejsou žádným způsobem korigovány, jsme rádi, že je jich vysoký počet, že v maskách přijdou i starší občané a že si ze sebe umí udělat srandu,“ zmiňuje organizátorka.

Obchůzky se účastní ladenská chasa, která tančí tanec *podšable*. *Fašank* v Ladné ovšem obsahuje místní specifikum v podobě funkce hospodáře. Jde o obyvatele, kteří si domluví zastavení obchůzky u jejich domu, ovšem na rozdíl od jiných lokalit zde jde o oficiální funkci. Organizátorka vysvětluje, že průvod tak nechodí po celé obci, ale jen k domluveným stanovištím, tj. hospodářům, kde je jim podáváno občerstvení, a dále dodává, že existuje možnost v budoucnu hospodářům na občerstvení přispět finanční částkou od samotné obce: „O funkci hospodářů je celkem zájem, i když je to finančně pro rodinu náročné.“

Po ukončení obchůzky pokračuje zábava s cimbálovou muzikou do osmé hodiny večerní, kdy většinou vše končí. Basu v Ladné prozatím nepochovávají.

Závěr

Obnovené masopustní obchůzky jsou v současnosti na jižní Moravě fenoménem, který vychází z návaznosti na tradici, jež však byla zachována či udržována v jednotlivých lokalitách v různé míře. Zásadní jsou tak aktivity osobností a spolků, které mezi tradicí a současnými potřebami jejich členů či obyvatel obce vidí jasnou spojitost. Historická a současná podoba masopustu se od sebe v mnohém liší, a to nejen v užití masek jako nejviditelnějšího znaku tohoto obyčeje, ale rovněž v důrazu na odlišné funkce, které vycházejí z novodobého kontextu. Jde především o funkce **zábavní, seberealizační a integrační**. Nicméně obnovená obchůzka kromě nich mnohdy stále obsahuje i ty funkce, které lze pokládat za tradiční: vedle stále existující funkce zábavní je to funkce **identifikační** a zčásti **obřadní**. V případě obřadní funkce jde většinou o její rezidua – účastníci a organizátoři si uvědomují, co je obsahem jednotlivých úkonů a chování masek, nicméně jejich závaznost již není potřebná a zůstává tedy spíše v rovině pouhého symbolu. Výzkum ukázal, že nejzásadnějším obřadním prvkem je ukončení masopustního období před Popelečnou středou, což je dodržováno ve všech případech.

Fašank v Ladné 2019 – společná fotografie. Soukromý archiv

Většina výše popsaných funkcí (kromě funkce obřadní) je propojena s motivacemi organizátorů. Ukazuje se, že stěžejní je sounáležitost s kolektivem a pospolitost, vztah k lidovým tradicím a snaha o jejich revitalizaci. Zároveň je nepopiratelnou součástí aktivit seberealizace a zábava.

V minulosti se mezi organizátory masopustních obchůzek řadily nejrozličnější místní organizace a spolky, např. hasiči, TJ Sokol či Český svaz žen. V současnosti jde především o jednotlivce, kolektivy folklorního hnutí, obecní úřady a příspěvkové organizace. Samotní hasiči obchůzky ve zkoumaných obcích nepořádají, ale mnohdy na jejich organizaci participují, např. v rámci jejich zabezpečení, jak je tomu ve Velkých Pavlovicích. Český svaz žen organizuje obchůzky v řadě obcí České republiky, na jižní Moravě je tomu např. v Pasohlávkách. Ve zkoumaných obcích jsme se s jeho aktivitou nesetkali.

Přestože je vidět vůli organizátorů obnovovat masopustní obchůzky na základě historických dokladů, ne všem se to daří. Inspiraci pro zpracování masek a podobu obchůzky hledají mimo archiválie a výpovědi pamětníků také v odborné literatuře, ve sbírkách hudebního a slovesného folkloru, v moderních mediálních pramenech, ale také v nápodobě masopustních obchůzek jiných lokalit.

Významným ukazatelem zakotvení obchůzky v lokalitě je přístup aktivních účastníků i ostatních obyvatel. V některých obcích je obchůzka závislá na vůli jednotlivců, kteří ji organizují již několik let i přesto, že se nepodařilo ve větší míře občany přesvědčit o jejím významu.

Zásadním posunem, který je v protikladu k historickým obchůzkám, je zainteresování duchovních. V několika lokalitách bylo potvrzeno, že místní faráři různým způsobem participují s organizátory a účastníky na průběhu obchůzky, do které bývá zařazeno také zastavení u fary, kde probíhá tanec nebo pomazání faráře popelcem, jak je tomu v Mutěnicích a Poštorné. V případě Poštorné farář v jednom z prvních ročníků zapůjčil pro obchůzku i starý kněžský oděv. Duchovní, kteří se takto stávají součástí masopustního veselí, aktivity revitalizace masopustní tradice akceptují a mnohdy i podporují. Pokládají ji totiž za důležitou komunitní slavnost, obsahující zejména integrační funkci.

Jižní Morava není jediným krajem České republiky, kde jsou masopustní obchůzky obnovovány. Můžeme proto předpokládat, že se etnologické výzkumy zaměří i do budoucna na jejich další poznání – jejich počet totiž stále roste.

Studie byla vypracována v rámci úkolu Národního ústavu lidové kultury *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice*, který vychází z Konceptu účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice v letech 2016 až 2020.

POZNÁMKY:

1. Masopustní obchůzka má v Jihomoravském kraji větší množství regionálních názvů, zejména *fašank* nebo také *fašaňk* a *fašanek* na Podluží, Dolňácku a Hornácku, dále *ostatky* či *vostatky* na Hanáckém Slovácku a Brněnsku.
2. Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice je jedním ze stěžejních úkolů vycházejícím z Konceptu účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice.
3. „Mapové aplikace.“ Národní ústav lidové kultury [online] [cit. 10. 11. 2019]. Dostupné z: <<http://www.nulk.cz/zdroje-informaci/mapove-aplikace/>>.
4. V případě masopustních obchůzek zkoumaných lokalit je to ovšem minimální množství, jelikož se zde v minulosti tolik nesoustředily výzkumy etnografů. Ti spíše zachycovali oblasti s hlubší masopustní tradicí, nebo zde jednoduše obchůzky v dané době organizovány nebyly. Současní výzkumníci jsou tak často odkázáni na obtížně dohledatelné soukromé archivy.
5. Lze sem zařadit i tanec *podšable*, který se na širší území Slovácka rozšířil nepravidelně v průběhu 20. století a v současné době lze u něj vidět řadu variant. Dnes už je běžnou součástí tradice značného množství obnovených masopustních obchůzek na Slovácku.
6. Odpověď z dotazníkového šetření, respondentka z Poštorné, ročník 1988, archiv NÚLK.
7. Rozhovor se Zitou Dvořákovou ze dne 4. 4. 2019, Velké Pavlovice, archiv NÚLK.
8. Rozhovor se Zuzanou Martinkovou ze dne 4. 4. 2019, Velké Pavlovice, archiv NÚLK.
9. Rozhovor s Ivanou Holáskovou ze dne 17. 4. 2019, Šakvice, archiv NÚLK.
10. Rozhovor s Lucií Hacarovou ze dne 4. 6. 2019, Bzenec, archiv NÚLK.
11. Popelec je znamení kříže, který se uděluje na Popeleční středu pomocí svčeneho popela ze spálených ratolestí. Kříž se kreslí na čelo

- na znamení kajícího. Při masopustu je udílení popelce chápáno jako parodický projev, symbolizující zmíněný církevní úkon, a také jako odkaz na nadcházející Popeleční středu.
12. Rozhovor s Janou Ševčíkovou ze dne 28. 2. 2019, Mutěnice, archiv NÚLK.
13. Tamtéž.

NETIŠTĚNÉ PRAMENY:

Obyčejová tradice. Závěrečná zpráva z etnologického výzkumu identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice. Jihomoravský kraj, 2008. Praha: Focus, archiv NÚLK.

SOKA Hodonín, Archiv města Bzence, inv. č. 168. Kronika II. 1937–1971.

LITERATURA:

- Frolec, Václav – Tomeš, Josef 1979: *Masopustní tradice*. (= Lidová kultura a současnost, sv. 5). Brno: Blok.
- Krist, Jan – Skopová, Věra – Teturová, Jarmila (eds.) 2016: *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na léta 2016 až 2020*. Praha: Ministerstvo kultury, Národní ústav lidové kultury.
- Krist, Jan Miroslav 2008: Putování tance podšable. In: Stavělová, Daniela (a kol.): *Prostředí tance. Hranice identity a jejich překračování*. Praha: NIPOS, s. 75–80.
- Martinková, Zuzana 2017: O masopustu všeobecně, o ostatcích velkopavlovických. *Velkopavlovický zpravodaj* 1, s. 21–22.
- Poláková, Jana 2015: Maškarádi se vrací aneb obnovený masopustní průvod v Opatovicích u Rajhradu. *Národopisná revue* 2, s. 128–130.

14. Rozhovor s Františkem Schulzem ze dne 1. 10. 2015, Poštorná, soukromý archiv.
15. Lanštorf je název obce užívaný ještě do 50. let. 20. století. Dnes se používá jako zlidovělý.
16. Odpověď z dotazníkového šetření, Renáta Priesterrathová, archiv NÚLK.

SOKA Hodonín, Místní národní výbor Mutěnice, inv. č. 24. Obecní kronika IV. 1949–1964.

SOKA Břeclav, MNV Břeclav, inv. č. 1.

- Večerková, Eva 1976: Proměny výročních obyčejů slováckých přesídlenců v jihomoravském pohraničí. *Národopisné aktuality* 2, s. 111–121.
- Večerková, Eva 1979: Masopustní obyčeje v jihomoravském pohraničí. In: Frolec, Václav – Tomeš, Josef: *Masopustní tradice*. Brno: Blok, s. 143–149.
- Večerková, Eva 2006: Ostatkové právo ve Vavřinci a Veselici na Blanskou. *Vlastivědný věstník moravský* 58, s. 49–54.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

„Mapové aplikace.“ *Národní ústav lidové kultury* [online] [cit. 10. 11. 2019]. Dostupné z: <<http://www.nulk.cz/zdroje-informaci/mapove-aplikace/>>.

Summary

The Phenomenon of Revived Shrovetide Door-to-Door Processions in Selected Locations in the South-Moravian Region

The article presents results of the research into selected revived Shrovetide door-to-door processions in the South-Moravian Region (Velké Pavlovice, Šakvice, Bzenec, Mutěnice, Poštorná, and Ládňá). The research was conducted by the Strážnice National Institute of Folk Culture in the years 2018 and 2019. The research was based on the study on archival and contemporary media sources, interviews, and a questionnaire survey; it was supplemented with the method of participant observation. The objective of the research was to describe a typical form of the door-to-door processions, the transformation in their functions, and the motivation of the organizers to organize them. The revival of the Shrovetide door-to-door processions culminate in the observed region these days, and the processions quite progressively spread to new locations. Some of the above locations have organized the door-to-door processions for more than ten years. As shown by the answers of particular organizers, the Shrovetide door-to-door processions function as self-realization, conscious safeguarding and development of local traditions (or the formation thereof with the reference to the past), and sense of belonging to a community. Although many of them only hardly continue the former local folk tradition, which lost its function and continuity due to the influence of historical events, they include many elements typical for folk culture in a particular region or location.

Key words: Carnival door-to-door procession, revival of tradition, transformation of tradition, Velké Pavlovice, Šakvice, Bzenec, Mutěnice, Poštorná, Ládňá.

SVIATOK PESACH V DOBE KORONAVÍRUSOVEJ PANDÉMIE (ETNOLOGICKÁ REFLEXIA)

Pred rokom mi na stránkach tohto časopisu vyšla štúdia o tradičných formách a súčasných premenách židovského sviatku Pesach.¹ Netušil som, že koronavírusová pandémia ma opäť vráti k tejto téme. Spôsobila totiž, že niektoré zaužívané prejavy bolo nevyhnutné vynechať, prípadne hľadať spôsob ich náhrady.

V dôsledku izolácie som sa mohol len v obmedzenej miere oprieť o tradičné techniky etnologického výskumu (rozhovor, rôzne formy pozorovania). Materiál som získaval najmä analýzou emailovej komunikácie alebo pomocou telefonátov či textových správ.

Pandémia a židovská náboženská obec

V špecifických podmienkach prísnej izolácie bolo dôležité si všimnúť, ako sa so situáciou vyrovnávajú rodiny, ale aj príslušná (v tomto prípade bratislavská) židovská náboženská obec (ŽNO) a Ústredný zväz židovských náboženských obcí (ÚŽŽNO). Najmä aktivity väčšej ŽNO na Slovensku sú ťažiskom môjho príspevku.

Administratíva bratislavskej obce reagovala rýchlo. Už 9. marca 2020 rozoslala emailom obežník „Osobitné protiepidemiologické opatrenia ŽNO – zrušenie podujatí ŽNO s účinnosťou od 10. 3. 2020, s platnosťou do odvolania!“² Takúto reakciu určite ovplyvnil fakt, že predsedom obce je lekár, ktorý si už z titulu profesie uvedomoval hroziace nebezpečenstvo.

Nasledujúce kroky ŽNO Bratislava možno rozdeliť do niekoľkých skupín:

a) Zdravotno-sociálne aktivity

Prvé konkrétne kroky smerovali predovšetkým k najstarším príslušníkom obce. Bolo to dôležité, pretože práve táto generácia tvorí podstatnú časť členskej základne a seniori patria do skupiny najviac ohrozených.

Obec obmedzila úradné hodiny. Administratívni pracovníci z veľkej časti prešli na home office a na členov sa obracali telefonicky a najmä emailovou komunikáciou.³ Pravidelne informovali členov o aktuálnom dianí a hlavne starších ľudí opakovane upozorňovali na úradné nariadenia a zdôrazňovali potrebu rešpektovať ich. Pracovníci sociálneho oddelenia ponúkali seniorom dovoz nákupov až k bráne domu. Pre najviac ohrozené skupiny obec distribuovala aj rúška, respirátory či dezinfekciu. Hoci kôšernú jedáleň uzavreli, varenie a dovoz obedov do domácností pokračovali.

ŽNO v spolupráci s ÚŽŽNO zabezpečili testovanie vlastných zamestnancov, ale aj personálu a klientov jediného židovského domova dôchodcov na Slovensku Ohel David, ktorý spravuje Zväz. Obec za poplatok 70 € ponúkla členom komunity možnosť preventívneho testovania. Odbery prebiehali na dvore Komunitného centra ŽNO v individuálne stanovenom čase.

b) Morálna podpora

Okrem informácií, upozornení a pokynov ŽNO posielala svojim členom linky na videoposolstvá, ktoré nahrali osobnosti komunity. Dňa 18. marca 2020 obec oslovila „všetkých našich členov, ktorí používajú Facebook (FB), aby sa pridali na oficiálnu Facebook stránku ŽNO Bratislava. Prosíme, aby ste sledovali a venovali pozornosť aktuálnym informáciám zo strany ŽNO BA, ktoré budeme priebežne na tejto stránke uverejňovať. Víťané sú aj vaše postrehy a príspevky!“ V závere výzvy sa prvý raz objavilo heslo „Yachad nitgaber – Spolu to dokážeme“. Ešte v ten istý deň zaznel „inšpiratívny, krátky príhovor hlavného rabína našej ŽNO – pána Barucha Myersa k dnešnej situácii.“

Príhovor rabína Myersa trval necelé dve minúty a mal viac ako 2000 zhliadnutí, čo je takmer štvornásobok oficiálneho počtu členov ŽNO. Rabín využil prvé tri písmená abecedy: A – akceptovať (nariadenia úradov); B – Boh a napokon C

(cítiť radosť). Ako druhý vystúpil čestný predseda ÚŽŽNO MUDr. Pavel Traubner a v rýchlom slede nasledovali ďalšie príspevky. Komunitu oslovil aj veľvyslanec Štátu Izrael Boaz Modai, veľký ohlas mal videorozhovor prezidentky Zuzany Čaputovej s predsedníčkou Klubu seniorov, ktorí prežili holokaust Evou Mosnákovou. Do 20. apríla 2020, keď píšem tieto riadky, odznelo 26 videoprezentácií a je predpoklad, že pribudnú ďalšie.

Podľa obsahu možno prezentácie rozdeliť do niekoľkých tematických blokov. V prvých dňoch prevládali emocionálne apely, ktoré zdôrazňovali potrebu svornosti, solidarity, disciplíny pri dodržiavaní predpisov a dôveru v úspešné zvládnutie pandémie. Nechýbali opakované výzvy k seniorom, aby mali trpezlivosť a neopúšťali svoje byty.

Druhý tematický blok tvoria príspevky, ktoré sa opierajú o tradičný židovský humor.⁴ Prezentované vtipy hľadali nielen obveselenie, ale tiež nádej, poučenie a inšpiráciu. Nechýbali v nich paralely k súčasnej situácii, ktoré bohatá židovská história spracovala do humornej skratky. Nešlo teda o „vtip pre smiech“, ale o taký, ktorý núti k zamysleniu: „*Na svet padla atómová bomba, našťastie do mora. Vedci však vypočítali, že vyvolá obrovskú vlnu, ktorá do ôsmich dní zaplaví svet. Pápež vyzval veriacich, aby posledné dni trávili v kostoloch, evanjelickí duchovní radili ľuďom, aby siahli po Biblii a jeruzalemský hlavný rabín vyhlásil: Židia, máme osem dní, aby sme sa naučili žiť pod vodou.*“

Tretí (v poslednom čase najfrekventovanejší) tematický blok predstavujú umelecké, hlavne hudobné vystúpenia. Tento žáner využil už rabín Myers vo svojom úvodnom príhovore, ale aj v niektorých neskorších prejavoch. Členom komunity sa (často opakovane) hudbou prihovorie napríklad violončelista Juraj Alexander, spevák Peter Lipa, viedenský hlavný kantor Šmuel Barzilaj, populárne skupiny Pressburger Klezmer Band či Mojše Band. „Nemuzikantskú“ výnimku predstavoval stand up komik Michael Szathmáry.

c) Náboženské aktivity

Pandémia znemožnila aj náboženský život v podobách, v akých judaizmus prežíval počas tisícročí svojej existencie. Bohoslužby sú v tomto období vylúčené už preto, že podmienkou ich úspešného priebehu je minjan, prítomnosť desiatich dospelých židovských mužov. Novej situácii sa prispôbil aj rabin Myers. Svoje parše (komentáre Tóry, ktoré sú počas šábesu súčasťou predpoludňajších sobotných bohoslužieb) v súčasnosti nemôže prednášať veriacim v synagóge, ale posíla ich vždy v piatok emailom celej komunite. Ako som už spomenul, jeho prvé vystúpenie vyvolalo veľký záujem. Počet zhliadnutí však postupne klesal a v priebehu apríla sa stabilizoval okolo čísla 320. Aj to však predstavuje podstatne viac poslucháčov, než je počet prítomných na pravidelných sobotných bohoslužbách v synagóge.

Lietajúci seder alebo Pesach v dobe pandémie

Tento rok Pesach ovplyvnili opatrenia spojené s pandemiou.⁵ Krízovej situácii sa nútené prispôbil aj priebeh priprav a vlastná realizácia sviatku. Za normálnych okolností v posledných dňoch pred jeho začiatkom prebieha predaj macesov, kóšerného vína a iných produktov, potrebných na religiózne správny priebeh sviatku. Táto aktivita má zároveň aj spoločenský charakter. V kancelárii obce sa tradične vystrieda množstvo záujemcov. Sprievodným javom je platenie zakúpených produktov a cirkevnej dane (obvyčajne v hotovosti), rozhovory s pracovníkmi obce i „šmúzovanie“ kupujúcich medzi sebou. Ide teda o prejavy nezlučiteľné s predpismi, ktoré sa musia dodržiavať v dobe koronavírusovej pandémie.

Obdobie príprav

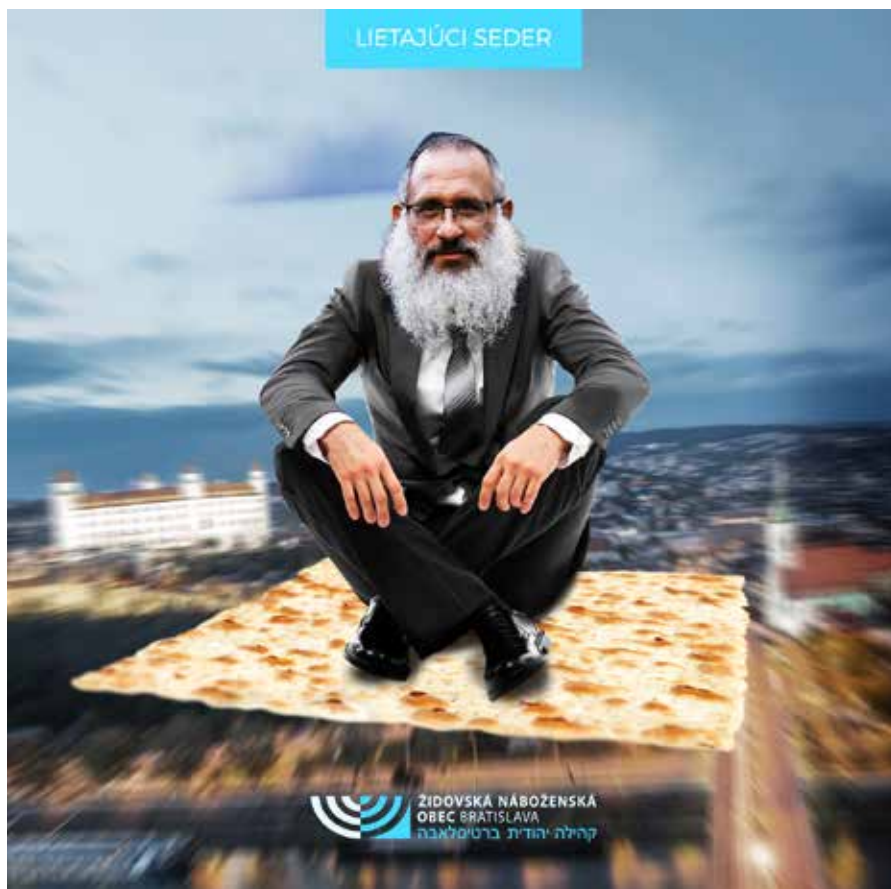
Riešenie zložitej situácie opäť umožnila emailová komunikácia. Všetky informácie, inštrukcie či gratulácie spojené so sviatkom, mali hlavičku Lietajúci seder. Namiesto nákupu v budove Komunitného centra zvolili logisticky náročné, ale

pragmatické riešenie v podobe rozvozu produktov priamo do bytov členov obce. K hladkému priebehu prispelo „zmechanizovanie“ tohto za normálnych okolností ťažkopádneho a zložitého procesu: „S ohľadom na situáciu, ktorej dopady všetci aktuálne žijeme, sme boli ale nútení prispôbiť okolnostiam aj samotný predaj pesachových potravín. **PODMIENKY PREDAJA SÚ NASLEDOVNÉ A NEMENNÉ:** Každá rodina (rodina viazaná na adresu bydliska) dostane 3kg macesu, 1kg macesovej múky a 2 fľaše košer vína (1 červené, 1 biele). **TENTO POČET NIE JE MOŽNÉ ZMENIŤ.** Zároveň vás prosíme, aby ste sa v takto určenom čase zdržiavali doma, aby ste si tovar mohli prevziať pri bráne vášho bydliska. Pri preberaní, prosím, noste vám dostupné

ochranné prostriedky (rúško, respirátor, resp. ideálne oboje, vrátane ochrany očí).

Úhradu vykonajte výlučne z domu, cez príslušný internet banking. V prípade, že tak neviete urobiť sami, požiadajte iného člena rodiny (vtedy treba uviesť v poznámke mená všetkých rodinných príslušníkov, za ktorých sa takto uhradí príslušný poplatok). Pokiaľ tak neviete urobiť ani prostredníctvom iného člena rodiny, **URČITE NECHOĎTE DO BANKY!** V takomto prípade, prosím, pošlite na našu adresu mail s informáciou „Uhradím po kríze“.

Rozvoz potravín sa uskutočnil v dňoch 6. – 7. apríla, teda deň pred začiatkom sviatku (8. 4.), pričom si telefonicky vopred dohodli presný čas dovozu. Okrem spomenutých produktov boli sú-

časťou balíka aj *Tlačová verzia HAGADY so slovenským prekladom od pána Valéra Trabalku* a brožúra *Tvoja príručka na Pesach*, ktorá obsahovala podrobný návod prípravy a realizácie sviatku. Oba tieto texty dostali členovia obce aj elektronickou poštou v pdf formáte. Prakticky každý člen komunity dostal tak možnosť prežiť sviatok v komplexnom a z religiózneho hľadiska úplnom formáte.

Súčasťou predsviatočného obdobia bolo vyhlásenie Pesachovej súťaže: „*Ako bodku za unikátnym projektom ŽNO – LIETAJÚCI SEDER by sme vás radi požiadali, aby ste nám zasielali vaše krátke postrehy, dojmy, zážitky, prípadne aj iný dokumentačný materiál o tom, ako ste tento rok trávili ten váš SEDEROVÝ VEČER a prečo bola podľa vás ‚táto noc iná, ako tie ostatné noci‘...*“

Sviatok v dobe korony

Úvodom osemdňového sviatku je sviatočná bohoslužba v synagóge. Vyvrcholenie predstavujú sederové večere v prvých dvoch dňoch Pesachu. V normálnych pomeroch si záujemcovia mohli vybrať, či ich chcú stráviť kolektívne na obci (počet účastníkov sa obyčajne pohyboval v rozpätí 40 – 80 osôb), alebo uprednostnia intimitu rodinného prostredia. Členovia ŽNO v minulosti pristupovali k týmto alternatívam rôzne. Niektorí trávili oba večery v komunite, iní raz (obyčajne v prvý večer) prišli na obec a druhý seder pripravili v rodinnom kruhu, ďalší ostali oba dni doma. Nechýbali ani prípady, že ľudia slávili len prvý večer sviatku, prípadne seder ignorovali.

Aktuálny zákaz zhromažďovania automaticky vylúčil kolektívne alternatívy a v mnohých prípadoch negatívne ovplyvnil aj tretiu možnosť. Nariadenia totiž zakazovali aj návštevy rodinných príslušníkov v rizikovom veku (nad 65 rokov), s ktorými nežijú v spoločnej domácnosti. Väčšina mladších i starších túto nepríjemnú, ale nevyhnutnú realitu rešpektuje vo všedných aj vo sviatočných chvíľach. Žena (1979) doteraz vždy slávila Pesach s rodičmi, ktorí žijú mimo Bratislavu. Tento

rok mi poslala SMS s textom: „*Včera som prvýkrát chystala všetko sama, tak som nestíhala.*“ S rodičmi a bratom však bola počas sviatku v kontakte „*cez kameru*“.⁶ Aj iné rodiny, ktoré boli donútené tráviť sederový večer oddelene, si vypomohli technikou. Vďaka tomu aj stovky kilometrov vzdialení príbuzní sa mohli prostredníctvom skypu, zoomu či iných moderných vymožeností kontaktovať aspoň virtuálne. Práve hľadanie a aplikovanie spôsobov, ako ostať v spojení s fyzicky vzdialenými blízkymi, predstavuje špecifikum tohtoročného Pesachu. Táto skutočnosť zároveň podčiarkuje primárne rodinný charakter tohto sviatku.⁷ Nie náhodou väčšina príspevkov zaslaných do Pesachovej súťaže pojednáva práve o rozdelení a spojení rodín: „*Moja sestra žije v Izraeli. Plánovali sme si spoločný seder v Bratislave. Naše plány však čiastočne zmaril coronavirus. Ale vďaka Skypu sme predsa len spoločne seder oslávili. Okolo počítača sme si nachystali všetky potrebné ‚ingredencie‘, požehnali svetlo sviečok, pripravili pohár pre Eliáša, sederovú misu i macesy, prečítali a prespievali sme statočne celú Hagadu, vypili štyri poháre vína... a uprostred noci sme sa rozlúčili a každá na inej strane sveta, ale predsa spolu, sme si zažehlali: ‚Lešana habaa bikerušalajim!‘“⁸ Podobné vyznenie mal aj druhý uverejnený príspevok: „*...dedkovia a babky sami doma, deti a vnúčatá tiež..., ešte že máme skype a telefón...*“*

Tretí príbeh tiež popisuje úlohu modernej techniky pri spájaní nútene rozdelených častí rodiny: „*Môj príbeh sa začína ťahaním zápaliek. Poznáte to. Ten, kto si vytiahne najmenšiu zápalku, prehráva. Inak povedané, najmenšia zápalka sa rovná vysvetliť našej babke, ako si stiahne aplikáciu na skupinový videohovor. Prehral strýko Erik, ale vraj to nebolo tak zlé. Karanténa babku naučila využívať moderné technológie i sociálne siete lepšie ako Zuckerberg. V sederový večer sme sa teda stretli všetci za jedným stolom. Respektíve za troma, každý vo svojom karanténnom kráľovstve na čele so zapnutým rodinným videohovorom.*“

Leitmotívom posledného vybraného príbehu je „*...spomienka na to, ako doteraz po celý môj život sedel môj otec za vrchom stola a modlil sa zo svojej Hagady, ktorú dostal počas svojho Bar micva v koncentračnom tábore v Terezíne ako jediný dar od rabína z Dánska, ktorý mu pripravil Bar micva...*“

Neprítomnosť časti rodiny viedla vo viacerých prípadoch k zjednodušeniu príbehu: „*My sme to úplne odflákli, pod vplyvom všetkých udalostí sme to len tak odbili, ale o to poctivejšie sme ho dodržali*“⁹ (Muž, 1979). Aj v inej rodine „*seder bol taký diétny, moc sme to neprehnali s modlitbami a možno sme aj niečo preskočili*“ (Muž, 1974). V ďalšom prípade rodičia spolu s rodinou syna odišli na vidiek a mohli tráviť sviatok spoločne: „*Seder prebehol v rodinnom kruhu na vidieku. Viedol ho syn, vnuk povedal Ma ništana halajla haze..., šesťročná vnučka prečítala z Hagady, čím sa líši táto noc od všetkých ostatných nocí? Bolo to trochu zjednodušené, ale všetkým sa páčilo. V ostatné dni to bolo vážnejšie. Ja so synom sme sa snažili ‚držať diétu‘, nejedli sme chlieb a iné múčne jedlá, manželky a deti sa stravovali ako inoke-dy. Ale rodina bola spolu a bolo to pek-ných osem dní*“ (Muž, 1952).

Dôležitou súčasťou bohoslužby, ktorá sa koná v predposledný, siedmy deň sviatku, je Maskir – kolektívna modlitba venovaná pamiatke zosnulých rodinných

príslušníkov. Keďže tento rok sa nemohla uskutočniť, rabín Myers ponúkol iné riešenie: „Okolnosti, ktoré sú nám všetkým známe, nám nedovoľujú sa stretnúť a spoločne povedať v čase sviatku Pesach Maskir za našich blízkych zosnulých. Vzácnu možnosť nám ponúka Mechon halacha Chabad Izrael, ktoré po zaslaní mien vašich blízkych zosnulých, ich mená prečíta. Veríme, že túto jedinečnú príležitosť využijete a uctíte si takto pamiatku svojich zosnulých.“

Zhrnutie

V zložitej situácii pandemického ohrozenia boli osobitne dôležité reakcie židovských inštitúcií. ŽNO Bratislava na komunikáciu s členmi účelne využívala najmä formu e-mailov. Počas tohtoročného Pesachu z troch rovin sviatku (náboženská, komunitná, rodinná) bola aktuálna posledná z nich, lebo pandémie iné alternatívy vylúčila. Ľudia, s ktorými som o tejto téme hovoril, zdôraznili (len zdanlivo samozrejmu) prioritu rodinných hodnôt. Vyjadrovali radosť, keď generácie slávili spolu, smútok, že museli sviatočné chvíle prežiť rozdelené, spomínali aj používanie náhradného riešenia s využitím modernej techniky. Budúcnosť ukáže, či a akým spôsobom sa toto zistenie premietne do každodenného života komunity.

Peter Salner
(Ústav etnológie
a sociálnej antropológie SAV)

Príspevok vznikol v rámci spolupráce s projektom VEGA č. 2/0062/17 *Sviatky a rituály: ich spoločenské kontexty a funkcie* (Slovensko, 21. storočie), ktorý sa rieši v Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave.

Poznámky:

- Salner, Peter 2019: Pesach – sviatok macesu, pamäti a identity: premeny náboženskej tradície v bratislavskej židovskej komunite. *Národopisná revue* 29, s. 154 – 161. V tejto reflexii aktuálneho diania preto neuvádzam podrobnosti o pôvode, vývoji či priebehu sviatku.
- Diskusiu vyvolalo, že rabín Myers napriek tomu 10. marca 2020 uskutočnil verejnú

oslavu sviatku Purim. ŽNO, ktorá pôvodne bola spoluorganizátorom, s tým pre pandémiu nesúhlasila a od akcie sa dištancovala.

- Možno predpokladať, že väčšinu. V rokoch 2003 – 2004 ŽNO organizovala kurzy počítačovej gramotnosti pre seniorov. Ponuku využilo približne 70 osôb (dnes môžu byť vo veku 80 – 90 rokov). Jednotlivcov, ktorí nemajú možnosť tejto korešpondencie, oslovujú pracovníci obce telefonicky, prípadne osobne.
- Zatiaľ poznám jediný židovský vtip na tému koronavírusu: Rabín radí veriacim, aby jedli macesy. Nemajú síce liečivé účinky, ale možno ich podstrčiť pod dvere a navyše, keďže spôsobujú zápchu, pomáhajú šetriť toaletný papier...
- V roku 2020 Pesach prebiehal v dňoch 8. – 15. apríla 2020, teda aj počas veľkonočných sviatkov (10. – 13. apríla). Stojí za úvahu porovnať, ako sa s dôsledkami pandémie vyrovnali v období sviatkov rodiny a inštitúcie majoritnej spoločnosti, respektíve židovskej komunity.
- V záujme ochrany osobných údajov neuvádzam podrobnejšie informácie o osobách, ktoré v texte citujem.
- V ojedinelých prípadoch mala pandémia opačný dosah, pretože donútila členov rodiny ostať doma: „Ja som toľkoto nebol doma 20 rokov a aj na Pesach sa teším, aspoň trochu schudnem.“
- Budúci rok v Jeruzaleme (hebrejsky).
- Pisateľ má na mysli skutočnosť, že v súčasnosti s náboženskými predpismi počas 8 dní sviatku nekonzumovali chlieb ani iné kvasené jedlá či nápoje. Zo starších výskumov poznám prípady, že ľudia tieto tradície dodržiavali len symbolicky (napr. pitím populárnej „mackovej kávy“ či inou formou konzumácie macesov) alebo stravovacie predpisy Pesachu ignorovali úplne.

ALBERTO VOJTĚCH FRIČ, ČERVUIŠ PIŠOÁD MENDOZA A JAROSLAV HAŠEK

V loňském roce uplynulo tři čtvrtě století od tragické a svým způsobem absurdní smrti (nakazil se tetanem, když se píchl o jeden z kaktusů ze své početné

sbírký) Alberta Vojtěcha Friče. Rád bych jej poněkud netradičním způsobem připomněl alespoň letos.

Na první pohled by se zdálo, že jména uvedená v titulu nemůže nic spojovat: Je to však velký omyl. Známy český cestovatel, dobrodruh, etnograf a sběratel kaktusů A. V. Frič (1882–1944) měl celou řadu přátel mezi soudobými pražskými literáty, novináři a básníky, mezi něž patřil také Jaroslav Hašek (1883–1923). Poměrně kuriózním způsobem je ale navíc „spojil“ i jeden jihoamerický Indián.

Jeden z posledních příspěvků věnovaných nejen Fričovi, ale i dalším českým cestovatelům publikovala Barbora Půtová v *Národopisné revui* v roce 2012. Její studii považují za zdařilou, byť nesouhlasím s jedním z jejích tvrzení, a sice když píše, že její studie „je věnována třem doposud nedoceneným českým cestovatelům...“ (Půtová 2012: 3). Osobně nepovažuji Friče za nedoceneného, nakonec to dokládá i připojený soupis literatury. Věnovali se mu například Olga Kanderová (1982), Karel Crkal (1983), Josef Kandert (1983), Oldřich Kašpar (1985, 2005), Pavel a Yvona Fričovi (1997, 1998, 1999; Fričová 1998), Kamila Šimková-Broulová (2006a, 2006b), Aleš Uhlíř (2013), Helena Kalendová (2018) a další. Dá se tedy zodpovědně prohlásit, že Fričova zajímavá osobnost a jeho činnost – a to jak z hlediska cestovatele a etnografického, tak i kaktusářského – jsou vcelku dobře zmapovány. Já jsem se osobně setkal s několika zajímavými Fričovými objekty v roce 1994 v Přírodovědném muzeu madridské Univerzity Complutense, když jsem narazil na několik uzavřených skleněných válců naplněných zřejmě formaldehydem, v nichž byli uchováváni drobní jihoameričtí živočichové. Každý válec nesl nápis *Alberto Vojtech Fric, Praga* (srov. Kašpar 1994). Ve Fričově již zmiňované knize se můžeme dočíst na několika místech, že když mu docházely prostředky na další cesty, opatroval si peníze prodejem jihoamerických materiálů. Bohužel v archivu muzea jsem nenašel ani zmínku o tom,

kdy a jak se tyto objekty do jeho sbírek dostaly.

V tomto příspěvku bych se chtěl nicméně zaměřit na jednu poměrně málo známou skutečnost spjatou právě s již jmenovaným Jaroslavem Haškem. Začneme ale popořádku. Alberto Vojtěch Frič ve své (jediné) knize *Indiáni Jižní Ameriky* (1943) popisuje následující událost: „V roce 1906 vypukla u tohoto klanu [Išira, kmen Čamakoko] zlá epidemie – neznámá, nemoc – která je decimovala. Vzal jsem jednoho hochy z náčelnické krve nejprve k lékaři na Baranco Branco, pak do Asuncionu k slavnému lékaři doktoru Gasparinimu, pak na kliniku do Buenos Aires, ale nikdo si s ním a jeho nemocí nevěděl rady. Já jel do Evropy na kongres amerikanistů ve Wien a najednou jsem se ocitl před dilematem, protože žádný kapitán mi ‚divocha‘ nechtěl vzít s sebou zpět – žádný nechtěl převzít odpovědnost. Rozřešil jsem to tak, že jsem ho, skoro umírajícího, vzal s sebou do Evropy a on mne sledoval jako stín skoro po celý rok, všude, kudy jsem jezdil.

Mnoho Pražanů i posluchačů mých přednášek se pamatuje na Červuiše Pišoáda Mendozu – kterého moji přátelé Mošna a Kavka přezdíli na Červíčka.

[...] Marně si na jeho nemoci brousily rozum, jak kliniky wienské, tak pražské, až ke mně přišel jeden student, který chtěl dělat doktorskou práci o příživnících lidských vnitřností, a požádal mne, abych mu daroval tropické parazity, kteří se pravděpodobně nastěhovali do mého těla, v naději že najde něco kurioznějšího. Jsem ochoten být nápomocen každému bádání a vyhověl jsem mu nejen já, ale i můj průvodce. Po několika dnech přišel mladík s vítězoslávou, že objevil nový druh škrkavky, a z vděčnosti ho chtěl po mně pojmenovat. Pokud se pamatuji, odbyl jsem jeho poctu dosti hrubým způsobem a víc jsem o něm neslyšel, ale Červuiš se uzdravil po té trošce kalomelu a santoninu. Rozhodl jsem se, že se pokusím vyléčit celý klan Iširů.“ (Frič 1943: 117)

A jsme u Jaroslava Haška, který poskytl amerického domorodce v Praze zvěčnil svým nenapodobitelným humorem v povídce *Indián a pražská policie*, kterou otiskl pod pseudonymem Dr. Vilém Stanko v humoristicko-satirickém časopise *Kopřivy* (1913). Povídka byla později zařazena do spisovatelových sebraných spisů (např. *Povídky. Satiry a humoresky*. Praha: Naše vojsko, 1955). Přikládáme celý text Haškovy povídky:

INDIÁN A PRAŽSKÁ POLICIE

Přijde-li jihoamerický Indián do Evropy, Indián, kterého se doposud nedotkla kultura a nezkažila ho, tu na každém kroku se dívá všem požadavkům úředním a ve své nezkaženosti s povděkem vítá krásné zjevy v životě moderního člověka, jakými jsou policajti, úřady, uniformy.

Každý Indián, abych tak řekl, má z policajtů radost, ale takovou čistou radost, jakou měl Indián Červuiš z kmene Čamakoko z našich úřadů, tu radost jistě neprožíval tak sytě a plně žádný z jeho druhů z jihoamerických pamp.

Indián Červuiš byl přivezen ze své domoviny do Prahy známým cestovatelem Fričem vedle jiných památností, jako ryb dýchajících plícemi, vzácných exemplářů hadů a podobně.

Když se dobrý rudoch Červuiš naučil trochu česky, říkal sám o sobě: „Já jeden dobrý exemplárek.“ Zatím však, než se naučil česky, chodil po ulicích, zastavoval lidi a řval: „Čamakoko, tupurumba, tupurumba.“ Podotýkám, že přítel Frič nám nechtěl přeložit to slovo „tupurumba“.

Výchova jeho dala mu mnoho práce. Během času odnavykl si běhat za každým automobilem s myšlenkou, aby ho předhonil, a velmi si liboval jezdit elektrickou. Nejlepší dojem na něho udělaly kleště na proštípování lístků. Jednou přišel domů s takovými kleštěmi. „Víš,“ povídá Fričovi, „mečel jako kojet na stepi, když jsem mu je bral. Červuiš rychlejší než ta bedna, v které jsem jel! Dobrý Červuiš malinkým bílým mužem vedle uhodil velkého muže přes hlavu a letěl jako liška po pampě. Dobré to bude

na proštípování nosů nepřátelům. Dírkami prostrčíme provázky a sto jich najednou povedeme.“

Nedal si vymluvit, že se dopustil nějakého násillí, a jednoho dne vrátil se vítězoslavně. Nesl pod paží dřevěnou nohu. „Šťastný den,“ řekl Fričovi, „stojí muž u domu a nastavuje ruku. Kouká se Červuiš a vidí, bílý muž má dřevěnou nohu. Červuiš mu za ni chytí a noha se utrhla. Dobrý Červuiš letěl jako liška po pampě, přijít domů a Čamakoko budou říkat: „Hó, hó“ a smát se.“

Nyní dalo velkou práci Fričovi, aby vysvětlil Červuišovi, že když někdo nastavuje ruku, že žebře, že prosí o dárek. „Dobře,“ povídá Červuiš, „rudý muž bílému muži dá.“

Pošle ho Frič s desetikorunou zlatou koupit doutníky na kraji Košíř a Červuiš se ve chvíli vrací vítězoslavně: „Červuiš dobrý, Červuiš dal žlutý kámen bílému muži, který nastavoval ruku a prosil.“ Desetikoruna byla tedy v pekle a nastala nyní nová práce vysvětlovat Červuišovi, aby když někdo nastavuje ruku, raději mu nic nedával.

Tak šel Červuiš ze Smíchova do Prahy, když předtím stavěl se na hořké vodě, jak říkal pivu.

Na začátku mostu vidí výběrčího, který nastavuje ruku. Červuiš pln opovržení se od něho odvrátil, a když ten něco křičel, nedbal a šel dál. Přiskočil strážník a vzal ho za kabát.

Červuiš se otočí a vidí muže s opravdovými pěknými péry na hlavě. Usoudil, že to bude nějaký pohlavár.

Strážník vzal Indiána za ruku. Červuiš věděl dobře, co to znamená tam u nich u Čamakoko, že jest to výzva na hrdinný zápas, když podává tak rychle někdo ruku, a skočil po cizím bílém pohlavárovi. Nežli se strážník nadál, Červuiš už na něm ležel a počal chrochtat jako vepř, což byla píseň vítězná, a když strážník volal: „Jménem zákona, pusťte mne,“ myslil, že bílý pohlavár prosí o milost. Slezl ze strážníka a šel klidně dál volaje: „Čamakoko, tupurumba.“

„Viš,“ povídal o tom Fričovi měkkým, snivým a tichým hlasem, „takových pohlavárů přišlo jeden, dva, tři, čtyři hned potom a volali, že jsem vyhrál. A takový malý vozeček přivezli a do toho mne odnesli se vši slávou a já ti jel. Táhl to dva bílí muži a vevnitř byla taková pěkná tma a náramky ti mně dali ze stříbra. A pak tam byl takový velký vigvam a oni na mě samí pohlaváři tak pěkně zpívali a vedli mě do takového velkého pokoje a tam byla postel. Považ, ve dne mne uložili, poněvadž si mne vážili, ale přišel jeden bílý muž a vzal mně ty náramky ze stříbra a pak zas jiní přišli a po slavném jejich způsobu pohostili, chleba dali i polévku, hm, to ti byla dobrota, samí švábi sladcí v ní plovali.“

A Červuiš zamlaskal a snivě zadíval se do stropu: „Och, hodní bílí pohlaváři s péry, Červuiš zvítězil a oni ho ve vši slávě odvezli a šli za ním pěšky.“

Nyní je Červuiš opět u svých Čomakoko a jistě jim vypravuje s nadšením o polévce na pražském policejním ředitelství. Pražská policie má v tom Indiánovi největšího obdivovatele.

(Stanko [Hašek] 1913)

Z toho, co bylo napsáno, vyplývají dvě zásadní skutečnosti: Fričův obdivuhodně příznivý vztah k původnímu domorodému obyvatelstvu Latinské Ameriky, který prokázal při četných dalších příležitostech, a neuvěřitelná pohotovost spisovatele a humoristy Jaroslava Haška, který se chopil příležitosti příchodu amerického domorodce do Prahy a ztvárnil jej haškovským nenapodobitelným humorem.

Oldřich Kašpar
(Katedra kulturní
a sociální antropologie FF UPa)

Prameny a literatura:

- Crkal, Karel 1983: *Lovec kaktusů*. Praha: Academia.
Frič, Alberto Vojtěch 1943: *Indiáni Jižní Ameriky*. Praha: Nakladatelství novina.
Frič, Pavel – Fričová, Yvona 1997: *Guido Boggiani: Fotograf. Fotografo. Fotógrafo. Photografer*. Praha: Titanic

Frič, Pavel – Fričová, Yvona 1998: *Guido Boggiani*. Praha: Titanic.

Frič, Pavel – Fričová, Yvona 1999: *Muzea a galerie v České republice*. Praha: Titanic.
Fričová, Yvona 1998: Alberto Vojtěch Frič. In: Jan Filipický a kolektiv: *Kdo byl kdo? Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. Praha: Libri, s. 142–143.

Kalendová, Helena 2018: „Nedoceněný Karai Puků, vědec a cestovatel Frič.“ *Zprávy tiscali.cz* [online] 21. 12. [cit. 15. 1. 2020]. Dostupné z: <<https://zpravy.tiscali.cz/nedoceneny-karai-puku-dobrodruh-vedec-a-cestovatel-fric-322192>>.

Kandert, Josef 1983: Alberto Vojtěch Frič – on the centenary of his Birth. *Annals of the Náprstek Museum Prague* 11, s. 111–146.
Kašpar, Oldřich 1985: Miniantologie z ústní slovesnosti Indiánů Jižní Ameriky. *Světová literatura* 30, s. 164–188.

Kašpar, Oldřich 1994: *Pracovní deník z Madridu*. Rkp.

Kašpar, Oldřich 2005: Usmířovatel brazilských Indiánů. *Western World* 6, s. 30–31.

Kandertová, Olga 1982: Alberto Vojtěch Frič. Výstavka měsíce. In: *Červenec v Náprstkově muzeu*. Praha: Národní muzeum.

Půtová, Barbora 2012: Čeští cestovatelé a etnografové na hranici kultur. *Národopisná revue* 22, s. 3–18.

Stanko, Vilém [Hašek, Jaroslav] 1913: Indián a pražská policie. *Kopřivy* 5, č. 19, s. 11.
Šimková-Broulová, Kamila 2006a: Po stopách Karai Puků. *Lidé a Země* 55, s. 18–24.

Šimková-Broulová, Kamila 2006b: Za vše může kaktus. *Lidé a Země* 55, s. 94–95.

Uhlíř, Aleš 2013: „Alberto Vojtěch Frič.“ *Neviditelný pes* [online] 14. 11. [cit. 14. 12. 2019]. Dostupné z: <https://neviditelnypes.lidovky.cz/veda/osobnost-alberto-vojtech-fric-A131112_215102_p_veda_wag>.

ŽIVOTNÍ KŘÍŽOVATKY ANDREJE SULITKY NA CESTĚ K ETNOLOGII A NÁRODNOSTNÍM MENŠINÁM

V letošním roce slaví pětasedmdesáté narozeniny PhDr. Andrej Sulitka, CSc. Přehled o činnosti tohoto etnologa, folkloristy a uznávaného bývalého vysokého vládního úředníka podal na stránkách Národopisné revue u pří-

ležitosti jeho sedmdesátin Zdeněk Uherek (NR 4/2015), nicméně listopadové půlkulaté životní jubileum A. Sulitky jsme nechtěli nechat bez povšimnutí. Rozhodli jsme se zeptat se ho, jak ryzí Čechoslovák zakotvil v dnešní České republice a které mezníky svého života považuje za nejdůležitější. Pro čtenáře NR připomínáme, že letošní oslavenec pochází ze severospišské goralské oblasti Slovenska, z mikroregionu Zamagurie, který se vyznačuje prolínáním kulturních tradic více etnik, zejména Slováků a Poláků. Není proto zřejmě náhoda, že problematika etnické různorodosti, kulturní diverzity a řešení postojů či požadavků menšin provázely A. Sulitku po většinu času jeho vědecké dráhy i při působení v Úřadu vlády ČR. Téma menšin k němu patří stejně jako jeho výrazné osobnostní rysy, kterými jsou poctivost, schopnost diplomatického jednání a takt.

Obligátním začátkem rozhovorů je dotaz směřující k počátkům zájmu o obor, který doplňují otázkou, jak ses dostal z východního Slovenska na studia právě do Brna?

Když jsme se bavili se spolužáky na začátku studia na brněnské filozofické fakultě v polovině 60. let o tom, proč si ten který vybral příslušný studijní obor, většinou uváděli, že původně chtěli studovat obor jiný. I já jsem měl pochybnosti. Po maturitě na košické státní konzervatoři jsem chtěl studovat hudební vědu. Při jedné z návštěv košického muzea mě ale oslovil sympatický postarší pán, který – jak se ukázalo – byl bývalým pracovníkem a rovněž ředitelem Východoslovenského muzea v Košicích. Etnograf Michal Markuš mně zasvěceně přiblížil historii muzejních expozic a vybědl mě, zda bych se nechtěl přihlásit ke studiu etnografie. Navrhl Brno, kde udržoval pracovní kontakty s vedením katedry etnografie a folkloristiky na Filozofické fakultě UJEP (dnes Masarykova univerzita). Poradil mi také, abych si zaznamenával rodinné a výroční obyčeje a hlavně, abych si jako student konzer-

vatoře zapisoval lidové písně z goralské oblasti Spiše, mého rodného regionu, čemuž jsem se nakonec o prázdninách s chutí věnoval. Jeho podnět byl pro mé další studijní zaměření rozhodující. V Košicích jsem se ocitl jako student konzervatoře koncem 50. let. Intenzivně jsem zde poznával různorodost kultur, s nimiž jsem každodenně přicházel do styku prostřednictvím pedagogů v profesorském sboru konzervatoře. Působili zde totiž nejen Slováci, ale též Češi, Maďaři či Němci. Každý svým způsobem ovlivňoval společenské vědomí studentů a podněcoval rozvíjení jejich individuálních schopností. Reagoval jsem tehdy na podněty výše zmíněného M. Markuše a se zájmem jsem pročítal v tehdejší košické vědecké knihovně svazky meziválečného vydání Československé vlastivědy, zejména kapitoly o lidové kultuře. Po maturitě jsem se pak přihlásil ke studiu etnografie a folkloristiky.

Jaká byla Tvoje studijní léta a zkušenosti získané mimo rodný kraj?

Studium etnografie a folkloristiky na brněnské filozofické fakultě jsem absolvoval v letech 1965–1970. Studijní program byl v tomto období jednooborový, což mělo s ohledem na soustředěnější studium výhody, ale i nevýhody, protože nám chyběla provázanost na příbuzné obory. Nechtěl jsem se vzdát muzikologie, takže jsem využil možnosti navštěvovat individuálně vybrané přednášky, které tehdy katedra hudební vědy nabízela. V průběhu brněnského studia jsem však zažil dvakrát „vybočení“ ze standardního studijního programu. Vedoucí katedry Richard Jeřábek mi v létě 1967 nabídl možnost absolvovat studijní pobyt v Polsku. Šlo o dvousemestrální studium v akademickém studijním roce 1967/1968. Jako „volný“ posluchač etnologie na Jagellonské univerzitě v Krakově jsem měl možnost navštěvovat přednášky a semináře i na varšavské univerzitě. V Krakově vládl tehdy „duch“ slovanské etnologie Kazimierza Moszyńskiego reprezentovaný jeho následovníky. Tak na-

příklad Mieczysław Gładysz vedl katedru etnografie a zároveň byl vedoucí Ústavu etnologie a kulturní antropologie, Roman Reinfuss se zabýval lidovým výtvarným uměním a etnografií Karpat apod. Kromě jejich pojetí studijního programu etnografie Slovanů mě ale v Krakově zaujalo ještě studium sociologie, které bylo po druhé světové válce v Československu přerušeno. Otevřela se mi zde jedinečná příležitost poznat zaměření polské sociologie, sociální i kulturní antropologie, která v Polsku v poválečném období udržovala krok s anglosaským vědeckým světem. Rád jsem navštěvoval sociologické a etnologické přednášky Kazimierza Dobrowolského či kulturního antropologa Andrzeje Waligórskeho, žáka slavného polsko-britského antropologa, sociologa a etnografa Bronisława K. Malinowského, jednoho ze zakladatelů funkcionalistické školy ve společenských vědách. Významné pro mě též bylo, že jsem spolu se skupinami krakovských posluchačů etnografie měl možnost zúčastňovat se terénních výzkumů v příhraničních oblastech jižního a východního Malopolska.

Ty jsi byl v Polsku nejen na zkušeně jako vnímavý vysokoškolský student, ale musel jsi nasát také atmosféru politických událostí a studentské revolty, která se v roce 1968 týkala nejen Paříže, ale i polských měst.

Univerzitní život v Polsku poznamenaly v akademickém roce 1967/1968 studentské nepokoje v Krakově i ve Varšavě, a tak program výuky byl tu a tam přerušován. Pozoruhodné bylo, že navzdory restriktivním opatřením vůči studentům na varšavské i krakovské univerzitě byli vysokoškolští studenti reprezentanty neutuchajícího odporu vůči komunistické politické moci. Před srpnovými událostmi roku 1968 v Československu jsem pak akademický rok 1967/1968 na Jagellonské univerzitě předčasně ukončil. V rušných společenských a politických poměrech jsem se do Brna vrátil obtěžkán etnologickou i sociologickou literaturou, doma nedostupnou, kterou jsem si průběžně pořizoval hlavně v krakovských antikvariátech. Šlo o literaturu tematicky zaměřenou na Těšínské Slezsko, ale i na slovensko-polské vztahy v oblasti Spiše. Díky přátelské atmosféře, která tenkrát vládla na brněnské katedře etnografie a folkloristiky, jsem se pak soustředil na vykonání zkoušek za třetí ročník. Ke studiu na vysoké škole v 60. letech patřila ale povinnost studentů ve třetím a čtvrtém ročníku absolvovat vojenskou přípravu. Vzhledem k tomu, že jsem ve třetím ročníku pobýval v Polsku, nemohl jsem na vojenskou katedru splnit podmínky pro příslušný zápočet a vykonání zkoušky. Hrozilo mi tedy, že vojenskou přípravu budu muset absolvovat ve čtvrtém a pátém ročníku studia anebo po ukončení studia nastoupit na dvouletou vojenskou prezenční službu. Této komplikaci jsem se nakonec vyhnul tím, že jsem v pátém ročníku nebyl ze zdravotních důvodů uznán schopným výkonu vojenské služby.

To Ti muselo přinést velkou úlevu a také jsi mohl soustředěně dokončit studium a jako úspěšný absolvent

pokračovat v tehdejší formě postgraduálního studia, a to v Bratislavě.

Po ukončení studia na brněnské univerzitě jsem nastoupil do zaměstnání v Národopisném ústavu SAV v Bratislavě, kde jsem pak absolvoval interní vědeckou aspiranturu. Pokračoval jsem v tématu diplomové práce zaměřené na problematiku výročních obyčejů a obřadního folkloru v oblasti severního Spiše a v Bratislavě jsem v roce 1978 obhájil kandidátskou dizertační práci *Výročné zvyklostie a ľudová pieseň. Príspevok k poznaniu interetnických súvislostí ľudovej kultúry na slovensko-poľskom pomedzí Spiša*. Podmínky v Národopisném ústavu pro další odborný rozvoj jsem považoval za ideální a působení v této instituci za stálé, neboť manželka byla zaměstnána rovněž v Bratislavě, v Historickém ústavu SAV, a ve stejné době zde i ona obhájila kandidátskou dizertační práci. Zneklidňovalo nás však, že rodiče manželky žili osamoceně v Brně, a tak jsme se nakonec „řízením osudu“ přestěhovali do jejich blízkosti, abychom rodičům mohli poskytovat potřebnou pomoc.

Bylo to také dobré řízení osudu, že jsi zakotvil v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV? To přece nebylo v té době samozřejmostí, zvláště když jsi nebyl politicky angažovaný.

Kupodivu se mi jak při nástupu do interní aspirantury, tak na jejím závěru podařilo odolat soudobým politickým tlakům, abych vstoupil do KSČ. Argumentoval jsem hlavně tím, že plánuji přestěhovat se s rodinou do Brna a místo stranického kandidáta v ústavu bych zbytečně blokoval. Různé výmluvy jsem opakoval i v době, kdy jsem se stal zaměstnancem brněnské pobočky. Opět jsem využíval odůvodnění, že nejsem kmenovým brněnským pracovníkem. Naštěstí se to zdařilo. Tak začala předsídlením do Brna od roku 1977 nová etapa mého pracovního zařazení v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Personálně jsem byl začleněn do tehdejšího oddělení studia etnických procesů v Praze

a následně jsem byl převeden na brněnské pracoviště s tím, že jsem se i nadále podílel na úkolech oddělení studia etnických procesů v Praze, které vedla Iva Heroldová. Věnoval jsem se výzkumu novoosídleného pohraničí, který byl organizován ve spolupráci s pražskou katedrou etnografie a folkloristiky UK v rámci studentských terénních praxí. Jedna skupina studentů byla zaměřena na výzkum v jihočeském příhraničí, druhá v oblasti severní Moravy. V 80. letech jsem připravoval program terénního studentského výzkumu v novoosídleném severomoravském pohraničí a garantoval jsem zpracování výzkumných zpráv pro pražskou katedru a ústav. Vedle toho jsem se soustředil na studium lidové kultury v oblasti Těšínského Slezska, což tematicky navazovalo na moje předchozí zaměření na slovensko-polské vztahy lidové kultury. Na brněnském pracovišti ÚEF jsem též participoval na řešení úkolu týkajícího se výzkumu Brna a připravované monografie o lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí (1993).

Jak se do Tvého života promítla změna situace po roce 1989 a rozdělení Československa?

Významnou událostí pro mě i pro brněnský ústav byl počátek roku 1990. Bezprostředně po Novém roce se na brněnském pracovišti uskutečnilo shromáždění pracovníků, na němž byl Oldřich Sirovátka uvítán jako bývalý pracovník ústavu. (V roce 1972 odešel v rámci normalizačních opatření z rozhodnutí pražského ředitele Antonína Robka z Ústavu pro etnografii folkloristiku do brněnského Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV.) Z pozice své tehdejší funkce v ROH jsem usiloval o to, aby shromáždění vyslovilo souhlas se jmenováním Oldřicha Sirovátky do funkce vedoucího pracoviště, což pak bylo provedeno v krátkém čase. Sirovátka, kterého jsem si velmi vážil pro jeho široký odborný rozhled i přátelský vztah, mě požádal, abych také přijal

funkci jeho zástupce. Podílel jsem se tak mj. na formulování dokumentů o postavení brněnské pobočky ve vztahu k pražskému pracovišti a jeho vedení. V průběhu roku 1990 se na mne ale obrátil bývalý kolega z pražského oddělení etnických studií Tomáš Haišman, později dlouholetý šéf azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR, který již na začátku roku 1990 přijal místo na Úřadu vlády ČSFR v odboru společensko-politických vztahů a humanitárních otázek, a nabídl mi pracovní pozici v tomto odboru. Jeho návrh se mi zalíbil, navíc jsem myslel, že se bude jednat o krátkodobé přerušení a vrátím se zpět na akademickou půdu, abych pokračoval ve studiu národnostních vztahů v nových politických poměrech. Rozhodnutí využít této nabídky mně ulehčil můj přímý nadřízený Oldřich Sirovátka, který mně nebránil navrhované šance využít. Od 1. ledna 1991 jsem tedy nastoupil do zaměstnání na Úřadu vlády ČSFR. Přelomový byl postoj Tomáše Haišmana, který tehdy reagoval na snahy vybudovat na úrovni úřadu federální vlády institucionální zázemí pro národnostně menšinové otázky. Odpovídalo to též vzrůstající aktivitě zástupců národnostních menšin, které předlistopadový komunistický režim tabuizoval.

V nových polistopadových poměrech začaly ovšem vlády republik přistupovat i k otázkám národnostních menšin samostatně, a přesto, nebo právě proto měl vzniknout sjednocující federální menšinový orgán. Federální vláda tak již začátkem roku 1990 schválila materiál, kterým rozhodla zřídit Výbor vlády České a Slovenské Federativní republiky pro národnosti a následně i postup při vytváření Výboru vlády ČSFR pro národnosti a jeho koncepčního zaměření. V návaznosti na tyto dokumenty federální vláda projednala a schválila také zásady politiky vůči národnostním a etnickým menšinám v českých zemích i na Slovensku. Situace se však radikálně změnila po parlamentních volbách v červnu 1992, vývoj se ubíral k rozdělení Československa. Bylo přítom

zřejmé, že po rozdělení Československa bude třeba pokračovat v budování institucionálních podmínek pro fungování národnostně menšinové agendy. Z akademického působení jsem měl za sebou z období před listopadem 1989 rozsáhlejší poznatky o problematice národnostně menšinových vztahů, proto jsem se rozhodl zkušenosti využít v praxi a pokračovat jako pracovník státní správy i po rozdělení Československa.

Jako vysoký státní úředník s akademickou zkušeností ses angažoval při řešení citlivých otázek menšinových kultur, jazyků a právního rámce.

Po rozdělení Československa jsem se stal pracovníkem sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny, který spadl do organizační struktury Úřadu vlády ČR. Personálně šlo o malý tří až pětičlenný samostatný útvar. Zprvu jako řadový pracovník sekretariátu, později jako jeho vedoucí jsem se až do roku 2008 podílel na přípravě opatření národnostně menšinové politiky České republiky. Týkalo se to přípravy podkladů k ratifikaci zásadních menšinových dokumentů Rady Evropy, jimiž je v současnosti Česká republika vázána, tj. Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin Rady Evropy (1997) a Evropské Charty regionálních či menšinových jazyků (2006), jakož i nastartování monitorovacích zpráv o plnění závazků vyplývajících z uvedených mezinárodních smluv. Z hlediska vnitrostátní legislativy se současně koncem 90. let obtížně řešil úkol přípravy návrhu zákona o právech příslušníků národnostních menšin (2001), podobně i nařízení vlády pro stanovení podmínek a způsobu poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity (2002). Zásadním počinem bylo v té době také ve spolupráci s Magistrátem hl. města Prahy zajištění přípravy a vybudování Domu národnostních menšin v Praze. Hlavní těžiště práce v sekretariátu Rady ale

spočívalo v operativní přípravě koncepčních materiálů. Znamenalo to sice náročné pracovní nasazení, ale věnoval jsem se mu rád, protože mě naplňovalo pocitem uspokojení, že mohu přispívat k řešení problematiky nejen národnostních menšin, jejich rovnoprávného postavení, ale i soužití menšinových součástí v české společnosti.

Téměř po dvaceti letech jsem nakonec ukončil působení ve státní správě a v roce 2008 odešel do důchodu. V té době jsem začal působit jako pedagog na Filozofické fakultě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem na katedře politologie a filozofie, kde jsem setrval do roku 2014. Věnoval jsem se jednak výuce o postavení národnostních menšin v českých zemích i v Evropě, formování menšinových politik, a jednak problematice veřejné správy. V pedagogické práci jsem měl možnost zúročit předchozí teoretické i praktické poznatky z působení ve státní správě a předávat je studentům politologie.

Tvé vzdělání a snahu řešit problematiku etnicity a menšin jsi mohl realizovat ve výlučné akademické sféře i na místě vysoce kompetentního vládního úředníka. Díky Tvé povaze a znalostem jsi nezůstal v ohraňovaném prostoru.

Od roku 1991 jsem sice působil institucionálně mimo obor, ale kontakt jsem udržoval i s akademickou obcí. Podílel jsem se na řešení akademických i mimoakademických vědeckých projektů, přičemž v omezené míře jsem využíval i databázi z výzkumu z minulých let. Když se mi v roce 2012 naskytla možnost pokračovat v zaměstnání v oddělení etnických studií Etnologického ústavu AV ČR v Praze, návrat na akademické pracoviště jsem uvítal. V nových podmínkách jsem se soustředil na archivní výzkum. Věnoval jsem se tématům, která doposud nebyla v centru pozornosti etnologického bádání, konkrétně v Národním archivu v Praze studiu národnostně menšinových situačních zpráv ve fondu Prezidia ministerské rady me-

ziválečného Československa, fungování Menšinového muzea v Praze (1909–1920), vydávání jeho časopisu Menšinová revue před první světovou válkou apod. Výsledky archivního studia jsem zpracoval a publikoval jako dílčí studie v odborném tisku.

Na závěr rozhovoru nezbývá než jubilantovi popřát dobré zdraví, klidný rodinný život a elán k další záslužné práci na poli národnostních menšin.

Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)

Výběrová bibliografie Andreje Sulitky (od roku 2015):

- National Minority Organisations in Prague: structure, competence and social activities. *Národopisná revue / Journal of Ethnology* 25, 2015, č. 5, s. 3–17 (se Z. Uherkem).
- Role spolkového Menšinového muzea v Praze před první světovou válkou. In: Tichá, Jana (ed.): *Muzeum a identita. Etnologické pohledy*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2016, s. 26–32.
- K otázce etnické identity Rusínů v České republice. *Český lid* 103, 2016, s. 451–472.
- Memorandum k návrhu na rozšíření působnosti zákona tzv. lex Perek při přípravě národnostního statutu. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 62, 2016, č. 1, s. 149–160.
- Rusíni v České republice: „revitalizace“ národnostně menšinové identity. *Národopisná revue* 27, 2017, s. 60–71.
- Vlastivedný tábor polských studentů v Jurgově v roce 1935. In: *Almanach Slováci v Polsku / Słowacy w Polsce* XVIII. Krakov: Spolek Slovákov v Polsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2017, s. 395–417.
- Stopy migrace Čechů a Rusínů z Podkarpatské Rusi a dnešní rusínská národnostní menšina v České republice. In: Bednařík, Petr – Nosková, Helena – Maršálek, Zdenko (eds.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2018, s. 353–363.
- Dům národnostních menšin v Praze – impulzy k uskutečnění záměru a realizace projektu. In: *Kamenné instituce národnostních*

menšin a role samospráv při jejich podpoře. Sborník příspěvků z konference konané v Praze dne 7. prosince 2017. Praha: Magistrát hl. m. Prahy a Dům národnostních menšin, o.p.s., 2018, s. 19–25.

Memorandum Svazu Čechů-Židů v Republice československé postoupené vládě během přípravy národnostního statutu v roce 1938. *Právněhistorické studie* 48, 2018, č. 2, s. 115–130 (s B. Soukupovou).

Národnostní menšiny v České republice v kontextu krajanské diaspory. In: Brouček, Stanislav a kol.: *Česká republika a diaspora: Co bylo a co bude?* Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2019, s. 191–203.

Milan Horáček, blízkost hranic česko-německého sblížení. In: Brouček, Stanislav a kol.: *Česká republika a diaspora: Co bylo a co bude?* Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2019, s. 247–250.

Rusíni ve skladbě národnostních menšin České republiky po roce 1989. *Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* 29, 2020, č. 1, s. 8–9.

BLAHOPŘÁNÍ KARLU ALTMANOVÍ

V uplynulých třiceti letech jsme se v různých časových intervalech setkávali na odborných konferencích, pracovních jednáních i při plánovaných cestách pro víno. Pravidelně jsme se vítali jako účastníci poznávacích zájezdů po Evropě, které každoročně organizoval profesor Richard Jeřábek, od 90. let minulého století do poloviny prvního desetiletí nového milénia. Karla Altmana znám jak z hlediska kolegiálních vztahů, tak i z hlediska jeho příslovečné vědecké přesnosti a svědomitosti. Bylo pro mě samozřejmostí napsat pro NR ohlédnutí k jeho šedesátinám

Toto významné životní jubileum PhDr. Karel Altman, CSc., oslavil v květnu letošního roku. Narodil se v Brně (* 11. 5. 1960) a ze stálého bydliště v Rajhradě dojížděl do moravské metropole na gymnaziální studia, která úspěšně ukončil v roce 1979 maturitou. Při našich setkáních vzpomínal, jak již v době stře-

doškolských studií „čundroval“ (podle Slovníku jazyka českého mj. „toulal se“) především po jižním Valašsku. Nebrání se zřejmé souvislosti s pozdějším profesionálním zájmem o tramping jako jeden ze způsobů společenského sdružování.

Zájem o historii jej přivedl ke studiu na Filozofické fakultě tehdejší Univerzity J. E. Purkyně (dnes MU) v Brně v letech 1979–1984. Obor doplnil o jazyk český, kde mohl uplatnit znalosti a oblibu studia literatury. Pokud by nenašel uplatnění v odborné a vědecké práci, byl srozuměný s učitelským povoláním. Vysokoškolské vzdělání završil obhajobou diplomové práce, ve které v časovém úseku mezi světovými válkami sledoval kulturní a společenský vývoj na Brněnsku. Výsledky předznamenaly další trend jeho výzkumu. Počátky svého odborného zájmu osvětlil v předmluvě knihy *Zlatá doba štamgastů pražských hospod* (2003): „*Moje bádání v každodenní životě v hostinských zařízeních ostatně vyplynula z výzkumů způsobů a forem sdružování obyvatel města, k nimž mě přivedl pan docent PhDr. Karel Fojtík, CSc., můj mistr, na něhož často vděčně vzpomínám.*“

Po ukončení vysokoškolského studia nastoupil Karel Altman jako vědecký pracovník do tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně (dnes brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR). Zaměřil se na mezioborové historicko-etnografické studium vývoje městské společnosti. V roce 1986 získal na své domovské fakultě titul PhDr. V průběhu druhé poloviny 80. let si stanovil stěžejní směr svého vědeckého výzkumu, v němž do jisté míry navazoval na tradici brněnské pobočky ÚEF ČSAV ve studiu etnografie dělnictva. Koncepti svých výzkumů průběžně rozšiřoval o další náměty, které ve finále přinesly komplexnější obraz společenských vrstev i každodenního života obyvatel měst. Největší pozornost věnoval moravské metropoli. Soustředil informace o zakládání spolků a sledoval jejich rozvoj. Zaměřil se na vlastenecké spolky a jejich poslání v národně uvědomovacím procesu, v návaznosti se pak zabýval vývojem a existencí prostorů, kde se členové spolků setkávali. Po většině šlo o různá hostinská zařízení. Význam brněnských podniků pro sdružování prezentoval jubilat ve své první knize s názvem *Krčemné Brno* (1993). V této práci vyhodnotil působení hostinců na rozvoj české národní společnosti v Brně. Jak uvedl v předmluvě, hospody „byly skutečnými a ničím nenahraditelnými středisky společenského života obyvatel města i jeho předměstí“.

Výzkum sociálního sdružování se stal součástí plnění grantového úkolu „Etnická a kulturní identita českého města“. Mimořádně kvalitním výstupem tohoto projektu byla kandidátská disertace *Způsoby sdružování českých obyvatel Brna (od poloviny 19. století do meziválečného období)*, kterou Karel Altman obhájil v roce 1996. Předložil podrobnou analýzu způsobu komunikace, sblížení a sdružování městských obyvatel v návaznosti na tradiční formy pospolitého života. Pozornost věnoval také národnostním vztahům a narůstajícím rozporům mezi Čechy a Němci.

V následujících letech věnoval jubilant badatelskou pozornost spolkům a sdružování v dalších moravských městech či vesnicích. Rozvíjel a prohluboval studium významu, který měla pro sdružování městských profesních či zájmových obyvatel různá hostinská zařízení. Výsledky uveřejňoval v referátech na vědeckých konferencích, v odborných časopisech a sbornících i jako kapitoly v knižních monografiích v české produkci, ale také v Polsku a na Slovensku.

Kulturněhistorické metody výzkumu uplatnil Karel Altman i při studiu spolků české menšiny ve Vídni. Z hlediska způsobů sdružování obyvatel měst byly v nejširším společenském záběru zpracovány monografie *Zlatá doba štamgastů pražských hospod* (2003) a *Praha u piva* (2015). K Brnu se letošní oslavenec vrátil jako autor textu kolektivního díla *Zmizelý svět brněnských kaváren* (2008), reprezentativní obrazové publikace časově zahrnující období před první světovou válkou a dobu mezi dvěma válkami. Vyhledával a zkoumal také další typy sociálního sdružování, např. trampingu a trampskou subkulturu. Vzhledem k současným tendencím vyhledávajícím „provokativní“ témata bádání lze jeho výzkumy zařadit do spektra klasického etnologického bádání.

V neposlední řadě doplňuje profil odborné aktivity jubilanta pedagogická činnost. Jako externista působí od roku 1996 v Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, kde před studenty předstoupil např. s tématy Hostinská zařízení, Tramping jako subkultura a Dějiny národopisu na Moravě do roku 1918. Byl také vedoucím bakalářských i magisterských diplomových a disertačních prací. Organizuje student-ské terénní výzkumy, je členem komise pro obhajoby doktorských prací v Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně.

Opomenout nelze ani desítky jubila-tových popularizačních článků v různých novinových denících. Do *Lidových novin* připravil seriál o Moravě před 100 lety, v *Právu* uveřejňoval na pokračování in-

formace o trampingu. V Českém rozhlasu Brno měl v letech 2013–2015 rozhovory o společenském a kulturním životě v Brně v 19. a první polovině 20. století. Výběrová bibliografie Karla Altmana dokládá jeho široký badatelský záběr. Nebude od věci se při této příležitosti zmínit o výhledu – nakladatelství Academia připravuje vydat zatím pod pracovním titulem jeho práci *Dědictví českého trampingu*.

Milý Karle, všechno nejlepší! „Mnoga ljeta, zdravi byli, mnoga ljeta, živijo!“

Miloš Melzer
(Šumperk)

Výběrová bibliografie Karla Altmana:

Knihy:

Krčenné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale taky o hospodách, pivnicích a putykách v moravské metropoli. Brno: Doplněk, 1993.

Besední dům v Brně. Brno: Nadace kulturní historie, 1995.

Zlatá doba štamgastů pražských hospod. Brno: Host, 2003.

Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918). Výběrová bibliografie. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2005.

Zmizelý svět brněnských kaváren / Verschwundene Welt der brünner Cafés. Brno: Nakladatelství Josef Filip 1938, 2008 (s V. Filipem a L. Kudělkovou).

Brno. Zájezdní hostince a hotely / Brün. Gasthäuser und Hotels. Brno: Nakladatelství Josef Filip 1938, 2012 (s V. Filipem).

Úvod do studia dějin národopisu na Moravě. Brno: Masarykova univerzita, 2013.

Periodický tisk jako zdroj etnologického poznání. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. i., 2014.

Praha u piva. Praha: Vyšehrad, 2015.

Editorství:

Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem. Brno: Doplněk, 2015 (s J. Pospíšilovou).

Kniha o Rajhradě. Rajhrad: Město Rajhrad, 2014 (s I. Durecem).

Leute in der Großstadt. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 1996, (s J. Pospíšilovou).

Město pod Špilberkem. Brno: Doplněk, 1993 (s J. Pospíšilovou a A. Navrátilovou).

Studie, kapitoly v monografiích

Podíl Českého čtenářského spolku na utváření společenského života v Brně od 60. let 19. století. *Český lid* 75, 1988, s. 179–183.

Úloha různých formálních i neformálních sdružení v sociálním, hospodářském a kulturním vývoji Brna od roku 1860. In: Toncrová, Marta (ed.): *Národopisné studie o Brně.* Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1990, s. 94–109.

Stolové společnosti jako činitel integrace Českého čtenářského spolku v Brně. *Slovenský národopis* 39, 1991, s. 322–327.

Koexistenz und Konflikte der tschechischen und deutschen Typographen in Brünn. In: Salner, Peter (ed.): *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas.* Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1992, s. 136–141.

Podíl působení hostinců na rozvoj české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století. *Český lid* 81, 1994, s. 295–304.

Veränderungen in Formen des Zusammenkommens der Brünner Bewohner im Laufe der industrialen und nationalen Entwicklung. In: Salner, Peter – Beňušková, Zuzana (eds.): *Stabilität und Wandel in der Großstadt.* Bratislava: Společnost přátel a odborníků Muzea romské kultury; Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR; Ústav lidové kultury a Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, 1995, s. 45–50.

Zur Rolle informeller Vereinigungen im Leben der tschechischen Gesellschaft in Brünn an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheit und kleiner Sozialgruppen.* Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996, s. 83–89.

Inn as a Place of Meeting and Communication of Czech Inhabitants of Brno. In: *Ecology and Folklore III. Češi v cizině* 11. Prague: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 1998, s. 7–11.

Národnostní diferenciacie brněnské společnosti v procesu industrializace. In: Salner, Peter – Beňušková, Zuzana (eds.): *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote.* Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1999, s. 18–27.

Tramenské hospody na západní Moravě. *Západní Morava* 3, 1999, s. 69–78.

Pouliční nápisy v procesu přeměny multilingvního města. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Slova města.* Praha: Francouzský ústav pro vý-

- zkum ve společenských vědách, Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 171–184.
- Trampové a moc. (K problematice postavení trampského hnutí ve společnosti od počátku 20. let do současnosti). *Český lid* 87, 2000, s. 223–238.
- Opomíjené dílo s národopisnou tematikou Moravy a Slezska. (K etnologickým kapitolám moravsko-slezského svazku díla Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild). *Český lid* 88, 2001, s. 369–376.
- Založení a počátky působení Tělocvičné jednoty Sokol v Ivančicích. *Jižní Morava* 37, 2001, s. 125–136 (s J. Durecem).
- Čeněk Zíbrt a moravský národopis. *Národopisný věstník* 19 [61], 2002, s. 29–40.
- České spolky na Moravě a lidová kultura. *Národopisná revue* 13, 2003, s. 123–127.
- Zíbrtov „Český lid“ a moravští národopisci. *Český lid* 90, 2003, s. 173–183.
- ...jak někteří trampují. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: Doplněk a Etnologický ústav AV ČR, 2003, s. 255–285.
- Václav Kosmák a moravský národopis. In: Drápala, Daniel (ed.): *Aktivita duchovních na poli vědy a kultury*. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov pod Radhoštěm, 2003, s. 83–88.
- František Sušil a český národopis na Moravě. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, pracoviště Brno; Rousínov: Město Rousínov, 2004, s. 29–38.
- Lucie Bakešová důvěrně Čeňku Zíbrtovi. (Glosy k národopisnému hnutí na jižní Moravě v devadesátých letech 19. století.) *Jižní Morava* 40, 2004, s. 161–174.
- „Po půdách, komorách i mlatech“ aneb „k čemu ty staré hříchy a komedie?“ (Z terénních zkušeností průkopníků českého národopisu na Moravě v 19. a v první polovině 20. století). *Folia ethnographica* 38, 2004, s. 7–24.
- Jedlíci i labužníci. K problematice krčmenného stravování na přelomu 19. století. *Národopisná revue* 14, 2004, s. 212–218.
- Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí (1800–1918). In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (eds.): *Kultura – společnost – tradice I*. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 183–206.
- Hostinská zařízení jako místa komunikace a vyprávění. In: Pospíšilová, Jana – Krekovičová, Eva (eds.): *Od pohádky k fámě*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 84–98.
- Odras národnostního vývoje Brna v činnosti typografických spolků. *Národopisná revue* 16, 2006, s. 144–152.
- Sedmá velmoc a jihomoravské hospody. (Denní tisk jako pramen ke studiu dějin a každodenního života hostinských podniků na jižní Moravě od poloviny 19. století). *Jižní Morava* 42, 2006, s. 157–172.
- Středověké kořeny štamgastenství. In: Křížová, Alena – Válka, Miroslav (eds.): *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno: Ústav evropské etnologie, 2006, s. 85–96.
- František Bartoš, občan štouralovský. In: *František Bartoš – jazykovědec, pedagog, etnograf*. Acta musealia, suplementa 2006/1, s. 116–121.
- Svatby v hospodě (K problematice využívání hostinských zařízení při svatebním obřadu). *Folia ethnographica* 40, 2006, s. 119–133.
- Turismus a české národní hnutí na Moravě. In: *Tradiční kultura, turismus a rozvoj regionů*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2006, s. 63–70.
- Urbánní etnologická bádání na brněnském pracovišti EU AV ČR od 70. let 20. století. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 177–180.
- Hostinský – Příklad Josefa a Ladislava Orátů. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří – Vykoupil, Libor (eds.): *Člověk na Moravě první poloviny 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 274–286.
- K problematice ženské obsluhy v českých zemích v 19. a první polovině 20. století. *Folia ethnographica* 41, 2007, s. 25–44.
- Zdroje poznatků o životě a národopisném díle bratří Mrštíků. *Národopisná revue* 17, 2007, s. 132–138.
- Alkoholismus v mrštíkovské kronice Rok na vsi. *Jižní Morava* 44, 2008, s. 69–87.
- Die Reaktionen auf das „Kronprinzenwerk“ in der tschechischen Gesellschaft und in der mährischen Volkskunde. In: Fikfak, Jurij – Johler, Reinhard (eds.): *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarischen Monarchie in Wort und Bild“*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2008, s. 95–103.
- Výhradně pro pány tvorstva? *Národopisný věstník* 26 [68], 2009, č. 2, s. 36–52.
- Zwyczajy i obyczajy piwoszy czeskich. Problematyka sposobu integrowania się w lokalach gastronomicznych na ziemiach czeskich od XIX wieku do współczesności. In: *Sztuka życia, zasady dobrego zachowania, etykieta o zmienności obyczajów w kulturze*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2008, s. 179–185.
- Brněnské kavárny za císaře pána. In: *Historica Pragensia. Historický sborník Muzea hlavního města Prahy*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 2009, s. 55–70.
- Kostel – nebo hospoda? *Folia ethnographica* 43, 2009, s. 41–51.
- Hospoda coby druhý domov. *Folia ethnographica* 44, 2010, s. 15–28.
- Ethnic Stereotypes in Nineteenth-Century Czech Caricature. In: Demski, Dagnosław – Baraniecka-Olszewska, Kamila (eds.): *Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe*. Warsaw: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2010, s. 234–249.
- Posměšky a přezdívky jako součást komunikace dětí a mládeže. *Etnologické rozpravy* 17, 2010, č. 1–2, s. 108–116 (s J. Pospíšilovou).
- Krčmenný folklorismus a historismus. *Folia ethnographica* 45, 2011, s. 17–30.
- Mezi Polenkou a Stopkou. (Úloha hostinských zařízení v životě českého korza v Brně.) *Forum Brunense*, 2011, s. 87–104.
- Novináři kvasící i hodující. In: Hošťálek, Antonín: *Novinářem v Brně*. Brno: Moravsko-slezský kruh, 2011, s. 23–34.
- Hostinské podniky všední i sváteční. *Folia ethnographica* 46, 2012, s. 17–30.
- Odras česko-polských vztahů v české kariatuře. In: Rusek, Halina – Drozd, Anna (eds.): *Polski i czeski humor zaangazowany – dowcip, anekdota i karikatura polityczna*. Cieszyn – Katowice – Brno: Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2013, s. 83–93 (s A. Křížovou).
- Současné etnologické bádání o trampské subkultuře. *Národopisný věstník* 30 [72], 2013, s. 20–25.
- Zíbrtova četba o pivě vážná i čtveračivá. In: Zíbrt, Čeněk: *Z dějin piva*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 271–279.
- Cyrlometodějské milénium a česko-německé vztahy v Brně. *Národopisná revue* 23, 2013, s. 93–98.

- Sociální a společenské aspekty hostinského prostoru. *Folia ethnographica* 47, 2013, s. 139–152.
- Regiony subkultury trampingowców w Czeskiej Republice. In: Brzezińska, Anna Weronika – Schmidt, Jacek (eds.): *Regiony i regionalizmy w Europie*. Wrocław: Polskie towarzystwo ludoznawcze; Uniwersytet wrocławski, 2014, s. 217–226.
- Hudba a zpěv jako činitelé integrace trampského hnutí. *Folia ethnographica* 48, 2014, č. 2, s. 31–46.
- Boj o české dítě v Brně. Ke specifickým interetnickým vztahům v moravské metropoli na přelomu 19. a 20. století. In: Pospíšilová, Jana – Altman, Karel (eds.): *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem*. Brno: Doplněk, 2015, s. 77–97.
- Několik poznámek k masopustní slavnosti Bakchus v českých zemích. *Folia ethnographica* 49, 2015, č. 1, s. 63–73.
- Antonín Václavík a jeho škola. In: Woitsch, Jiří – Jünová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2016, s. 93–105.
- V hospodě za světové války. *Národopisný věstník* 33 [75], 2016, č. 2, s. 31–45.
- Antonín Václavík – kolaborant? (K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům). *Národopisný věstník* 33 [75], 2016, s. 120–132.
- „Politika 4. cenové skupiny“. K problematice současných politických klíš a stereotypů. *Studia etnologiczne i antropologiczne* 16, 2016, s. 70–84.
- Příspěvek k dějinám české montánní etnografie jako národopisné subdisciplíny. *Folia ethnographica* 50, 2016, s. 5–22.
- Univerzitní archivy jako zdroje poznání dějin etnologie (Na příkladu Archivu Masarykovy univerzity v Brně). *Národopisný věstník* 34 [76], 2017, s. 77–103.
- K problematice zahrádkářen a zahrádkových kolonií v českých zemích (se zvláštním zřetelem k Brnu). *Folia ethnographica* 51, 2007, č. 1, s. 3–19.
- Hostinská zařízení v boji za státní samostatnost Československa a při jejím vyhlášení. *Slovenský národopis* 66, 2018, s. 276–286.
- Research of Tramping at the Department of European Ethnology at Masaryk university and the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, v. v. i. in Brno. In: Mayerová, Renata – Krško, Jan (eds.): *Tramp Subculture from the Scienti-*

fic Research Perspective. Rakovník: Státní okresní archiv, 2018, s. 83–98.

„A tak posílám ti pozdrav z vojny...“ (K problematice osobní korespondence jako zdroje etnologického poznání každodenního života příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace). *Folia ethnographica* 23, 2019, s. 57–64.

„Volte své jedy!“ (K problematice vztahu trampské subkultury k alkoholu a krčmennému prostředí). In: Pavlincová, Helena (ed.): *Filosofie jako životní cesta. Ad honorem Jan Zouhar*. Brno: Muni press, 2019, s. 191–208.

ODEŠLA ZUZANA MARHOULOVÁ

Počátkem března se rodina, přátelé a kolegové rozloučili s etnografkou a dlouholetou zlínskou muzejnicí PhDr. Zuzanou Marhoulovou, roz. Damborskou (20. 2. 1944 – 25. 2. 2020). Patřila mezi nemnohé moravské kolegyně, které etnografické vzdělání získaly v Praze na Karlově univerzitě. Zde v roce 1969 ukončila studium obhajobou diplo-

mové práce *Vlasta Pittnerová a etnografie*. Uplatnění ve svém oboru našla nedaleko od Luhačovic, odkud pocházela a kde s rodinou žila, a to v Oblastním muzeu jihovýchodní Moravy v tehdejšímu Gottwaldově (dnes Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně). Zde jako odborná pracovnice se specializací na etnografii prožila převážnou část svého profesního života prací se svěřeným muzejním fondem pocházejícím z široké sběrné oblasti na rozhraní tří výrazných etnografických regionů – Hané, Slovácka a Valašska. O jeho struktuře informovala v ročence *Slovácko* (1984), která se tematicky zaměřila na profil etnografických sbírek jihovýchodní a střední Moravy.

K základní náplni práce muzejních etnografů patřila prezentace svěřených fondů formou výstav, které Zuzana Marhoulová realizovala v sídle muzea na zlínském zámku nebo na malenovickém hradě, ale i jinde. Velká výstava *Tisíc kraslic z ČSR* (1972) představila současnou podobu těchto zdobených velikonočních artefaktů, jejichž zhotovování patřilo mezi podporované formy zájmové umělecké činnosti, mělo sou-

Zuzana Marhoulová (vlevo) na výzkumu masopustu. Horní Lideč 1992. Fotoarchív Muzea JV Moravy ve Zlíně

těžní formu a v oboru zdobení kraslic bylo možno získat ocenění mistr lidové umělecké výroby. Z výstavy vzešla pozoruhodná kolekce kraslic muzea. Zuzana Marhoulová se znovu k této tematice vrátila výstavou *100 moravských kraslic* v roce 1991. Většina dalších výstav, které za svou kariéru realizovala, měla výtvarný charakter a byla zaměřena na lidovou výšivku, betlémy, hračky či dřevořezbu, ale i současnou autorskou tvorbu s vazbami na tradici, jako byl *Modrotisk Arnoštky Eberhardové* (1983) nebo *Níťáky Anny Netíkové* (1992). Pro muzeum ve Valašských Kloboukách připravila výstavu *Architektura Valašska v kresbách Karla Langra* (1984). Nelze nepřipomenout velkou výstavu podmaleb na skle, kterou Zuzana Marhoulová realizovala na přelomu roku 1989/1990 nejen z vlastních fondů, ale i z okolních regionálních muzeí. Vystavila na ní i Litanii loretánskou – cenný artefakt, který se jí podařilo získat do sbírek nedlouho před tím ještě v terénu. Vedle regionálně zaměřených výstav vycházejících ze sběrné oblasti muzea se v její produkci objevily artefakty ze zahraničí nebo ze Slovenska, jako bylo *Lidové umělecké kovářství v jižním Polsku* (1981) a *Slovenská lidová majolika* (1984). O pořádaných výstavách pravidelně informovala v okresním týdeníku *Naše pravda* formou zpráv (jejich soupis uvádí Alena Prudká v jubilejním článku v *Acta Musealia* 2004).

V badatelské a publikační práci se Zuzana Marhoulová vedle lidové výtvarné kultury věnovala dokumentaci tradičních masopustních a mikulášských obchůzek v oblasti luhačovického Zálesí a jižního Valašska, což souviselo s jejím zapojením do činnosti Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech. Pro ni zpracovala *Bibliografii lidových obyčejů časopisu Podřevnicko* (1983). Téma také zpracovala do sborníků *Obřadní obchůzky* (1988) a *Slavnostní průvody* (1994). Na příkladu Vizovic a nedaleké Lutoniny sledovala současnou produkci kraslic, o které napsala do roztockého sborníku *Muzeum a současnost* (1988). Připo-

meňme také dokumentaci výroby tradičního pečiva na Vizovicku. V roce 1991 se spolu s Karlem Pavlišťkem podílela v Luhačovicích na organizaci velké etnografické konference interpretující československé vztahy v lidové kultuře nově bez ideologických omezení, jež padly s listopadem 1989. Společně také redigovali konferenční sborník, který pod názvem *Česko-slovenské vztahy v bádání o lidové kultuře* vyšel v roce 1992.

Zakončení profesní kariéry Zuzany Marhoulové byl od roku 1993 spojen s luhačovickým muzeem, jehož základ položili Antonín Václavík, pozdější profesor národopisu na brněnské Masarykově univerzitě, spolu se svým bratrem Františkem. V *Luhačovických novinách* a pak v obnovených *Lázeňských listech* uveřejnila řadu popularizačních článků, ve kterých přibližovala obyčejové regionální tradice nebo seznamovala lázeňské hosty se sbírkami Muzea Luhačovického Zálesí a zvala je tak k návštěvě muzea umístěného ve vile Lipová.

Přátelská, družná povaha a pozitivní přístup k životu, tak by se dala charakterizovat osobnost zesnulé kolegyně, jejíž pozemská cesta se uzavřela v únoru letošního roku.

Miroslav Válka

(Ústav evropské etnologie FF MU)

MALÝ VELKÝ MUŽ MILOSLAV STINGL – ETNOLOG, CESTOVATEL A SPISOVATEL

Miloslav Stingl patřil k tomu typu lidí, kteří již od dětství věděli, čím chtějí být. A on to navíc uskutečnil vrchovatou měrou. Narodil se 19. prosince 1930 v Bílině. Po otci (důlním inženýrovi) zdědil sklon k dobrodružství, po matce zájem o umění a vypravěčský talent. Od sedmi let četl mayovky, v osmi psal básničky, v deseti začal publikovat a ve třinácti vysílal rozhlas jeho první hru. V jednom rozhovoru řekl: „Až do maturity

byl ve mně dvou lásek spor. Chtěl jsem psát i cestovat. Nakonec se mi podařilo obě lásky spojit.“ Vybaven fenomenální pamětí se z učebnic sám učil anglicky, rusky, španělsky, italsky a maorsky (ten to jazyk využil po letech u Maorů na Novém Zélandě), hrál a komponoval klavírní skladby, napsal román (nevydaný), vlastnoručně si nakreslil atlas světa se 150 mapami a zakreslil tam i ideální cestu kolem světa (uskutečnil ji pak za pětadvacet let). Ve dvaceti letech ovládal vedle rodné češtiny dalších deset řečí, nakonec to dotáhl až ke schopnosti komunikovat v sedmnácti cizích jazycích (nejraději španělsky).

Po maturitě M. Stingl nejdříve složil přijímací zkoušky na Vysoké škole politických a hospodářských věd (chtěl studovat mezinárodní vztahy), ale nevyhovovala mu požadovaná politická angažovanost, a tak raději vystudoval v letech 1950–1954 mezinárodní právo na Právnické fakultě UK (titul JUDr. získal v roce 1967) a poté dálkově etnografii a folkloristiku na Filozofické fakultě v letech 1956–1960. Absolvoval diplomovou práci *Náboženské představy jihoamerických Araukanů*, titul PhDr. získal v roce 1967. Pracovně začínal v Karlových Varech, nejdříve na Krajském národním výboru (1954–1958), poté v Krajském kulturním středisku jako osvětový inspektor pro umění (1958–1960), a konečně v letech 1960–1962 byl odborným asistentem na katedře geografie místního Pedagogického institutu. V roce 1962 odchází do Prahy, kde nastoupil jako odborný pracovník (se zaměřením na americké Indiány) do tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd. Absolvoval řadu studijních pobytů (roku 1967 v Research Institute for the Study of Man v New Yorku, 1969 na Texaské univerzitě v Austinu, 1971 na Kalifornské univerzitě v Los Angeles a v Balboa Museum v San Diegu), pracovně pobýval na Kubě, v Mexiku a v Německu. V letech 1963–1968 byl místopředsedou Československo-latinskoamerické společnosti. Z jeho etnologických výzkumů

byly nejvýznamnější dlouhodobé pobyty v Severní, Střední a Jižní Americe (mj. u Inuitů, u oklahomských Kikapů, angl. Kickapoo, kteří si ho v roce 1971 zvolili za náčelníka – *okimu*, či u potomků někdejších Mayů v Mexiku) a dále v Melanésii (11x na Nové Guineji), Mikronésii a Polynésii (11x na Havaji), na Novém Zélandě. Na východě Kuby, v provincii Guantánamo v obci Yateras, objevil skupinu původních Indiánů. Sám o tom řekl: „Objevit skupinu na ostrově, o kterém se tvrdilo, že na něm žádní indiáni nežijí, je zážitek. Ten se ještě násobí při zjištění, že tato skupina má vzácnou genetickou odlišnost. Nízký vzrůst, který však nelze označit za klasické liliputánství, protože ačkoli je jejich průměrná výška asi 135 cm, jejich proporce jsou přiměřené.“

Své badatelské zájmy popsal Miloslav Stingl slovy: „Jsou dva typy etnologů. Jedni jezdí stále na to samé místo a za svůj život do hloubky prostudují jeden kmen. Druhý typ cestuje po celém světě a zaměřuje se na jeden fenomén.

Já jsem ten druhý typ. Nejvíce mě zájímala náboženství domorodých kmenů, protože duchovno je neoddělitelnou součástí života a má ho v sobě každý. I ti nejdávnější předci nějakým způsobem na něco věřili. Já věřím na dobro, na lásku a na čestného člověka. Mám jedno rčení, které jsem si vypůjčil od původních Havajců a to česky zní: Nad všechny národy je lidství.“

V akademii věd pracoval Miloslav Stingl do roku 1972, od té doby se úspěšně živil jako spisovatel na volné noze. Své náměty čerpal na cestách po celé zeměkouli. Ty odborné začaly v 60. letech výpravou do Mexika. Poté Stingl vyrazil poprvé napříč světadíly. Celkem na svých výpravách strávil přes devatenáct let, navštívil 152 zemí a objel čtrnáctkrát zeměkouli (a pak jako turista v roce 2008 ještě po patnácté). Mimo jiné byl při jedné ze svých cest svědkem kanibalistického rituálu. Ve svém domě v Praze-Strašnicích nashromáždil a uložil 280 kufrů ze svých cest – většinou vyrazil se dvěma a vrátil

se s šesti, v nichž nechal fotografie, zápisky a rukopisy knih, fototechniku, oblečení, zahraniční měnu, ploutve, šnorchl, dalekohled, korespondenci, známky a občas i nějakou sošku nebo věc, kterou si přivezl, někdy i nevyvolané filmy, které ležely v kufru třeba čtyřicet let.

Od 60. let publikoval Stingl množství populárně naučných a odborných článků (v časopisech *Lidé a země*, *Dějiny a současnost*, *Mezinárodní politika*), v roce 1963 spolu s dalšími založil měsíčník *Latinská Amerika*. Je autorem adaptací rozhlasových pohádek na indiánské folklorní motivy (*Želva s flétnou*, 1961; *O kouzelné kravičce a červené perle*, 1963; *Opičák Mazabi*, 1964). Pro rozhlas upravil kečuánské drama *Ollantay* (1961). Spolupracoval s televizí (autorsky i jako komentátor), vydal celkem 43 knižních titulů, které vyšly v 240 vydáních a byly přeloženy do 31 jazyků (je nejpřekládanějším českým autorem). Celkem dosud vyšlo téměř 17 milionů výtisků jeho knih. Psal pro mládež v žánru prózy a literatury faktu: *Meli Antu, tvůj kamarád z Chile* (1964); *Angatar, tvůj kamarád z Grónska* (1965); *Indiáni, černoši a vousáči* (1970); *Poklady piráta Morgana* (1971); *Ukradený totem* (1972); *Siouxové bojují dál* (1976); *Indiánský oheň* (1977). Dospělým čtenářům věnoval řadu knih v žánru historické literatury faktu: *Indiáni bez tomahavkov* (1963; česky vyšlo v roce 1966, 1976, znovu slovensky pak jako *Indiáni včera, dnes a zajtra*, 1982); *Indiánský běžec* (1969); *Za poklady mayských měst* (1969, v přeprac. vydání *Tajemství indiánských pyramid* vyšlo 1974 a 2019); *Indiáni na válečné stezce* (1969); *Uctívání hvězd. Po stopách ztracených peruánských říší* (1980; rozšíř. s titulem *Uctívání hvězd. Tajemství a zázraky ztracených indiánských říší*, 1997; s titulem *Indiáni stříbrné lupy. Za záhadami zmizelých indiánských říší*, 2003); *Indiáni včera* (1982); *Synové slunce* (1985, s titulem *Indiáni zlatého slunce. Život, zázraky a záhady Inků*, 2003); *Války rudého muže* (1986, rozš. 1996); *Černí bohové Ameriky* (1992, s titulem *Vúdú, zombie,*

Miloslav Stingl v krajině mládí u Karlových Varů. Foto Zbyněk Maděryč 2013

karnevaly, 2015); *Vládcové jižních moří* (1996; původně německy 1985; nově s titulem *Vládcové ráje* 2005); *Kámen a sen* (1999); *Poslední svobodný Indián* (2001); *Poslední z velkých indiánských bojovníků* (2001); *Ostrov mrtvých měst* (2002); 2012: *Mayové, jejich civilizace a zánik světa* (2010). Velmi úspěšné byly jeho kulturně historicky zaměřené cestopisné reportáže, především volná tetralogie *Lidé, země a kultury Oceánie: Ostrovy lidodějů* (1970, 1979), *Poslední ráj* (1974), *Neznámou Mikronésii* (1976), *Očarovaná Havaj* (1981), v roce 2011 a 2012 aktualizovaná a doplněná s novým souborným titulem *Ostrov krásy, lásky a lidodějů*. K etnologickému cestopisnému žánru se řadí také knihy *Smrt v ráji. Tichomoří mezi prvními kolonizátory a první atomovou bombou* (1988), *Sex v pěti dilech světa aneb Cestopis časem a prostorem tělesné lásky* (2006, audiokniha 2017), *Havaj je nejlepší* (2006). Některé Stinglovy knihy nebyly přeloženy do češtiny: *Nicaragua* (španělsky, Havana 1967 pod pseudonymem Milton Sánchez), *Muschelgeld und Strassenkreuzer* (německy, Leipzig 1975), *Les Civilisations Indiennes du Mexique* (s P. Štěpánkem, francouzsky, Paris 1980), *Kunst der Südsee* (německy, Leipzig, München 1985), *Kunst der Indianer und Eskimos Nordamerikas* (německy, Leipzig 1990), *Kunst der polynesischen Inselwelt* (německy, Leipzig 1990).

Miloslav Stingl přednášel na padesáti univerzitách a vědeckých ústavech. Až do konce jeho krásného života jej doprovázela rodina (manželka a tři děti), vždy přítomný smysl pro humor a při vyjítí z domu, byť jen na malou chvíli, igelitová nákupní taška, které říkal „Stinglovka“ (obsahovala láhev s pitnou vodou, léky, spodní prádlo, rezervní brýle a pokrývku hlavy, protože člověk nikdy neví, kdy odcestuje). Dne 11. května 2020 odcestoval tento postavou malý, ale svým dílem obrovský muž navždy.

Petr Kroupa
(Odbor památkové péče,
Kancelář prezidenta republiky)

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O TURISMU A VÝCHODNÍ EVROPE

Ve dnech 23.–25. října 2019 se do Brna sjelo devatenáct etnologů, antropologů a historiků ze šesti evropských zemí, aby v prostorách Ditrichsteinského paláce Moravského zemského muzea přednesli své příspěvky na konferenci nazvané *Zvědavost, nostalgie, nutnost? Kulturně antropologické a etnologické pohledy na východní Evropu jako destinaci* (Neugier, Nostalgie, Notwendigkeit? Kulturanthropologisch-volkskundliche Perspektiven auf das östliche Europa als Destination). Konferenčními jazyky byly němčina a čeština, simultánní tlumočení bylo zajištěno. Konferenci uspořádal Etnologický ústav AV ČR spolu s oborovou komisí pro národopis Výzkumné rady Johanna Gottfrieda Herdera (Fachkommission Volkskunde des Johann Gottfried Herder-Forschungsrats) za přispění univerzity v Mohuči a Moravského zemského muzea. Program, který sestavily etnoložky Jana Nosková (EÚ AV ČR) a Sarah Scholl-Schneider (Johannes Gutenberg-Universität Mainz), probíhal ve třech konferenčních dnech a přinesl pestré škálu příspěvků.

Po uvítání přítomných ředitelkou historického muzea MZM Hanou Dvořákovou a ředitelem Etnologického ústavu AV ČR Jiřím Woitschem se ujala slova Sarah Scholl-Schneider, která účastníkům představila německou instituci Johann Gottfried Herder-Forschungsrat a její součást Fachkommission Volkskunde, jejíž je předsedkyní. Tato odborná komise zaměřená na výzkum lidové a každodenní kultury ve východní a jihovýchodní Evropě, a především na interkulturní výměnu mezi německy mluvícími a ostatními zeměmi v tomto prostoru, stála v minulých desetiletích v čele s prof. Klausem Rothem (Mnichov) za mnohými odbornými akcemi. Pro brněnské pracoviště EÚ AV ČR bylo významným podnětem pro další spolupráci s německými etnology, a také s ústavem ve Freiburgu (In-

stitut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa), uspořádání konference *Volkskundliche Aspekte der Arbeitsmigration in Südosteuropa* v roce 2000 v Brně.

Letošní referáty byly zařazeny do čtyř sekcí: 1. Turismus a národ (nationalismus), 2. Nostalgie – cesty ke kořenům, 3. Zvědavost – typy a praktiky turismu, 4. Nutnost – turismus jako produkt. V němčině začínala všechna klíčová slova, která jednotlivé sekce definovala, na N – Nation(alismus), Nostalgie, Neugier a Notwendigkeit (tedy národ/nacionalismus, nostalgie, zvědavost a nutnost). Slova – ač tvořila slovní hříčku čtyř N – nebyla vybrána z tohoto důvodu – dovolila ale organizátorkám referáty seskupit podle určité tematické souvislosti, nezávisle na časové chronologii (době, o které pojednávaly), na geografickém území, kterého se dotýkaly, a na metodice, kterou používali autoři při zpracování tématu. Toto rozdělení nabídlo možnost ukázat rozmanitost přístupů, zároveň ale byla zachována určitá jednota.

V první sekci byly shromážděny referáty, které akcentovaly národ, národní identity, vytváření národních obrazů a jejich prosazování (i za hranicemi vlastního národního státu) či dokumentovaly národní politiku určitého státu ve spojení s turismem. Odezněly v ní referáty *Turismus a národní politika identity: pozorování z východní Evropy* (Eva Posch, Graz), *Sovětská města jako turistické cíle – zvědavost nebo nostalgie* (Andrij Kudrjačenko – Viktoria Sološenko, Kyjev), *Turismus jako bezpečnostní problém. Zahraniční návštěvy Československa od šedesátých let do roku 1989 pohledem stranického a bezpečnostního aparátu* (Libor Svoboda, Praha) a příspěvek *Zahraniční cesty národněpolitických výchovných institucí do jihovýchodní Evropy za účelem ideologického školení a propagandy německví* (Juliane Tiffert, Kiel). Závěrem prvního bloku přednesl veřejnou přednášku *Jazykové ostrovy a obrazy ostrovů* emeritní profesor vídeňské univerzity Konrad Köstlin, ve kte-

ré představil své úvahy o různých mentálních, kulturních a jazykových ostrovech a ostrůvcích od počátků formování oboru, o metodických přístupech ke zkoumání jazykových ostrovů, a také o vytváření současných obrazů rozmanitých ostrovů ve společnosti a v etnologii aj.

Další konferenční den začal druhou sekcí, která tematizovala v současnosti velmi rozšířené hledání kořenů související s problematikou vytváření identit v moderní, nestálé (tekuté) době. Michal Pavlásek (Brno) zahájil referátem o „Českém koutku“ v rumunském Banátu, po něm zazněl referát Miriamy Bošefové (Nitra) o Slovácích v Rumunsku a turismu jako nástroji formování etnické identifikace krajanského společenství. Ve stejné sekci (Nostalgie – cesty ke kořenům) zazněly dále příspěvky o cestách německých vysídlenců do Československa a jejich percepci ve vysídleleckých časopisech (Jana Nosková – Sarah Scholl-Schneider, Brno – Mainz) a referát předkládající etnografické úvahy k morální filozofii turistické přináležitosti v post-východopruských geografických (Hannah Wadle, Poznaň).

Do třetí sekce, která prezentovala různé druhy turismu a jejich aktéry – tedy jak turisty samotné, tak ty, kteří různé druhy turismu pro turisty vytvářejí – bylo zahrnuto vystoupení Elisabeth Fendl (Freiburg) týkající se kulturní historie měšťanského lázeňského pobytu (cesty) na konkrétním příkladu z roku 1906, dále odezněl referát Olgy Radčenko (Čerkasy) o ukrajinských místech paměti jako zdroji pro tzv. *dark tourism*. Dana Bittnerová (Praha) se věnovala turismu českých železničních nadšenců na Balkáně, Jan Pohunek (Praha) vojenským újezdům jako turistickým destinacím, Radmila Kačerová (Ostrava) nabídkám zájezdů Cestovní kanceláře mládeže ke konci 80. let 20. století. Jiří Woitsch a Karolína Pauknerová (Praha) upozornili na fenomén České republiky – množství naučných stezek.

Poslední sekce – „Nutnost – turismus jako produkt“ – obrátila pozornost ke sfé-

ře turismu spojené s oblastí ekonomiky, zaměstnání či marketingu. Sekci uvedla Heinke Kalinke (Oldenburg) textem rozebírajícím zprávy z pracovního nasazení „říšských“ studentek v říšské župě Povartí a v župě Gdaňsk – Západní Prusy. Dále zde odezněl rozbor deníkových záznamů ze služebních cest do socialistické ciziny (Kateřina Filla Věnečková, Praha) a referáty zabývající se kulturní/etnickou identitou a kulturním dědictvím jako nástrojem nebo zdrojem turismu v oblasti Vysokých Tater (Zdena Kříšková, Banská Bystrica), města Doksy (Martin Klement, Praha) a slovenské Skalice (Petra Chovancová, Bratislava).

Témata přednesených referátů vypovídají víceméně o jejich obsahu, avšak nové poznatky a inspirativní podněty, které v nich zazněly, už zde nemůžeme prezentovat. Nevelké společenství posluchačů reagovalo v živé diskusi na některé myšlenky a nově představený materiál ležící do té doby v archivech. Zájemci o plné znění referátů si je mohou ve výběru přečíst v Národopisné revui (2/2020) a v Českém lidu (4/2020).

*Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)*

OSVÍCENÍ MĚŠTANÉ V OSVÍCENÉM STÁTĚ? PROMĚNY MĚSTSKÉ SPOLEČNOSTI V ČESKÝCH ZEMÍCH POZDNIHO RANÉHO NOVOVĚKU

Ve středu 15. ledna 2020 se v konferenčních prostorách Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR uskutečnil sedmý ročník bienále České společnosti pro výzkum 18. století. Jak napovídá již jeho samotný název, letošní ročník se zaměřil na problematiku měst.

Jednodenní konferenci otevřela Ludmila Sulitková (FF UJEP), která na příkladu Brna představila postupné omezování autonomie městské samosprávy v 17. a na počátku 18. století. Po zmínění základních specifík Brna jakožto význam-

ného centra Moravy, jež bylo sídlem různých úřadů a centrem výkonu mnohých agend s širší geografickou působností, se zabývala postupnými úpravami správní i ekonomické legislativy, stejně jako snahami o rezistenci a odkládání účinnosti nových nařízení ze strany městské rady.

Příspěvek Jany Vojtíškové (UHK) byl zaměřen na problematiku městských kancelářů v 18. století, ovšem s výrazným zasazením do širšího kontextu předchozího vývoje. Na několika východočeských městech sledovala postupný vývoj jejich úrovně, typy personálního obsazení, stejně jako postupně se zvětšující míru jejich využívání ze strany státního aparátu. Z prezentace též jasně vyplynulo, jak hluboký a dlouhodobý dopad na vzdělanost městských písařů měla pobělohorská emigrace a třicetiletá válka, když ještě dlouho po válce mnohdy nebyl k dispozici dostatečně kvalifikovaný personál, jak dokládají i státní výnosy ke vzdělání městských písařů.

Pavla Slavíčková (FF UPOL) sledovala proměny účetnictví v českých a moravských městech pod vlivem kameralismu. V širším rámci snah o nový pohled na ekonomiku a její fungování se zaměřila na prováděné hospodářské reformy, pojetí kameralistického účetnictví a jeho reálné uplatnění v městských správních orgánech.

Na téma chudinství ve městech mezi lety 1750 až 1850 se zaměřila prezentace prolegomeny k výzkumu Zdeňky Stoklaskové a Tomáše Malého (FF MU). Během vymezeného časového období totiž došlo k důležitým proměnám v organizaci péče o chudé, které byly sledovány po stránce právní, organizačně-správní, odborné ve smyslu debat o chudinství a potřebné péči a též ve smyslu sociální praxe ze strany měst, donátorů či institucí zajišťujících samotnou péči.

Příspěvek Mileny Lenderové (FF UP) představil problematiku vzdělanosti a kulturně-spoolečenského života v pevnostním městě na příkladu Hradce Králové. U tohoto královského věnného a biskupského města sledovala vliv pevnostní

funkce na místní společnost i urbanismus na přelomu 18. a 19. století. Do kontextu těchto specifik, které znemožňovaly jině obvyklý rozkvět průmyslu a zástavby, zasadila velmi rozvinuté školství na stupních od základního po terciální, rozvoj ochotnického divadla či provoz hradecké tiskárny.

Tématu vzdělávání se věnoval rovněž Václav Bartůšek s prezentací *Zřizovatelé, zakladatelé, mecenáši, učitelé a žáci středních škol v českých zemích v 18. století, jejich sociální původ a jeho proměny*. Posuny u zmíněných skupin sledoval badatel právě prostřednictvím sociálních změn, z nichž je mimo jiné patrná např. vzrůstající angažovanost tzv. nové šlechty.

Jan Zdichynec (FF UK) se v příspěvku *Perem a tiskem* zaměřil na otázku médií využívaných k uchovávání městské paměti v 18. století na příkladu hornolužické Lubáně (dnes Lubań v Polsku). Na kronikářství i historiografické produkci tohoto středně velkého královského města produkci ukázal míru navazování či modifikace starší tradice. Představil rovněž různé typy těchto pramenů od větších konvolutů po menší výtahy či příležitostné spisy.

Konferenci uzavřel Pavel Suchánek (FF MU), jenž na příkladu města Brna představil vliv osvicenských reforem v oblasti legislativy a hospodářství na organizaci měšťanských umělců v době kolem poloviny 18. století a později. Jejich následkem totiž došlo k rozpadu původní cechovní struktury, kterou nahradilo volné umělecké působení. Dalším významným posunem byl také vzrůst významu poptávky a proměna vlastního chápání a významu uměleckého díla.

Bienále ČSVOS tedy představilo řadu témat souvisejících s městy v době kolem 18. století a poukázalo na skutečnost, že se jedná o zajímavou badatelskou oblast, která nabízí možnost přiblížit nejrůznější aspekty kolem měst a jejich obyvatel.

Lukáš M. Vytlačil

(Ústav pro českou literaturu AV ČR)

VÝSTAVA „MAKOVNÍKY, OKRAVČÁKY, KOCURY, BRŇÁKY, BANDŮRY...“

Zve-li muzejní instituce na výstavu obsahující ve svém názvu slovo *makovníky*, mohlo by se na první pohled zdát (např. i s odkazem na zmínky v koledních písničkách), že bude věnována lidové stravě, potažmo tradičnímu pečivu. Pokud ale pokračuje název výstavy dalšími pojmy jako *okravčáky, kocury, brňáky, bandury*, bude nezbytné očekávání jdoucí tímto směrem zásadně korigovat. Je tomu i v případě výstavy příborské pobočky Muzea Novojičínska, která návštěvníkům až do letošního září přibližuje papuce vázané z filcových, soukenných či hadrových proužků.

Příborští muzejníci a jejich Centrum tradičních technologií (CETRAT) jsou v posledních letech známi volbou témat, která prvoplánově nepatří k mainstrea-

movým. Jak dokládají výstavní akce věnované zpracování lýka, choroše, trav či kopřivy, stejně jako neoficiální „vedlejší“ výroba v továrně Tatra Kopřivnice, zaměřují se spíše na tematické oblasti, které jsou zdánlivě marginální, přesto v sobě zpravidla skrývají značný potenciál. Stačí se jich jen ujmout, věnovat jim náležitý čas a ony pak přinesou své pomyslné ovoce poznání.

Práce na formě, která mimo jiné slouží i k výrobě filcových papučí, náležela k osvědčeným a v lidovém prostředí dlouhodobě využívaným technologiím. Doklady o jejím uplatnění ostatně nalezneme také u řady mimoevropských kultur. Ať již se jedná o pokrývky hlavy, obuv či jiné užitkové artefakty (tašky, koše a rozmanité nádoby), princip jejich zhotovení zůstává identický, kdy tvar finálního produktu udává dřevěná forma. Výroba obuvi užívající této technologie byla pro svou nenáročnost

Z výstavy „Makovníky, okravčáky, kocury, brňáky, bandury...“ Foto Daniel Drápala 2019

doložena v 19. století v různých regionech českých zemí. Oblibu si získala nejen pro domácí nošení, ale i k chůzi mimo dům (to se pak papuče opatřovaly podrážkou). Takto zhotovená obuv byla totiž pohodlná a patřičně teplá. Při výrobě došly zužitkování kousky sukna, filcu nebo hadrů a v mnoha rodinách se stala vítaným zdrojem přivýdělku. Na *bačkory* z proužků sukna ostatně vzpomínal i známý písničkář František Hais, když v dětství pomáhal při výrobě své tetě. Zvláště blízkost továren pracujících se soukenným či filcovým materiálem představovala významný impuls pro rozvoj tohoto druhu produkce, která zužítkovávala odpad a nepotřebné zbytky.

V 19. století nastaly podobné příhodné podmínky na Novojičínsku a Příborsku, kde bylo zastoupeno jak rozvinuté soukenictví, tak i tovární výroba klobouků. Byly to právě filcové odkrojky z kloboukových kremp, které postupně vytlačily při domácí a domácí produkci papučí soukenný materiál. Etnografické výzkumy realizované na severní Moravě doložily šíření výroby v okolí uvedených továrních středisek, přesahy jsou patrné i do vzdálenějších podhorských a horských oblastí (např. obce Spálov, Střítež nad Bečvou). Dobrou pověst si získaly zvláště výrobky z Rybí, odkud ostatně pocházel jeden z posledních aktivních výrobců oceněný také krajským titulem Mistr tradiční rukodělné výroby Moravskoslezského kraje.

Výstava v příborském muzeu všechny zmíněné historické a socioekonomické aspekty náležitě reflektuje. Autorský tým návštěvníka nejprve uvádí do širšího kontextu, přibližuje mu technologii výroby s uplatněním dřevěné formy (tzv. modly) i ukázkou konkrétních pletených výrobků z přírodních pletiv (orobinec) či prezentaci pokročilejšího způsobu pletení na formě na principu osnova – útek (tzv. zapiastková technika). Nosnou část výstavy přirozeně tvoří papuče, jimž se v minulosti dostalo různých regionálních a lokálních názvů: *makovníky*, *bandury* i *band'ury*, *brňaky*, *báče*, stejně jako

kocury, *vazáky*, *klatáky* nebo *okravčáky*. A obdobně, jako je rozmanitá škála pojmenování, je také bohatý variační proces, který vážící se k samotné výrobě. Jednotlivým východiskem byla pochopitelně technologie využívající dřevěného kopyta, na němž byly papuče splétány. Dle jednotlivých producentů a požadavku zákazníků získávala výroba rozličná specifika, včetně široké škály finálních produktů (od jednoduchých papučí přes obuv tvarovanou zvláště pro levou a pravou nohu až po střevíce) a jejich velikostí (nízké, kotníkové i vysoké papuče nad kotníky).

Prostřednictvím několika zápůjček z jiných muzejních institucí, zásluhou systematického výzkumu směřujícího k vlastním muzejním akvizicím a v neposlední řadě za pomoci rekonstrukce výrobního postupu nabízí autorský tým pestrou přehlídku různých podob vázaných papučí (vždy ale typických kostkovaným vzorováním), které se svým původem neomezují již jen na Příbor a jeho bezprostřední okolí. Vzájemně se liší nejen velikostí a užitým materiálem, finální podobu často určovala i míra zručnosti, dostupný materiál a v neposlední řadě také estetické cítění výrobce. Vedle spíše účelových produktů, u nichž není kladen důraz na vzhled, ale především na funkci, máme možnost shlédnout ve vitrínách i výsledek vpravdě řemeslného fortelu (obuv ve tvaru střeviců a polobotek). Osvojení technologie pracovníky příborského muzea navíc umožnilo návštěvníkům názorně představit základní fáze výrobního procesu vázaných papučí.

Výstavní počín Muzea Novojičínska v Příboře věnovaný vázaným papučím můžeme považovat za názorný příklad, že pro etnografický výzkum i muzejní dokumentaci zůstává stále ještě nemalé množství ladem ležících témat, která si zaslouží, aby jim byla věnována patřičná odborná pozornost.

Daniel Drápala
(Ústav evropské etnologie FF MU)

LÁSZLÓ LUKÁCS: SZENT VENDEL FŐPÁSZTOR, BARMOK PATRÓNU-SA... SZENT VENDEL HITVALLÓ TISZTELETÉRŐL NÉMETORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON = OBERHIRT SANKT WENDELIN, PATRON DES VIEHS... ZUR VEREHRUNG VON BEKENNER SANKT WENDELIN IN DEUTSCHLAND UND UNGARN. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 2018, 288 s.

Monografie o svatém Vendelínovi je v evropské etnologii prvním syntetickým zpracováním dodnes živého kultu, který má rozvinuté středoevropské ohlasy a mezinárodní kontexty, soustředěné zejména od Dunaje po Rýn, tj. na území maďarského Zadunají a kontaktních německých oblastí. Dotýká se také Moravy a Slovenska. Kniha vznikala v autentickém prostředí současného kultu sv. Vendelína a tomuto kulturnímu prostoru odpovídá dvojjazýčná forma textu. Dlouholetý pracovník Muzea krále sv. Štěpána v Székesfehérváru, profesor evropské etnologie László Lukács (nar. 1950 Zámoly) zpracoval námět na bohatém pramenném základu, neboť podklady shromažďoval průběžně asi čtyřicet let. Čerpal z rodinné paměti, autobiografie a autopsie, z terénních výzkumů a dokumentace v maďarském a německém terénu, z archivního studia a literatury historické i současné. Autor ve velké míře publikuje obrazové dokumenty, které sám pořídil v terénu. Mnoho materiálu získal jako stipendista Humboldtovy nadace ve Freiburgu im Breisgau a v Mnichově. Lukácsova monografie je vzorovým příkladem odborné práce z pozic etnologa, historika a také znalce křesťanské kultury a religionistiky.

Název knihy je citátem z písně slepého harmonikáře a poutníků ze Szomoróceru, kterou se zpěvák naučil za druhé světové války od žebraček z vesnice Bak na západní maďarsko-slovinské hranici. Oslovení Vendelína jako vrchního pastýře a rozvoj kultu v lidovém prostředí

staví světce na místo následující hned po ochráncích od ohně a moru. Struktura knihy je rozvržena podle stěžejních oblastí kultu ve střední Evropě. Autor začíná kapitolami o životě, legendách a sárském kultovním a kulturním centru, spojenými s osobností světce Vendelína. Následují kapitoly o šíření kultu v jižním Německu (v arcibiskupství Freiburg a v Bavorsku, zejm. v Horní Falci), o předchůdci a spolupatronu sv. Leonardovi; v tomto kontextu pak autor podrobně mapuje a interpretuje kult sv. Vendelína v Maďarsku.

Vendelín je představen jako lidový světec, který zanechal nejvíce stop jako patron dobytka, ochránce proti dobytčímu moru (nemocem), patron pastýřů a zemědělců, tvůrce zázračných pramenů. Jeho hrob je v bazilice ve městě Sankt Wendel v Saarlandu (dnes malá spolková země na hranici Německa a Francie). V tomto alemansko-franském prostředí se kult sv. Vendelína rozvíjel v raném novověku a šířil se dál do východní Evropy. Autor dokládá, že východiskem byl zřejmě spis *Vita Wendelini* od jezuity J. Bollandy z první poloviny 17. století. Jádrem je příběh královského syna, který se stal se poutníkem, pasákem vepřů, benediktýnem a poustevníkem. To odráží také sochy a ikonografie 18. a 19. století – Vendelín je zobrazován většinou jako pastýř s holí, mnich a poutník, a to v mnoha variantách. S tím souvisí inspirativní Lukácsova metodika zpracování nadregionálního námětu, která vychází z regionálních a lokálních hledisek a zároveň hledá sociální kontexty. Autor charakterizuje lokální dobové varianty kultu a kulturních tradic, motivovaných úctou ke sv. Vendelínovi. Z časového hlediska se zabývá jak kořeny a vývojem námětu, tak také zánikem a novými vlnami životnosti kultu, doloženými v baroku, ve 20. století a v současnosti.

V německojazyčném prostředí Lukács odkrývá společné kontexty uctívání Panny Marie Bolestné, sv. Vendelína a sv. Leonarda. Na území jižního Německa tak vzniklo bratrstvo a tradi-

ce poutí (Trillfingen, Freiburg-Ebnet), slavnosti se zpěvem ke sv. Vendelínovi (Thalheim), průvody s žehnáním koní (Zell am Adelsbach). Tento motiv, typický pro německou kulturní tradici, má vztahy ke staršímu středověkému kultu sv. Leonarda, který byl tvůrcem zázraků a oblíbeným patronem zajatců, koní a dobytka ve Švábsku, Bavorsku a Rakousku. Autor sleduje souvislosti kulturních tradic a dokládá, jak je kult sv. Leonarda spojen nejen s procesími koňmo včetně církevních eucharistických obřadních jízd (Lauf), ale také se světskými slavnostmi a zábavami. K nim patří koňské projíždky nebo pověstné zvedání těžkého dřevěného špalku, v minulosti železného sloupku zvaného Leonhardnagel. Nová podoba obyčje přebírá starou funkci pokání poutníka a současně funkci zkoušky siláka.

Těžiště knihy spočívá v maďarském terénu. L. Lukács interpretuje hojné doklady o vývoji kultu sv. Vendelína v maďarském Zadunají, kde se úcta stala silnou součástí lidové religiozity. Je to kraj zemědělců a chovatelů dobytka,

kam po roce 1700 dosahovalo německé osídlení, a kde současně působily osobnosti maďarských kněží, humanistických učenců a členů řeholních řádů. Autor dokládá, jak v tomto prostředí vzdělanosti i lidové hospodářské magie kult sv. Vendelína v polovině 18. století vznikl. Šel po stopách tištěných zdrojů legendy, provedl kritickou komparaci starých textů a jejich překladů (němčina-latina-maďarština), poukázal na roli biskupa v maďarské verzi legendy. Ta obsahuje maďarské reálie, zázrak pramene vody, vyprošený pro dobytek, a známý motiv Vendelínova pohřebního vozu, taženého dobyt看 bez lidského zásahu. Vývoj kultu podporovaly kramářské tisky modliteb, pouťové svaté obrázky a podmalby na skle, a hlavně zkušenosti lidí, získané v dobách dobytčího moru i klidu. Vztah ke světcům se odrazil ve vzniku kaplí a poutních míst, v procesích, zpěvu a modlitbách, ale také v anekdotách a užívání křestního jména Vendel. Cenné jsou v knize autobiografické výpovědi z rodinného prostředí v lokalitě Mernye v diecézi Kaposvár a příběhy soch a obrazů sv. Vendelína. Zajímavé poznatky přináší výzkum v multietnickém prostředí katolické diecéze Székesfehérvár, kde v 18. století žili zemědělci, pastýři, františkáni, jezuité, karmelitáni. Současnost zde nese historické stopy rozvoje kultu a poutí, místy se pojí s úctou ke sv. Fabiánu, Šebestiánu a Floriánovi. V lokalitě Szabadbattyán udržují pouť a ekumenickou bohoslužbu se zpěvy společně katolická a kalvinistická obec. To je významný doklad pro tvoření konceptu konfesionality 21. století.

László Lukács publikuje a analyzuje mimořádně bohatou dokumentaci zobrazování světce včetně doprovodných nápisů a ukazuje možnosti etnologické interpretace ikonografických, písemných a terénních pramenů. V menší míře se dochoval odraz kultu ve zpěvu. Autor cituje modlitby, litanie a texty pěti písní k sv. Vendelínovi. Obsahují některé společné motivy se dvěma českými kramářskými písněmi ke sv. Vendelínovi a ke třem patronům (Vendelínu, Linhartu a Martinovi)

z 18. století. K českým dokladům kultu, v jehož šíření mohla hrát roli trasa tzv. dobytčí cesty z Uher, patří i podmalby na skle, tři kostely, četné kaple a sochy světce, jak je na jižní a střední Moravě roku 1995 zmapovala Jitka Matuszková.

Lukácsova monografie o svatém Vendelínovi patří k základním dílům střeoevropské etnologie a kulturní historie. Je aktuální: odrývá výsek paměti a zkušenosti předků v nouzi i pokoji a napovídá nové možnosti mezinárodních etnologických studií na společné náměty křesťanského kultu a kultury.

Věra Frolcová
(Etnologický ústav AV ČR)

ARNE B. MANN: RÓMSKI KOVÁČI NA SLOVENSKU / ROMA BLACKSMITHS IN SLOVAKIA. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2018, 400 s.

Vědecký pracovník Ústavu etnologie a sociální antropologie Slovenské akademie věd v Bratislavě Arne B. Mann se dlouhodobě specializuje na romskou problematiku. Jak je patrné ze soupisu literatury v recenzované publikaci, uveřejnil několik dílčích studií i na téma romského kovářství a výsledkem uvedeného zájmu je monografie *Rómski kováci na Slovensku*, která v souběžné anglické verzi textu nese název *Roma Blacksmiths in Slovakia*. Dílo je tedy určeno nejen domácím zájemcům o problematiku, ale bude mít zajištěn širší badatelský dosah vzhledem k tomu, že kovářství patřilo vedle provozování hudby mezi základní romské profese vykonávané všude, kde Romové v minulosti žili.

Arne B. Mann monografii strukturoval do několika kapitol, ve kterých postupně osvětlil historii romské populace a profil její tradiční kovářské práce. Dvacáté století se pro romské kováře stalo dobou postupného zániku řemesla v souvislosti s industrializací a strojovou výrobou, na-

hrazující jejich rukodělnou produkci. Východiskem se stalo umělecké kovářství, na které některé dílny přešly. Obojí je ilustrováno bohatým obrazovým materiálem dobovým i z autorovy fotografické dokumentace.

V úvodu autor osvětluje svou pracovní základnu, kde mezi základními zdroji uvádí dílo Samuela Augustini ab Hortis (1775) nebo soupisy Cikánů v Uhrách z 18. a 19. století, které vznikly pro potřeby uherské státní správy. Své poznatky ale opírá především o vlastní terénní výzkumy z let 1986–1992 a o rozbor muzejních sbírek, mezi nimiž figuruje i brněnské Muzeum romské kultury. K tématu badatel prostudoval množství odborných prací nejen slovenských, ale také českých, maďarských, polských i rakouských, v nichž našel potřebný srovnávací materiál. Do úvodních pasáží zařadil i terminologické otázky spojené s používáním etnonyma Cikán/Rom nebo vysvětluje pojem „tradiční lidové řemeslo“.

V samostatné kapitole autor rekapituluje dějiny Romů od jejich příchodu z indické pravlasti nejdříve na Balkán a pak dále do střední Evropy, kde našli nejpříznivější životní podmínky v tehdejších Uhrách. V době vlády Marie

Terezie a Josefa II. (v rámci regulace cikánské populace) se objevují snahy o jejich sedentizaci, a to hlavně těch, kteří se živili jako řemeslníci. V 18. století vznikl v jednotlivých uherských stolicích první soupis Cikánů, kde se zjišťovalo i jejich zaměstnání; mezi nejrozšířenější patřilo kovářství a provozování hudby. Na základě dalšího soupisu, který vznikl v roce 1893, je z přiložené mapky patrné, že nejvíce cikánských kovářů žilo na severu dnešního Slovenska.

Jádro knihy, oddíl „Práce“, objasňuje technologické postupy kovářských prací kočujících Romů i těch, kteří měli na vesnicích už stálé dílny. Postupnou sedentizaci Romů, začleňovaných do lokálních společností, autor uvádí mj. na příkladu rodiny Kyrů, kteří si ve Strážnici budovali trvalá obydlí od 30. let 19. století. Mezi ikonografickými doklady pracujících romských kovářů a jejich dílen vidíme i fotografii kováře a hornáckého muzikanta Jožky Kubíka II. Jak se uvádí v popisce, při práci jej v roce 1918 zachytil Bohumil Vavrouška (správně Vavroušek, s. 68). Detailní popisy a obrazové materiály přibližují zařízení dílny (*šmikně*), k jejímuž základnímu vybavení patřila výheň (*vigňa*), měchy, kovádlina a specializované nářadí podle vyráběného sortimentu a používaného materiálu. (Nářeční slovník kovářských termínů podle jednotlivých lokalit je uveřejněn na konci knihy.) Vedle technologických otázek autor sleduje také pracovní režim během dne. Mezi vyobrazeními, která se autorství váží k českým zemím, objevíme také reprodukci Jaroslava Věšina ze Zlaté Prahy 1885 *Koliba cikánův na Slovensku*.

„Produkci“ věnovanou kapitolu autor rozčlenil podle spotřebitelů výrobků, kterými byli rolníci a dřevorubci, různí řemeslníci nebo vesnické domácnosti. Jde sice jen o povšechné členění, ale má sociální rozměr a ukazuje na různorodou funkci a škálu výrobků. Historicky nejrozšířenějším výrobkem romských kovářů byly hřebíky (*šindeláky*) k upevnění střešní krytiny, ale i další specifické

ké druhy, které souvisely s industriálním pokrokem, jako byly třeba hřeby do železničních pražců. Stejně tak speciální hřeby se uplatnily na nástrojích určených na česání lnu a konopí. Tento produkt náleží mezi typické výrobky určené pro rolníky. Jsou neobyčejně různorodé i vzhledem k tomu, že Romové měli úzké vazby k vesnickému prostředí. Pro rolníky kuli železné součásti pluhů (radlice, krojidlo), jak je doloženo také v relaci z roku 1783 týkající se Moravy, kde kanovník a rytíř Říkovský z Dobřic (správně z Dobřčic) uvádí, že moravští Cikáni mají vyrábět „radlice k pluhům“ (s. 144). Rolníkům dále zhotovovali hřeby do bran, různě formované motyky, krompáče, lopaty, rýče, vidle, náradí ke kosení obilí. Nepostradatelným produktem byly i různé druhy řetězů, dovedli okovat vůz nebo ze staré kosa vyrobili pérové nůžky na stříhání ovcí. Pro vinohradníky zhotovovali ze stejného materiálu nože. Následuje sortiment výrobků, které sloužily při stavbě roubeného domu, jako sekery (našly ovšem uplatnění i jinde), kramle, nebozezy, okenní závěsy, petlice a závory, zámky. Podobně autor specifikuje výrobky určené pro různé řemeslníky a vesnickou domácnost. Konstatuje také, že i když se Romové původně kováním koní nevěnovali, mezi jejich výrobky náležely jak koňské, tak i volské či kravské podkovy, ale i podkůvky pro obuv.

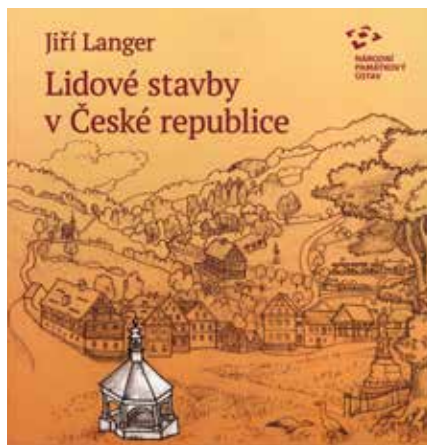
„Století přeměn“, tak Arne B. Mann charakterizuje 20. století, kdy se romské kovářství v jeho první polovině dostává do útlumu, aby v jeho druhé polovině zcela zaniklo. Důvodem byla mj. kolektivizace a zánik individuálního zemědělského hospodaření spojené se ztrátou zákazníků. Romští kováři museli hledat jiné formy zaměstnání, nebo se zabývali jen opravárenskou činností. Jistým východiskem bylo společné podnikání družstevní, k němuž se spojili kováři v Podunajských Biskupicích a okolí. Jako forma přežití řemesla se ukázalo také romské umělecké kovářství, mezi jehož výrobky náležely už v meziválečné době železné náhrobní kříže.

Faktograficky neobyčejně hutná kniha Arne B. Manna o romském kovářství na Slovensku má nadstandardní grafickou úpravu Jany Sapákové. Ovšem řazení slovenských a anglických textů za sebou znesnadňuje plynulé čtení a nutí čtenáře k neustálému listování. Můžeme konstatovat, že shromážděný pramenný materiál Arne B. Mannem nevytváří obraz jen o romském kovářství na Slovensku, ale lze ho vztáhnout na prostor celé střední Evropy.

Miroslav Válka
(Ústav evropské etnologie FF MU)

JIRÍ LANGER: LIDOVÉ STAVBY V ČESKÉ REPUBLICE. Praha: NPÚ – ú.o.p. středních Čech v Praze, 2018, 174 s.

Historik a etnolog Jiří Langer, náš přední odborník na problematiku lidového stavitelství, vesnických sídel a způsobu bydlení v českých zemích i v Evropě, včetně sociálních vazeb a rodinných vztahů, se touto do jisté míry souhrnnou publikací vrací k problematice, kterou zpracoval již dříve v mnohem širším rozsahu a za využití svých celoživotních zkušeností z bohatých terénních výzkumů a rozsáhlé badatelské činnosti.

Po roce 1990 se otevřely další možnosti studovat tuto oblast lidové hmotné kultury v širších evropských souvislostech, nevýjimaje přirozeně ani možnosti badatelské práce především v archivech, ale i přístupu k literatuře a pramenům zejména v rámci Evropy. Tato situace se týká přirozeně i možností terénních průzkumů v zemích Evropy a návštěvy odborných a vědeckých institucí. Autor v recenzované publikaci v jistém ohledu navázal na knížku *Naše lidové stavby* (Praha: Albatros, 1983), kterou připravil ve spolupráci s již zesnulým etnologem Josefem Vařekou, dalším významným odborníkem na problematiku tradičního lidového stavitelství. Kniha dle mého názoru není prací vysloveně populárně-naučnou, ale svým pojetím a interpretací vědeckých a odborných poznatků je přístupná i poučeným zájemcům o tuto problematiku z řad širší veřejnosti. Jiří Langer v knize shrnul a zároveň zpřístupnil výsledky svého celoživotního bádání a vědeckých názorů. Tomu napovídá i struktura knížky členěná do jednotlivých tematických oddílů a kapitol. Autor se ve čtyřech základních oddílech věnuje například frekventované problematice muzeí v přírodě, v kapitole „Byla každá vesnice jiná?“ prezentuje výklad charakteristických znaků vesnického sídla a jednotlivých sídelních typů.

Další dva rozsáhlé oddíly knihy obsahují řadu dílčích kapitol. Např. stěžežní oddíl knihy jednoduše nazvaný „Jak naši předkové stavěli“ zahrnuje výklad o stavebním materiálu, střešní krytině, oknech a dveřích. Autor sem zařadil také kapitoly týkající se hliněných a hrázdných staveb, které pokrývají některé regiony českých zemí. Opmenuta není ani výzdoba (zejména štítů a štítových průčelí) coby důležitý fenomén zděných domů. Důležité místo ve studiích o regionálních formách lidového stavitelství má také problematika bydlení v objektech tradičního lidového stavitelství s ohledem na sociální strukturu obyvatelstva. Tento oddíl nese název „Bydlení v chalupě a na statku“

a zahrnuje půdorysné členění lidového obydlí či charakteristické rysy bydlení průmyslového dělnictva.

Pozornost je věnována také specifickým typům staveb. Jde například o různé typy turistických staveb charakteristických především pro druhou polovinu 19. století (autor se zaměřuje zvláště na Krkonoše a poté i Beskydy). V Krkonoších měly turistické stavby (útlun, ubytovny, hotely) své předchůdce v usedlostech budního hospodářství, v dalších horských regionech je pak představovaly vesnické hospody a zejména zájezdní hostince. Hospodářské stavby u zemědělských usedlostí tvořily především chlévy, sýpky (špýchary), stodoly, z drobných technických staveb pak různé typy úpravy vodních zdrojů (studny, pumpy, žlaby). Autor mnohé kapitoly doplňuje z prostředí, které je mu nejbližší (tj. Karpaty a východní Morava), kde základní sídelní typy ovlivnila valašská kolonizace spojená se salašnickým chovem dobytka, v první řadě ovcí. Jde o stavby spojené se sezónním hospodářstvím – salašnické koliby a valašská stániska, která představují v rámci tradičního stavitelství nejjednodušší stavební formy. Výklad v této kapitole spojil autor rovněž s jednotlivými formami dvora zemědělské usedlosti, tj. vztahem obytné části k hospodářským objektům či prostorám, případně též k drobným technickým stavbám. Do kapitoly hospodářské stavby jsou zahrnuty sušárny ovoce, případně udrny (samostatné stavby), olejny, dále lisovny a sklepy příznačné pro vinařské oblasti zejména jižní Moravy, ale i Čech (Mělnicko a Litoměřicko). Jiří Langer do této kapitoly zařadil také velmi frekventované vesnické technické stavby či zařízení jako kovářny, vodní a větrné mlýny (rozšířené zejména na severní a střední Moravě) a také stavby vyskytující se méně často a jen v některých oblastech – hamry, soukenické valchy či plátenické mandly. Z dopravních technických staveb jsou zmíněny úpravy cest, dřevěné lávky, dřevěné kryté a kamenné mosty,

přívozy, milníky. Staré cesty i zemské silnice si v minulosti neumíme představit bez zájezdních hospod, které bychom ale spíše zařadili mezi společenské či veřejné stavby.

Zájezdní hostince, fary, kupecké domy, ale též školy a kostely, které tvořily nedílnou součást zástavby většiny našich vesnic, autor pojmal v širších historických a vývojových souvislostí do kapitoly o výjimečných stavbách. Zahrnul sem také staré hřbitovy a rozsáhlý výklad o dřevěných kostelech. V netradičně pojaté kapitole „Z kraje do kraje“ představil regionální formy lidového stavitelství českých zemí.

Poslední kapitoly J. Langer věnoval jednak zvláštěnám kulturní tradice východní Moravy a Slezska, jednak otázkám zániku lidového stavitelství, důležité a z pozice různých oborů stále diskutované tematické. V kapitole „Chraňme památky lidové architektury“ pak pojednal o ochraně objektů tradičního lidového stavitelství, jejich současném využití (zvláště pro rekreační bydlení, dále pro kulturní a společenské funkce) i o konkrétních formách jejich zachrany. Celou knihu autor příznačně uzavřel statí „Znáte naše muzea v přírodě?“, kde velmi stručně (v některých případech až heslovitě) pojednal o jednotlivých „skanzenech“ na území České republiky. Na závěr této kapitoly udělal autor vhodně malý exkurz do skandinávských zemí, kde vlastně vznikla v závěru 19. století myšlenka budovat v Evropě muzea v přírodě, do kterých jsou objekty tradičního lidového stavitelství, ohrožené a v první řadě nezachránitelné na jejich původním místě, transferovány.

Jiří Langer ve své současné poslední odborné publikaci shrnul poznatky ze svých rozsáhlých terénních výzkumů a realizovaných badatelských záměrů. Zpřístupnil tak v širokých souvislostech problematiku lidového stavitelství, vesnických sídel a způsobu bydlení poučeným zájemcům z řad veřejnosti. Domnívám se, že tato publikace by neměla zůstat stranou zájmu rovněž odborných

badatelů a specialistů na tuto problematiku.

Lubomír Procházka
(Muzeum vesnických staveb
Vysoký Chlumec u Sedlčan)

VLASTIVĚDA MORAVSKÁ, NOVÁ ŘADA ZEMĚ A LID, SV. 1–13. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 1992–2018.

Vydáním publikace Jiřího Malíře a Milana Řepy nazvané *Morava na cestě k občanské společnosti* (2018) byl ukončen pozoruhodný projekt Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně. Navázal na první ediční řadu publikací této společnosti vydávanou pod názvem *Vlastivěda moravská*. Tato řada zachycuje v 67 svazcích encyklopedicky pojatý popis vývoje obcí jednotlivých okresů Moravy a Slezska. Autorem prvního svazku, vydaného v roce 1897, byl předseda první redakční rady Muzejního spolku František Augustin Slavík. Publikáční plán první řady byl ukončen 67. svazkem, vydaným pod názvem Svitavsko. Svazky vydávané v druhé polovině 20. století byly obsáhlejší a zpracovávány často kolektivy autorů.

V roce 1979 byl Muzejní spolek přejmenován na Muzejní a vlastivědnou společnost (MVS). Novou redakční radu tvořili převážně badatelé z Masarykovy univerzity. Vydávání vlastivědných publikací patří k hlavní činnosti MVS. V knižních edicích *Vlastivědná knihovna moravská*, *Bibliografie a Prameny k vývoji Moravy* a *Prameny k dějinám a kultuře Moravy* vyšlo několik stovek knih. K nejvýznamnějším knižním projektům patří *Vlastivěda moravská, Nová řada*, realizovaná v letech 1992–2018. Obsahuje 13 svazků podávajících komplexní přehled vývoje přírody a politického společenského i kulturního vývoje Moravy. Svazky 1 a 2 jsou věnovány neživé a živé přírodě, svazky 3–9 dějinám Moravy

od nejstarších dob až do druhé světové války, svazek 10 podává přehled o lidové kultuře na Moravě, svazky 11–13 jsou věnovány vývoji literatury, hudby a dějinám žurnalistiky.

Nová řada Vlastivědy moravské je tak metodickým podnětem pro podrobnější zkoumání kultury a způsobu života postupně se vzdělávajícího lidu, který tvořil většinu evropského obyvatelstva. Důležitým zdrojem poznatků jsou pro etnologa na Moravě a ve Slezsku zejména dějiny Moravy, jak se utvářely v rámci rakousko-uherské monarchie, stejně tak přehled vývoje hudby, literatury a také žurnalistiky. Druhá řada Vlastivědy moravské je vědecko-populárním dílem přinášejícím obecný rámec vývoje Moravy, v němž se vyvíjely specifické rysy života poddanského obyvatelstva – lidu – donedávna hlavního předmětu bádání domácí etnologie.

Pro pochopení vývoje kultury a způsobu života na Moravě už od konce středověku je z hlediska zájmu etnologie významný 6. svazek, který zpracoval historik Josef Válka pod názvem *Morava reformace, renesance a baroka*. Z tohoto období pochází první všeobecné poznatky o vztahu vesnice

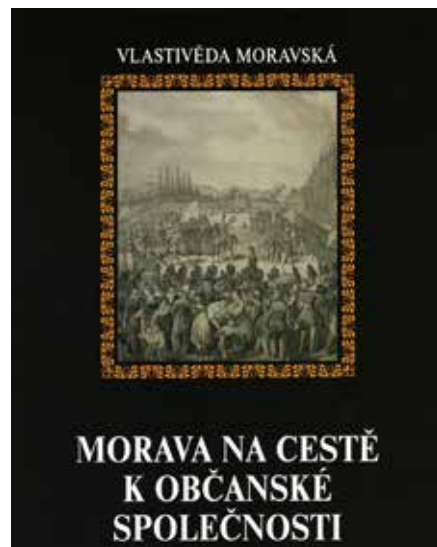
a města a o vlivu církevní protireformace a feudálních velkostatků na život vesnice a jejího převážně prealfabetického obyvatelstva. Zejména kapitola „Kultura baroka na Moravě“ je metodicky podnětná nejen pro zkoumání lidové zbožnosti a církevních slavností a poutí. Pro hlubší pochopení procesů vývoje lidové kultury hmotné je přínosný i 7. svazek, věnovaný počátkům hospodářského rozmachu moravských regionů.

Pro etnologické studium je podnětný 8. svazek, který autoři Jiří Malíř a Milan Řepa nazvali *Morava na cestě k občanské společnosti*. Jde zde popsán politický i kulturně-společenský rámec období nejvýraznějších proměn života na Moravě od zrušení nevolnictví v roce 1781 přes administrativní i politické aktivity po rušení roboty v roce 1848 až po povolování spolkové činnosti po roce 1851. Pro etnologii jsou tyto texty výzvou k hlubšímu zkoumání proměn lidových tradic, v nichž se dlouho konzervovaly mnohé stereotypy poddanské mentality. Autoři dokládají, jak od počátku 19. století učitelé, kněží a další vzdělané osobnosti prosazovali nové názory na kulturu a způsob života mezi lidové vrstvy. Projevilo se to zvláště po roce 1869, po vydání nového zákona o povinné školní docházce. Poddaní rolníci a ostatní obyvatelstvo vesnic vzhledem ke starostem o živobytí vzhlíželi k novým podnětům s nedůvěrou a žili nadále koloběhem církevních svátků a tradičních zvyků. Obecný rámec života na Moravě, jak jej podávají autoři nové řady Vlastivědy, je nutné postupně doplňovat hlubšími etnologickými poznatky o procesech, které změnily kulturu a způsob života moravských vesnic.

Kolektiv autorů 10. svazku nazvaného *Lidová kultura na Moravě* zpracoval přehledně hlavní témata etnologického bádání na Moravě jako souhrn výsledků dosavadního studia a neklade si za cíl podrobněji analyzovat procesy proměn myšlení a konání venkovského obyvatelstva v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. Nepochybně cen-

ným přínosem pro humanitní bádání je 13. svazek, vydaný v roce 2018 pod názvem *Dějiny žurnalistiky na Moravě*. Jeho autor Jaromír Kubíček popisuje organizační rámec vydávání bibliografií, zejména České retrospektivní bibliografie (CERBI), a v této své práci věnuje hlavní pozornost vydavatelské a nakladatelské praxi na Moravě a jeho významu pro rozvoj české kultury na Moravě. Nejde zde tedy o prostou bibliografii, nýbrž o historii a charakter vydavatelských aktivit a tiskovin, které přinášely vhled do českého společenského, hospodářského a kulturního života na Moravě v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. J. Kubíček navazuje do jisté míry na 11. svazek Vlastivědy, který vyšel v roce 2002 pod názvem *Literární Morava*.

I když většina třinácti svazků nové řady Vlastivědy moravské pojednává o historii Moravy jako o součásti České koruny a od počátku novověku jako o jedné zemi rakousko-uherské monarchie, dotýká se i tradic lidové kultury. Dokládá, že poddanské vesnice jsou už od středověku složitým a vnitřně diferencovaným sociálním, právním i náboženským organismem. Jeho hlubší a komplexnější zkoumání, zejména v souvislosti s růstem

nacionalismu v 19. století, se objevují už i v pracích etnologů. Obdobná témata zpracovávají např. vědeckí pracovníci Ústavu evropské etnologie na Masarykově univerzitě v edici *Etnologické studie* (Doušek, Roman 2009: *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761)*). Brno: Masarykova univerzita; Válka, Miroslav 2011: *Sociokulturní proměny vesnice*. Brno: Masarykova univerzita).

Ukončená nová řada Vlastivědy moravské přináší mnoho podnětů pro etnologická i sociologická bádání. Nově výraznou pozornost etnologů čeká popis vývoje vztahu vesnice a vůbec působení obecného školství po vydání patentu z roku 1869, jak se o něm zmiňuje 8. svazek, stejně jako zodpovězení otázek vlivu spolkového zákona po roce 1857 na proměny kultury a způsobu života vesnice.

Josef Jančář
(Uherské Hradiště)

PETR ČÍHAL (ED.): EROTIKA V LIDOVÉ KULTUŘE. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2017, 366 s.

Slováké muzeum v Uherském Hradišti je institucí, která se aktivně věnuje nejen činnosti sbírkotvorné a výstavní, ale také vědeckovýzkumné. Většinovému zaměření na tuzemský terén odpovídá jak publikační činnost, tak i témata pravidelných konferencí pořádaných ve spolupráci se Subkomisí pro lidové obyčeje Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech. V červnu 2017 to byla konference *Erotika v lidové kultuře*, z níž vzešel stejnojmenný sborník.

Vystoupení na konferenci byla rámcově vymezena tematickými okruhy „erotika ve folklorních projevech“ (slovesných, písňových, hudebních, tanečních), „erotika v projevech milostných komunikací a aktech lásky“, „erotika při namlouvání, v předsvatebních a sateb-

ních iniciacích“, „erotika v symbolech, znacích a rituálních úkonech“, „erotika v kalendářních obyčejích“, „erotika spojená s mezními situacemi rodinného života“, a „erotické subjekty a tvary v lidovém umění“. Ve sborníku je uveřejněno čtyřicet příspěvků, přičemž jejich rozdělení do několika oddílů z části navržená témata kopíruje.

Otevření tématu erotiky v lidovém prostředí, ať už v jakékoliv formě, je poměrně náročným badatelským krokem, protože dobové společenské a náboženské limity neumožňovaly zveřejňovat tuto stránku života a ta se tak nemohla stát veřejně předávaným narativem. Přesto řada rituálů v sobě nesla v jinotajích ukrytý erotický podtext a v mnoha projevech tradiční lidové kultury je užit zástupný motiv, který s erotickým námětem souvisí. Obsah většiny studií je spojen právě s představením různých zástupných forem. Část studií je věnována projevům erotiky i jejím důsledkům (například míra porodnosti) v každodenním životě. Jsou zde zastoupeny příspěvky s obecnějším pohledem na venkovská společenství, ale i příspěvky, jež se za-

bývají danou problematikou u konkrétních skupin, např. Rusíni na Slovensku, němečtí dřevorubci v Malých Karpatech nebo obyvatelé Uherskobrodsko a moravských Kopanic. Nechybí studie o rodinné obřadnosti (především o svatbě a s ní spojeným erotickým kontextem). Zajímavý je i pohled na namlouvání a erotiku při přástkách. Menší část příspěvků je věnována lidové magii spojené s erotickým kontextem – rostlinám přivolávajícím lásku a obecně tématům milostné magie v lidovém prostředí. Zastoupeno je také téma erotického podtextu v obřadních rituálech, např. v masopustních obchůzkách (zde na příkladu Zlínska či Chrudimska) nebo velikonoční koledě (Uherskohradištsko).

Z regionálního hlediska se jednotlivé příspěvky zaměřují především na Valašsko, Lašsko, Slovácko a Chodsko. Jako pomyslné srovnání může sloužit studie prezentující téma tragické lásky ve slovenské lidové písni. Erotickému podtextu lidové písně a milostné symbolice barev je věnována studie o písních z Těšínska. Nejrozmanitější jsou příspěvky sdružené pod tematický celek „erotika v lidovém umění“. Nalezneme zde studie o milostných nápisech na kraslicích z Valašska a Slovácka i poselství legendy o Jenovéře Brabantské v podmalbách na skle. Z výzkumu kultury městského prostředí pak vychází příspěvek o zobrazení ženy v Kalendářích Pikantního světa. V publikaci je rovněž věnován prostor výzkumnému problému fotografické vizualizace erotiky v lidové kultuře.

Vizuální stránku publikace doplňují kresby, jejichž autorkou je výtvarnice Petra Graffe, mj. návrhářka oděvů inspirovaných lidovou tradicí. Sborník *Erotika v lidové kultuře* představuje jeden z prvních publikačních počínů české etnologie na dané téma, přináší inspirace pro další bádání v tomto směru a podobně jako všechny předchozí výstupy z konferencí Slovákého muzea reflektuje stav současné české etnologie.

Anna Jagošová
(Ústav etnologie FF UK)

ZDENĚK KUČERA: ŠUMAVA A BAVORSKÝ LES NA STARÝCH MAPÁCH = DER BÖHMERWALD UND BAYERISCHE WALD AUF ALTEN LANDKARTEN. Plzeň: Starý most, 2019, 65 s.

Na řadu historicky a vlastivědně zaměřených publikací o Šumavě, které nám v uplynulých třiceti letech nabízel regionální vydavatelství v západních Čechách, navázal autor populárně zaměřených kartografických publikací Zdeněk Kučera další příručkou, nesoucí podtitul *Historický atlas*. Toto označení je oprávněné, neboť Šumava a Bavorský les jsou zde prezentovány na více než třiceti historických mapách, jež vznikly v dlouhém časovém rozmezí 15. stoletím počínaje a polovinou 20. století konče. V případě pohraničních oblastí jihozápadních Čech má atlas obzvláště užitečnou funkci, neboť odborníkům z různých vědních disciplín pomáhá lokalizovat řadu obcí a samot, které zde vzaly za své zejména v prvních letech po druhé světové válce. I když většina badatelů dá při své práci přednost historickým mapám dostupným na internetu, Kučerův výbor představuje pro širokou čtenářskou obec užitečné vademecum, jež přináší podstatné informace o vzniku kartografických děl, jejich iniciátorech, autorech a vydavatelích.

Kromě Klaudiánovy, Crigingerovy a Aretinovy mapy Čech je zde jako jejíž časový německý pandán uvedena mapa Germánie, kolorovaná mědirytina autorů Johannese Janssonia van Waesbergen, Mosese Pitta a Stephena Swarta a vydaná v 17. století v Amsterdamu, ze stejného období pak pochází výřez z Wischerovy mapy Horních Rakous zachycující Pasov spolu s pomezím Bavorska a Horního Rakouska. Kartografické kuriozity v publikaci zastupuje mapa Kristiana Vettera nazvaná *Bohemiae Rosa*, součást Balbínova díla *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Ze 17. století pochází i mapa Jacoba Sandrarta, tištěná v Norimberku 1666,

jejíž výřez dobře zachycuje všechny tři trasy zlaté stezky. Autor nemohl opomenout ani Vogtovu mapu Čech, kterou zde nazývá „unikátním mapovým dílem se zvláštní poetikou“.

Velká pozornost je věnována Müllerově mapě Čech, z níž jsou zde prezentovány sekce zachycující části někdejšího Prácheňského a Bechyňského kraje. Kromě Müllerových rukopisných krajských map autor přináší i ukázky zahraničních vydání této honosné mapy, a sice dílo pařížského kartografa a nakladatele Juliena z roku 1760, dobře zachycující opevnění Českých Budějovic a Českého Krumlova, dále pak verzi jeho krajana Le Rougeho s podrobnou legendou obsahující mapové značky pro úvozy, náspy, brody, mosty, hradiště, hrady, kostely, sakrální stavby, mytné stanice, celnice, sakrální objekty, boží muka a smírčí kříže. Na podkladě Müllerovy mapy vzniklo také devět map věnovaných Čechám, na nichž autor *Velkého atlasu Německa* z roku 1789 Jaeger zachytil jednotlivé sklářské hutě. Ve stejné době vznikla i *Mapa bavorské královské akademie*, vydaná v roce 1766 pruskou

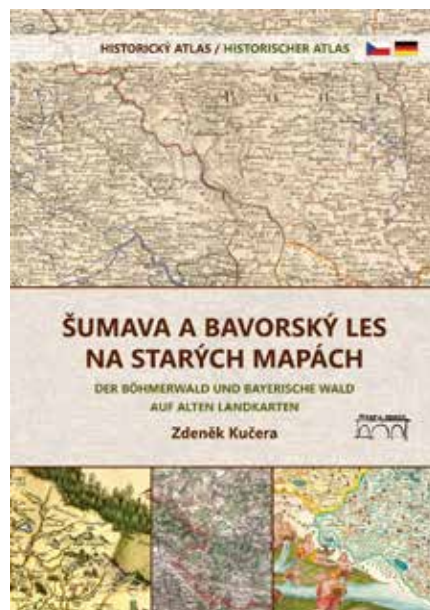
Královskou akademií věd, na jejíž sekci vidíme Bavorský les od Waldmünchenu až po rakouský Schärding.

Jako pozdější protiklad v Rakousku prováděného tzv. josefského mapování, jemuž je zde věnováno snad nejvíce pozornosti, je v publikaci uvedena sekce z *Topografického atlasu Německa a sousedních zemí* vojenského kartografa Reymanna, začínajícího vycházet roku 1806 ve Výmaru. Atlas se stal podkladem pro další mapy, aktualizované a takto vydávané až do roku 1908. Naopak ve vídeňském nakladatelství vznikla *Schrämblova mapa Německa*. Publikace přináší ukázky z jeho *Všeobecného velkého atlasu* (1786–1800), jenž se stal druhým největším vydaným na půdě Rakouska.

Kromě ukázek druhého a třetího vojenského mapování najdeme v publikaci mapy správních celků – Lothovy a Kreibichovy krajské mapy, Bělohlovky i Bursíkovy mapy zemí Koruny české, generální mapy okresních hejtmanství (sušického a krumlovského) a Vilímkovu mapu prachatického politického okresu. Vznik speciálních map podnítil i prudký rozvoj turistiky v 80. letech 19. století. Tyto pomůcky českých turistů, zaznamenávajících turistické trasy, zde zastupují Fastrové turistické mapy Šumavy zachycující Klatovsko, Sušicko a Vyšebrodsko a mapa Klubu českých turistů s výsekem Vyšebrodsko.

Dvojazyčnou česko-německou publikaci neobvyklého rozměru A3 vytisklo vydavatelství Morsack Verlag v bavorském Grafenau. Čtenářům z řad širší veřejnosti, ale i amatérským badatelům ji lze jen doporučit. Příznivcům Šumavy pak může přinést nejen objev. Škoda jen, že lupu, s níž si historické mapy obvykle prohlížíme, nebudeme moci z důvodu velikosti písma odložit ani při čtení doprovodného textu.

Marta Ulrychová
(Plzeň)

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2020

(Revue für Ethnologie 2/2020)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2020

(Journal of Ethnology 2/2020)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Das Heft 2/2020 der Zeitschrift Národopisná revue (Volkskundliche Revue) öffnet das Thema „Die ethnologischen Perspektiven von Tourismus“. Martin Klement und Renata Mauserová befassen sich mit dem Medienbild der Mácha-See-Region in Nordböhmen (*Der Ruf der Stadt Doksy in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*). Dana Bittnerová untersucht die Erinnerungen an die durch die Entdeckung der Waldbahnen motivierten Reisen nach Rumänien zur Zeit des Sozialismus (*Tourismus der tschechischen Eisenbahnfans – das Erinnern an die Reisen nach Rumänien in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts*). Sarah Scholl-Schneider konzentriert sich auf zwei Plätze, wo sich die aus Sudetenland und Schlesien vertriebenen Deutschen treffen („Ein Stück Heimat“. *Haus Schlesien und der Heiligenhof als touristische Kontaktzonen*). Olga Radchenko befasst sich mit der sowjetischen und post-sowjetischen Erinnerungspolitik in Ukraine in Beziehung zum Zweiten Weltkrieg (*Gedenkstätten des „Großen Vaterländischen Krieges“ in der Sowjetukraine als Ressource für Fremdenverkehr*). Die von Martin Sítek geschriebene Studie über Faschingsrundgänge (*Phänomen der erneuerten Faschingsrundgänge in den ausgewählten Lokaltäten des Südmährischen Kreises*) wird außer dem Hauptthema eingeschlossen.

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ veröffentlicht eine ethnologische Reflexion (Autor Petr Salver) über Feiern des jüdischen Pessach-Festes in der Corona-Krise; in der Rubrik „Rückblicke“ präsentiert Oldřich Kašpar seine Glosse „Alberto Vojtěch Frič, Čerwuiš Pišoád und Jaroslav Hašek“. Jana Pospíšilová führe ein Interview mit dem Ethnologen Andrej Sulitka (geb. 1945) anlässlich seines Lebensjubiläums. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an das Jubiläum des Ethnologen Karel Altman (geb. 1960) und publiziert Aufrufe auf die Ethnologin Zuzana Marhoulová (1944–2020) und den Ethnologen und Weltreisenden Miloslav Stingl (1930–2020). Sonstige regelmäßige Rubriken bringen Berichte über Konferenzen und Ausstellungen, und Rezensionen neuer Bücher.

Journal of Ethnology 2/2020 deals with the theme “Ethnological Perspectives of Tourism”. Martin Klement and Renata Mauserová pay attention to the media image of the Lake Mácha area in northern Bohemia (*The Image of the Town of Doksy in the First Half of the Twentieth Century*). Dana Bittnerová investigates the memories of journeys to Romania in the era of Socialism, which were motivated by discovering the forest railways (*Tourism of Czech Railfans – Remembering the Journeys to Romania in the 1980s*). Sarah Scholl-Schneider focusses on two places where Germans who were forcibly displaced from Sudetenland and Silesia meet (“A Piece of Homeland”. *Haus Schlesien and Heiligenhof as Contact Tourist Zones*). Olga Radchenko deals with Soviet and post-Soviet politics of memory in Ukraine in relation to the Second World War (*Memorials of the “Great Patriotic War” in Soviet Ukraine as a Resource of Tourism*). The study written by Martin Sítek, which is published out of the theme, deals with Shrovetide door-to-door processions (*The Phenomenon of Revived Shrovetide Door-to-Door Processions in Selected Locations in the South-Moravian Region*).

The Transforming Tradition column publishes an ethnological reflection by Petr Salver about celebrating the Jewish festival of Passover during the coronavirus crisis. In Review Section, Oldřich Kašpar presents a short essay “Alberto Vojtěch Frič, Čerwuiš Pišoád, and Jaroslav Hašek”. Jana Pospíšilová held an interview with the ethnologist Andrej Sulitka (born 1945) on the occasion of his life anniversary. Social Chronicle remembers the jubilee of the ethnologist Karel Altman (born 1960), and it publishes obituaries for the ethnologist Zuzana Marhoulová (1944–2020) and the ethnologist and traveller Miloslav Stingl (1930–2020). Further regular columns include reports on conferences and exhibitions, and review of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2020, ročník XXX

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA:

PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D., doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková,
doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc., doc. PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc.,
PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Novotný, Ph.D., doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.,
PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA:

prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková

Hostující redaktorky: Jana Nosková a Sarah Scholl-Schneider

Redaktorka: Martina Pavlicová

Tajemník redakce: Petr Horehled

Překlady: Zdeňka Šafaříková

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. 06. 2020

ISSN 0862-8351 (Print)

ISSN 2570-9437 (Online)

MK ČR E 18807

